धम्मपदं

(धर्मपदम्)

Pali Text

With Sanskrit translation, Notes in Sanskrit, English translation and Introduction

By

Dr. P. Sri Ramachandrudu,

'Vedanta Siromani' 'Vidwan'

M. A. Ph. D. (Sanskrit) M. A. (English)
M. A. (Hindi)

Reader in Sanskrit, Osmania University,
Hyderabad (India)

Copies 500

1976.

Price Rs. [redacted] 15/-

Published by :

Srimati Pullela Subbalakshmi,
O. U. B/L. 22,
Osmania University Campus,
HYDERABAD-7.
(*For Copies–Above address*)

Printed at :

Naga Lakshmi Art Printers,
5-9-33, Basheerbagh, Hyderabad-29.

DEDICATED

to

My friend

Sri A. V. Subramanian

(F. A. & C. A. O., Central Railway)

who has taken the propagation of Indian Culture and Sanskrit, as his life's mission.

My

Thanks are due to

Sri D. RAMANUJA RAO
(Secretary, A.P. Sahitya Akademi)

who has dedicated his life to the cause of higher education and induced me to publish this work.

FOREWORD

During my short stay in Hyderabad as the guest of the Indian Government, I was happy to meet scholars of Sanskrit and Telugu one of whom is Dr. P. Sri Ramachandrudu. He has showed me his translation of the Pali Dhammapada into sanskrit, which I consider to be a very valuable and significant work in view of the fact that it is the best introduction to Buddhist ethical thought.

The Dhammapada like the Bhagavadgita, forms part of the 'perennial' philosophy of India, and therefore one is able to discover so much that is common to Hindus and Buddhists in ethics and religion, in the translation. The work is also welcome as it would promote better religious understanding and an awareness of the value of Buddha's teachings.

The translation is accurate and conveys the sense of the original in fluent sanskrit. I am glad to commend it to scholars and men of learning.

J. Tilakasiri,

Professor of Sanskrit,
University of Ceylon,
PERADENIYA,
Ceylon.

23-1-1972.

INDEX

Introduction

North India of 6th century B.C.

During the 6th century B.C., North India was divided into a large number of independent states, with no paramount power which could hold the whole region under one sway. According to Budhist texts, 16 great countries flourished shortly before the time of Gautama Buddha. They are:—

Anga, Magadha, Kasi, Kosala, Vrji (Vajji), Malla, Chedi, Vatsa (Vamsa), Kuru, Pancala, Matsya, Surasena, Asvaka, Avanti, Gandhara and Kamboja. The existence of such states is known from the puranas and the Jain accounts also. Apart from these states there were many autonomous clans as is clear from the Buddhistic accounts, with a non-monorchical (Republican or Oligarchical) form of grovenment such as the Sakyas of Kapilavastu, the Mallas of Pava and Kusinara, the Licchavis of Vaisali, the Videhas of Mithila, the Koliyas of Ramagama, the Bulis of Allakappa, the Kalamas of Kesakutta. the Moriyas of Pippalivana and the Bhaggas. The Sakya state is the chief state among the non-monorchical states. "It naturally derives its great importance form the fact that Gautama Buddha was a Sakya by birth, but politically it was of no great power". (The Age of Imperial Unity: p. 16). The Sakyas claimed their discent from the solar race to which belongs Ikshvaku, and regarded themselves as being connected with Kosala originally. They are said to have comprised of 80 thousand families (about

half a million people). The Sakya state was bounded on the north by the Himalayas, on the east by the river Rohini and on the west and south by the Rapti.

Of all these states that have flourished in the 6th century B.C., Magadha Kingdom was the first state to make a successful bid for gaining supremacy and to eastablish its suzerainty. But while the kingdom of Magadha was trying for political reunification of North India, her undefended North west frontiers attracted the invasion of some foreign powers like the Persians. Thus the existence of so many principalities, some of them trying to eastablish their supremacy over the neibouring states, and the consiquential conflicts and fueds and occassional foreign invasions resulted in political anarchy and social unsteadiness during this period.

Age of thought ferment

As a result of this confused atmosphere prevailing in the country, people developed a strange attitude of questioning the authority of every eastablished law and custom and of revolting against accepted values of life. This led to the appearance of numerous philosophic and pseudo-philosophic theories which seem to have got well-entrenched among the people "between the last stage of the Upanishads and the century or so preceding the rise of Mahavira and of Gautama the Buddha" (Vedanta philosophy. Belvalkar, p. 85), and this period is named as the 'period of thought ferment' by Belvalkar. We also find in Buddhistic works, Buddha reviewing 62 heretic cults, creeds and doctrines, current in his own day while we come across the more formalistic enumeration, in Jain Suttas, of as many as 363 philosophical views known to Mahavira, some of their names being identical with those mentioned by Buddha. Making due allo-

wance to the Indian partiality for schematisation. we may yet, believe on the basis of the evidence of the Buddhistic and Jain accounts that there were many philosophic systems cults and creeds by the time Mahavira and Gautama appeared on the scene. There were some heretics who were contemporaries of Mahavira and Buddha and whose views mark the culmination of thought-ferment peculiar to his period.

Puranakassspa is described, in Samanyaphalasutta, as holding the following views:—

"To him who acts or causes another to act, to him who mutilates or causes another to mutilate...to him who causes grief or torment...to him who kills a living creature ..breaks into houses ..speaks lies: to him thus acting there is no guilt. If with a discus with an edge as sharp as a razor he should make all the living creatures on the earth one heap, one mass of flesh, there would be no guilt thence resulting, no increase of guilt would ensue. Were he to go along the South bank of the Ganges striking and slaying, multilating and having men mutlated...there would be no guilt thence resulting, no increase of guilt would ensue. Were he to go along the north bank of Ganges giving alms and ordering gifts to be given, offering sacrifices or causing them to be offered, there would be no merit thence resulting, no increase of merit would ensue. In generosity, in self-mastery, in control of the senses, in speaking truth, there is neither merit nor increase of merit."

This is an example for the extremity to which the Sankhya and Upanishadic theory of Akartrtva (not being responsible for any action) of the soul can be pushed. This is the "Akaraka Vada" against which Buddha Preachad his theory of dependent causation (Paticcha Samuppada).

Another philosopher called Ajita Kesakambalin makes a violent attack on the Vedic doctrine of the sacrifice:—

"There is no such thing as alms or sacrifice or offering. There is neither result nor fruit of good or evil deeds. There is no such thing as this world or the next. There is neither father, nor mother, nor beings springing into life without them. There are in this world no recluses or Brahmans who have reached the highest goal, who walk perfectly, and who, having understood and realised, by themselves alone, both this world and the next, make their wisdom known to others. A human being is built of the four elements. When he dies, the earthy in him returns and relapses to the earth, the fluid to the water, the heat to the fire, the windy to the air, and the indriyas or faculties pass into space. The four bearers— he on the bier as the fifth—take his body away; till they reach the burning ground men utter forth eulogies; but there his bones are bleached, and his offerings end in ashes! It is a doctrine of fools, this talk of gifts. It is an empty lie, mere idle talk, when men say there is profit therein. Fools and wise alike, on the dissolution of the body, are cut off, annihilated, and after death they are not."

The following words of Sanjaya Belattiputta stand as fine example for the extreme subtility which the dialectics of this period had reached which had a tremendrous influence, though indirectly, on the doctrines of Buddha and Mahavira.

"If you ask me whether there is another world: well, if I thought there were, I would say so; but I do not say so; and I do not think that it is 'thus' or 'thus'; and I do not deny it; and I do not say "there neither is nor is not another world." And if you were to ask me about the beings produced by chance; or whether there is any fruit, any result of good or

bad actions; or whether a man who has won the truth continues or does not continue after death—to each or to any of these questions do I give the same reply".

Sanjaya's teaching was sceptical or agnostic, but it was a healthy agnostism which called upon people to withold judgement on metaphysical questions which are beyond the human understanding and to cultivate some kind of mental repose and equanimity. The later trait is found in the teachings of both Mahavira and Gautama. Mahavira developed his Syadvada on the basis of such arguments while Gautama seems to have counted Sanjaya's school among the Avirudhakas i. e., non hostile systems. In this connection the remarks of Jacobi are worth quoting.

"The similarity between some of these 'heretical' doctrines on the one side, and Jain and Budhistic ideas on the other, is very suggestive, and favours the assumption that the Buddha as well as Mahavira owed some of his conceptions to these very 'heretics', and formulated others under the influence of the controversies which were continually going on with them".

The following views are ascribed to Pakuddha-Kacchayana, in the Samannaphalasutta.

"The following seven things are neither made nor commanded to be created; they are barren (and so nothing is produced out of them), stead-fast as a mountain-peak (kuta), as a pillar firmly fixed. They move not, neither do they vary; they trench not one upon the other, nor avail aught as to ease or pain or both. And what are the seven? The four Elements—earth, water, fire, air—and pleasure and pain, and soul as the seventh. So there is neither slayer nor

causer of slaying, hearer or speaker, knower or explainer. When one with a sharp sword cleaves a head in twain, no one thereby deprives any one of life; a sword has only penetrated into the interval between seven Elementyar substances".

This view is called Sassatavada (eternalism) and as Anikkavada, (pluralism). We also come across such views expressed in different places of Mahabharata as being prevalent during that period.

As the foregoing account shows, the period, one or two centuries before the appearance of Mahavira and Buddha was marked with the begening of 'thought-ferment' which culminated in the appearance of so many doctrines and cults by the time of these great religious reformers. During this period "Moral life suffered; since metaphysical subtleties and theological discussion absorbed the energies of people. The congeries of conflicting theories and guesses, accepted by some and denied by others, changing with men, reflecting the individual characters, emotions and wishes of their authors, filled the air. There were no admitted facts or principles which all recognised, but only dissolving views and intuitions. Discussions were ripe about the finiteness or infiniteness, or neither or both, of the world and the self, and the distinction of truth and appearance, the reality of a world beyond, the continuance of the soul after death and the freedom of the will. Some thinkers identified mind and soul, others distinguished them from each other. Some held to the supremacy of God, others to that of man. Some orgued that we know nothing about; others flattered their audiences with mighty hopes and confident assurances. Some were busy building elaborate metaphysical theories; others were equally busy demolishing them. There were the Nigganthas, or fet-

ter–freed; the Samanas; or the ascetics who did not belong to the Brahmanical order; those who sought peace of soul in the renunciation of the world; those who practised self-mortification denying themselves nourishment for long periods; those who tried spiritual abstraction, the dialecticians, the controversalists, the materialists and the sceptics, and those who are wise in their own conceit, like Saccaka, who had the audacity to say, "I know no Samana, no Brahmana, no teacher, no master, no head of a school. even though he calls himself the holy supreme Buddha, who, if he face me in debate, would not totter, tremble, quake, and from whom the sweat should not exude. And if I attacked a lifeless pillar with my language, it would totter, tremble, quake; how much more a human being": It was an age of speculative chaos, full of inconsistent theologies and vague wranglings. The exuberant fancy of the metaphysically minded thus sported with time, space and eternity, and vulgarised the noble art of philosophy. Great truths were hidden away in the fogs of misty metaphysics" (S. Radhakrishna. Indian philosophy, vol. I. p. 352–3.)

As was noticed earlier, Buddha mentioned sixty–two heresies popular during his time, which are as follows. (As outlined by Rhys Davids in 'History and literature of Buddhism' pp 21-23):—

1—4 Sassata-vada: people who either from meditation of three degrees, or fourthly through logic and reasoning, have to believe that both the external world as a whole, and individual souls are eternal.

5—8 Ekacca-sassatika: People who in four ways hold that some souls are eternal, and some are not.

a) Those who hold that God is eternal, but not the individual souls.

b) Those who hold that all the gods are eternal but not the individual souls.

c) Those who hold that certain illustrious gods are eternal but not the individual souls.

d) Those who hold that while the bodily forms are not eternal there is a subtle something, called Heart or Mind or Consciousness, which is.

9—12 Antanantika. People who chop logic about finity and infinity

a) Those who hold the world to be finite,

b) Those who hold it to be infinite.

c) Those who hold it to be both.

d) Those who hold it to be neither.

13—16 Amara-Vikkhepika: People who equivocate about virtūe and vice.

a) From fear lest, if they express a decided opinion, grief (at possible mistake) will hurt them.

b) From fear lest they may form attachments which injure them.

c) From fear lest they may be anable to answer skilful disputants.

d) From dulness or stupidity.

17—18 Adhicca-samuppannika. People who think that the origin of things can be explained without a cause.

19—50 Uddhama-Aghatanika. People who believe in the future existence of human souls.

a) Sixteen phases of the hypothesis of a conscious existence after death.

b) Eight phases of the hypothesis of an unconscious existence after death.

c) Eight phases of the hypothesis of an existence between consciousness and unconsciousness after death.

51—57 Uccheda-vada: People who teach the doctrine that there is a soul, of one or other of seven degrees of subtlety, but that in each case that soul ceases to exist in any way after the death of the body. These thikers are Annihilationists.

58—62 Dittha-dhamma-nibbana-vada. People who hold that there is a soul, and that it can attain to perfect bliss in the present world, or wherever it happens to be.

a) By a full complete and perfect enjoyment of the five senses.

b) By an enquiring mental abstraction (the first Jhana).

c) By undisturbed mental bliss, untarnished by enquiry (the second Jhana).

d) By mental calm, free alike from joy and pain and enquiry (the third Jhana).

e) By that mental peace plus a sense of purity (the fourth Jhana).

It is Against this background that one should try to understand and appreciate the great religious movements led by Mahavira and Buddha who were more concerned with stemming the tide of speculative chaos and moral degeneration by systematising and popularising some of the well-known ethical principles and metaphysical views, rather than with establishing any new faiths. Therefore, the widely popularised notion that the Brahmanism alone with its exclusiveness and the sacrificial monopoly is responsible for the appearance of these two great religious movements seems to be based on scant attention paid to the conditions prevailing during the time of these two great thinkers. That may be one of the many reasons as is clear from the rejection of the authority of the Vedas which is a common trait in both of these systems, but to say that it was the only cause of the appearance of these systems is to ignore the abundant evidence that lay scattered in the Buddhistic, Jain and Brahmanic literature of that period which proves the existence of speculative chaos, abating the tide of which, while absorbing some of its trends in their systems, was the main task undertaken by these great Reformers. In this connection the words of Radhakrishna are worth quoting.

"Attempts are sometime made by students of Jainism to represent it as a revolt of the critical fair-minded Kshatriya,

against the clever unscrupulous Brahmin, who disallowed to all others the privilege of entering on the fourth order of the Sanyasins, and claimed exclusive control of the sacrifices. Such a theory can not be sustained when we realise that the Brahmin made no such claimas as regards the order of the sanyasin, for all the upper classes were allowed to pass through the Asramas. Were the exclusiveness of the Brahmin the cause of revolt, it should have been led not by the Kshatriyas, who were as good or as bad as the Brahmins in this respect, but by the other classes. We have no reason to believe that the suffering of the common people led to the rise of Jainism. It is an expression of the general ferment of thought which prevailed at the begining of the epic-period, and we need not invent any anti-Brahmin prejudice for an explanation of its rise. When different views of life and doctrine professed by different peoples come into touch with each other, there is bound to be an interpenetration of thought, giving rise to an extraordinary development of feeling and belief, and Jainism is one manifestation of this mental unrest." (Indian Philosophy; Vol. I.P. 293.)

What Radhakrishna says about Jainism is true about Buddhism also. Similar opinion has been expressed by Belvalkar and Ranade in their work 'History of Indian Philosophy': —

"It is only by postulating such a philophically active and even stormy period of about a couple of centuries in betveen the Upanishads on the one hand and the rise of Jain-Buddhistic religions on the other that we are enabled to give unto the techings of Mahavira and Gautama their true value and perspective as being themselves directly at the crest of a wave of revolt against Brahmanism (as is commonly taken for granted), but rather as constituting the forces of

order and steadiness in the midst of the prevailing confused and chaotic welter, for the ushering in of which others were responsible. Taking, the 'Akriyavada' with its formula "Natthi kammam, Natthi kiriyam, Natthi viriyam" (There can be no activity, no obligation, no effort) as typical of this bellicose philosophy, it is to be noted that, as against this, Jainism asserts its own conviction in the following words: "Atthi Utthaneti va, kammeti va, baleti va, virieti va, purisakare parakkameti va" (There does exist such a thing as striving, as activity, as power, as manliness or as exploit), in exactly the same fashion as Buddhism claimed to be a Kammavada, Kriyavada and Viriyavada" (vol. II. p. 444-5)

Gautame Buddha and his teachings:—Gautama was born in the year 563 B C., the son of Suddhodana of the Kshatriya clan known as Sakyas of Kapilavastu. This clan was definitely of Aryan origin but not of Scythian or Mongolian as was thought to be so by Beal. "......at that time of which we speak, the inhabitants of that district (where Gautama was born) were in many respects more independent of the Brahmins than the countries farther west" (Rhys Davids, H.L.B. P. 60). Gautama's father was not a King, as was generally believed. "His people were agriculturists and, no doubt, the economic position even of the principal families among them was of a very simple kind. All the marvellous details of the wealth and glory of the royal palace, in which he lived in oriental luxury, are due to the natural desire to magnify the splendour of the position he renounced". (Rhys Davids, H.L.B.P. 62). Gautama lived for about 80 years and attained Mahanirvana in 483 B.C. But different dates of his birth and death were given by different scholrs within the range of about 75 years. The story connected with his life and work is too well-known to

need recounting here. His life's mission was, as has been already seen above, to stem the tide of speculative chaos and to establish ethical discipline in the society of his times. Thus "We find in the early teachings of Buddhism three marked characteristics, an ethical earnestness, an absence of any theological tendency and an aversion to metaphysical speculation" (S.R.'s Indian Philosophy, Vol. I-358). Buddha was the spokesman of his age, influenced deeply by the reaction setting in against the popular beliefs. He focussed the spirit of the age, he lived in, and gave a voice to the vague and unsystematised feelings of the thinkers of that period. His teachings embody the spirit of not only his age but also of the Upanishads, because "early Buddhism......is only a restatement of the thought of the Upanishads from a new view point" (I.P. Vol. I.P. 36). In the words of Rhys Davids..."Gautama was born and brought up and lived and died a Hindu.. There was not much in the metaphysics and principles of Gautama which can not be found in one or other of the orthodox systems, and a great deal of his morality could be matched from earlier or later Hindu books. Such originality as Gautama possessed lay in the way in which he adopted, enlarged, ennobled and systematised that which has already been well-said by others; in the way in which he carried out to their logical conclusion principles of equity and justice already acknowledged by some of the most prominent Hindu thikers." (Buddhism, P.P. 83--84). "It is certain that Buddhism has acquired as an inheritance from Brahmanism not merely a series of its most important dogmas but what is not less significant to the historian, the bent of its religious thought and feeling, which is more easily comprehended than expressed in words" (Oldenberg: Budha, P. 53). "The contempt for ritualism was common to him and ihe Upanishads. Buddism shared

with the rest of Aryan India the belief in the law of Karma and the possibility of attaining Nirvana. That sorrow and suffering is the essential fact of life on earth is admitted by almost all schools of Indian thought, the Upanishads included. Buddha himself was not aware of any incongruity between his theory and that of the Upanishads. He felt that he had the support and sympathy of the Upanishads and their followers. He classed the Brahmins along with the Buddhist mendicants, and used the word as one of honour in reverence to the Buddhist arhats and saints. Buddhism, in its origin at least, is one offshoot of Hinduism." (I.P. Vol. I.P. 361). "Buddhism grew and flourished within the fold of ortodox belief" (Rhys Davids: Buddhism, P. 85.)

Teachings of Buddha:—As we have seen above, Buddha was primarily an ethical teacher and reformer but not a metaphysician. He avoided discussing any metaphysical question put to him because, in his opinion it was impossible to reach at a satisfactory solution, in the absence of sufficient evidence, through such discussions which may lead only to different partial conclusions like the conflicting, one-sided accounts of an elephant given by different blind men. There are ten such questions mentioned by Buddha which he declared as uncertain, and ethically unprofitable. The questions are:—(1) Is the world eternal? (2) Is it non-eternal? (3) Is it finite? (4) Is it infinite? (5) Is the soul the same as the body? (6) Is it different from body? (7) Does Tathagata (one who has known the truth) live again after death? (8) Does he not live again after death? (9) Does he both live again and not live again after death? (10) Does he neither live nor not-live again after death? These are the indeterminate questions which should not engage the mind of a person

who earnestly wants himself to free from the miseries of the world. Buddha's emphasis was on enlightening people on the most important questions of (1) sorrow (2) its origin (3) its cessation (4) and the path leading to its cessation. The answers to these four questions constitute the essence of the enlightenment of Buddha, which are known as the four noble truths (Catvari Arya-satyani). All the other teachings of Buddha centre round these four noble truths. They are :— (1) Life in the world is full of suffering (2) There is cause of this suffering (3) It is possible to stop suffering (4) There is path which leads to the cessation of suffering.

1. *Suffering.*—The very essential conditions of life, human and sub-human, are, without exception, frought with misery. Birth, old age, disease, death, sorrow, grief, wish. despair, in short, all that is born of attachment is misery.

2. *The cause of Suffring*:—According to the law of natural causation (Known as Pratitya-samutpada) the existence of every thing depends on some conditions. Therefore there must be something, which being there, our misery comes into existence. There are twelve links in the chain of suffering which are known as 'Dvadasa Nidanas'. (1) Suffering in life (Jaramarana) is due to (2) birth (Jati) which is due to (3) the will to be born (Bhava) which is due to (4) man's mental clinging to objects (Upadana). This is due to (5) thirst (Trsna) or desire for objects. This is due to (6) Sense experience (Vedana) which is due to (7) sense-object contact (Sparsa) which is due to (8) the six organs of cognition (Shadayatana-five senses and Manas) which are dependent on (9) the embryonic organism (Nama-rupa) composed of mind and body which could not develop without (10) some initial consciousnes (Vijnana) which comes into existence

from (11) impressions of the experience of past-life (Samskaras) which are due to (12) ignorance of truth (Avidya). There are slight variations in the number and order of the Nidanas; but the above account has come down as the standard one. This is known as Bhavacakra also.

3. *It is posible to stop suffering*:—As was seen above, there is cause for suffering and so it should cease when the cause is removed. This state of liberation from suffering (Nirodha) is attainable in this very life if certain conditions are fulfilled. Complete control of passions and constant contemplation of truth lead a person to perfect wisdom through the four stages of concentration when he would no longer be under the sway of worldly attachments. He has broken the fetters that bound him to the world. He is liberated and is said to have become an Arhat, a venerable person. This state is known with the name of 'Nirvana', i.e. the extinction of passions and misery. This is a state which can be achieved even before death. A person who reaches this state of Nirvana which is analogous to the Jivanmukti of Vedantins may engage himself, though completely free from passions and attachments, in selfless service for the uplift of the fellow beings. The life of Gautama Buddha himself who led a highly active life, just for the benefit of the people even after having enlightenment, is a fine example for this type of Nirvana even before death. Therefore, Nirvana does not mean the total extinction of existence. It is also doubtful, if, according to Buddha, a person who attains Nirvana ceases to exist altogther, even after the death, because this is one of the ten questions on which Buddha maintained silence.

4. *The path that leads to the cessation of suffering* :— Buddha recommends a eight-fold noble path (Astanga-marga) to reach the state of Nirvana. This noble path which is open to all, monks as well as lay men, consists in the acquisition of the following eight good things.

1. *Sammaditthi or Samygdrsti* (*Right views*):—Only the correct knowledge about the four noble truths, but not the theoritical speculations regarding the nature and self, can lead us towards the goal Nirvana.

2. *Sammasankappa or Samyaksankalpa* (*Right resoeve*):- One should not be content with mere knowledge of truth, he should resolve to reform his life in the light of that truth. Therefore he should (i) renounce worldliness (ii) give up ill-feeling towards others (iii) and desist from doing any harm to any one. These three constitute the contents of right resolve.

3. *Sammavaca or Samygvak* (*Right Speech*):- This consists of obstention from lying; slander, unkind words and frivolous talk.

4. *Sammakammanta or Samyakkarmanta* (*Right Conduct*) :- This includes the Panca-sila, the five vows of desisting from (i) killing (ii) stealing (iii) lying (iv) sensuality and (v) intoxication.

5. *Samma Ajiva or Samyagajiva* (*Right livelihood*) ;- One should earn his livelihood only by honest means. He should never adopt forbidden means.

6. *Samma vayama or Samyagvyayama* (*Right Effort*) :- Inspite of one's best efforts, one may be knocked off the

right path by the deep rooted old ideas and the fresh ones. Therefore, for a steady progrsss on the path of virtue, he should constantly strive (i) to uproot old evil thoughts, (ii) to prevent new evil thoughts from arising (iii) to fill the mind with good ideas (iv) and to retain them. This four-fold constant effort, negative and positive, is called Right Effort.

7. *Sammasati or Samyaksmrti* (Right-mindfulness) :- An aspirant should constantly bear in mind the good things which were already learnt by him. He should always contemplate the body as body sensations as sensations, mind as mind mental states as mental states. He should not confuse them. He should not think 'this am I' or 'this is mine', a feeling which is the root-cause of bondage and misery. To develop the sense of detachment with the body one should constantly comtemplate that the body is only a combination of the four elements, that it is filled with all sorts of loathsome matter Going to a cemetery one should observe how the dead body rots and decays eaten by dogs vultures. By this kind of constant contemplation and observation one can give up all false emotions and affections for his body and that of others.

8. *Samma samadhi or Samyaksamadhi* (*Right Concentration*):- One who has successfully followed these seven rules is fit to enter the four stages of concentration which lead him gradually to the highest goal, Nirvana. When he concentrates his mind on reasoning (Vitarka) and investigation (Vicara) regarding the truth, he enjoys in this state, joy and ease born of detachment and pure thought. This is the first stage of Jhana or Dhyana (Meditation). When he is successful in this concentration, all the doubts are despelled and firm belief in the four-fold truth is established; when reasoning and investigation are unnecessary. Now he enters into the

second stage of concentration in which there are joy and peace born of intense unruffled contemplation. Here the aspirant is conscious of this joy and peace too. In the third stage, he develops an attitude of indifference even towards the joy of contemplation. Then he experiences perfect equanimity coupled with an experience of bodily ease. Though he is indifferent to the joy of concentration, he is conscious of this ease and equanimity even in the third stage. Gradually he tries to put away even the consciousness of ease and equanimity when he enters into the fourth state of concentration, a state of perfect equanimity, indifference and self-possession without pain and without ease. Thus he reaches the highest goal, Nirvana, cessation of all suffering, a stage of Arhat-hood. There are then Prajna (perfect wisdom) and Sila (perfect righteousness). These are briefly the four noble truths, taught by Buddha.

The ethics, contained in the above teachings of Buddha, are mainly based on the following four theories (i) the theory of dependent origination, (ii) the theory of Karma (iii) the theory of change and (iv) the theory of the non-existence of the soul.

1. *The theory of dependent origination or conditional existence of things. (Paticca-samuppada or Pratitya-samutpada):—*

---

1. On the path or stream leading to Nirvana, the initiate progressively attains four stages, viz. the stage of Srota-panna (one who has entered the stream, i. e. the path), the stage of Sakrdagamin (one who will come only once again to this world), the stage of Anagamin (one who will not return) andt he stage of Arhat (one who is liberated in this very life).

All the appearances, mental and physical, or condition ed by the universal law of causation (Dhamma or Dharma) which operates automatically without the help of any conscious guide. According to this law, every event that appears (the cause) is followed by another event (the effect). The existence of every thing is conditional, dependent on a cause. Nothing happens fortuitously or by chance. This theory avoids two extreme views-on the one hand eternalism or the theory that some reality eternally exists independently of any condition and on the other hand nihilism or the theory that something existing can be annihilated But according to this theory of dependent origination, which is considered to be a middle view, every thing that exists is dependent on some thing and that in turn, does not perish without leaving some effect. This theory leads to the second theory, i.e. the theory of Karma.

2. *The theory of Karma*:—The present existence of an individual is the effect of his past and his future would be the effect of the present existence. Again the theory of dependent origination leads to the third theory i.e. the theory of change and impermanence.

3. *The theory of Change*:-All things owe their existence to some condition and therefore, the moment the condition disappears they also disappear. Thus every thing is subject to change and decay. The theory of Universal change leads to the fourth theory, the theory of the non-existence of the soul.

4. *The theory of the non-existence of soul*:—It is generally believed that in every being there is an abiding substance called the soul (Atman) which persists through changes that the body is subjected to; exists before birth and after death and migrates from one body to another. Buddha denies

existence of such soul; as a continuous identical substance. The so-called soul is, according to him, is only continuity of the stream of successive states that composes the life of a being. Life is an unbroken chain of states, each state depending on the condition just preceding and giving rise to the one just succeeding it. It is compared with a lamp burning through out the night. The flame of each moment depends on its own conditions and is different from the flames of different momemts which depend on different conditions. Yet there is unbroken continuity of the flames. From one flame another flame may be lighted. Though these two flames are different they are causally connected. Similarly, the end-state of the life may cause the begining of the next. Thus rebirth is not the migration of the same soul into another body; it is the causation of the next life by the present life. Thus Buddha denies the soul as continuous substance and accepts in its place an unbroken stream of consciousness.

Just as a chariot is a name given to a collection of wheels, axles, shafts etc , so also 'Man' is a name given to a collection of different constituents (i) Kaya (the material body) (ii) Manas or chitta (the immaterial mind) and (iii) Vijnana (the formless consciousness). The existence of man depends on this collection and he dissolves when this collection breaks up. Man also is regarded, from psychological point of view as a combination of Panca-skandhas, five kinds of changing states, namely (i) form (Rupa) (ii) feelings of pleasure and pain etc , (Vedana) (iii) perception including understanding and naming (Samjna) (iv) predisposition or tendencies generated by the impressions of the past experiences (Samskara) (v) and consciousness (Vijnana). The last four are given a collective name 'Nama'.

These are, in brief, the contents of the earlier Buddhism, the references to which, we come across, directly or indirectly, in Dhammapada.

Buddha tried to avoid theoritical speculation, or philsophic discussions He never wanted to accept anything without reasoning. By following this attitude he himself, perhaps without his own knowledge, laid down the foundation of a philosophical system. His philosophy may be called positivism in so far as he taught that our thoughts should be confined to this world. It may be called phenomenalism in so far as he taught that we were sure only of the phenomena we experienced. Thus, it is a kind of empiricism in method because experience was, according to him, the only source of knowledge. These different aspects of his philosophy came to be developed by his followers, in different ways. The reluctance of Buddha to discuss the ten metaphysical questions, concerning things beyond our experience, again came to be interpreted by his followers in different light. According to some, this attitude of Buddha was a sign of thorough empiricism admitting the inability of the mind to decide non-empiricial questions. According to some this attitude need not be taken as the denial of reality beyond objects of ordinary experience or as the denial of any means of knowing the non empirical reality. His attitude indicates the indescribability of that transcendental experience and reality, because Buddha was talking about the possibility of man's attining in Nirvana,an experience or consciousness which was not generated by the activity of the senses. This and some other factors led to the emergence of as many as thirty major schools in Buddhism, not counting the innumerable minor ones.

There are mainly four divisions among the followers of Buddhism which have innumerable sub-divisions within themselves. They are (i) those who are nihilists (Sunyavadins or Madhyamikas) (ii) subjective idealists (Vijnana-vadins or Yogacaras) (iii) representationists or critical realists (Bahyanumeya-vadins; Sautrantikas) and (iv) direct realists (Bahyapratyaksha vadins or Vaibhashikas). Those who belong to the first two catagories belong to the Mahayana School and the others to Hinayana Again there are 21 schools of Hinayana and eight schools of Mahayana which have many less-known schools attached to them.

1. Sunya vada or Madhyamika school:—According to this school, this world is unreal (Sunya). All the mental and non-mental phenomena are illusory. From the name 'Sunya-vada' given to this school, it appears that it denies all reality. But from a close study of this philosophy, it would be clear that according to this system, there is, behind this phenomenal world, a reality which is not describable by any character, mental or non-mental, that we perceive. It is called 'Sunya' because it is devoid of all phenomenal characters. Thus the Sunya-vada is very much influenced by the Upanishadic Brahma-vada. In fact Buddha himself believes in some eternal being as is evident from his own utterences, under different contexts, when he says that he had been giving out only a small fraction of what he knew. "Those who tell us that for the Buddha there is religious experience, but there is no religious object, are voilating the texts and needlessly convicting him of self-contradiction. He implies the reality of what the Upanishads call Brahma, though he takes the liberty of giving it another name, Dhamma, to indicate its essentially ethical value for us on the empirical plane. The way of the Dharma is the way of Brahman. To dwell in

Dharma is to dwell in Brahman. The Tathagata is said to have the Dharma as his body, the Brahman as his body, to be one with the Dharma and one with the Brahman. The eight-fold path is called indifferently Brahmayana or Dharmayana". (Dhammapada-Radhakrishna's ed. Introduction. p. 43).

"It is unwise to insist on seeing nihilism or agnosticism in teachings where another explanation is not merely possile but probably more in accordance with the Buddha's ideas, and the spirit of the times. If the Buddha declined to define the nature of this absolute or if he contented himself with negative definitions, it is only to indicate that absolute being is above all determinations It is difficult to differentiate this supreme being from the absolute Brahman of Advaita Vedanta or the super-God of Christian mysticism hesitation and diffidence in defining the nature of the supreme seems proper and natural to the Indian mind. The Upanishads rarely try to cramp the divine within the limits of logical descriptions or stringent definitions The Buddha's complete renunciation of any attempt at determination is at the opposite extrem to the utmost precision of detail in which some other teachers indulge. The Buddha's reasons for his silence are quite intelligible. In the first place, in the India of the sixth century B.C. we had speculations as bold, and speeeh as pungent, and varieties of religious experience as numerous and as extravagant, as anywhere and at any time in the history of mankind. The people were not only full of superstition, but were also intensely sophisticated, and it was difficult to draw a sharp line between the superstition of the ignorant and the sophistry of the learned. In this confusion Buddha insisted on an understanding of the facts of human nature and experience and an avo-

idance of all speculation and beliee on mere authority." (ibid. p. 52-54).

2. *Vijnanavada or Yogacara school*:—According to this school external objects are unreal. What appears external is really an idea in the mind which alone is real. This view is called subjective idealism

3. *Sauttrantlka school*:—According to this school both mental and non-mental are real. If the external things were unreal and our perception were to depend only on mind, every thing would be seen everywhere. Therefore, external objcct is responsible for the mental perception and the existence of the external object is inferred through the perceptions. This view is called Bahyanumeya-vada, representationism or the theory of the inferability of external object.

4. *Vaibhashika school*:—While the Sautrantikas think that the external objects are only inferred through the mental impressions produced by them, the Vaibhashikas opine that the external objects are directly perceived. This view is called direct realism (Bahya-pratyaksha-vada).

Thus the simple ethical teaching of Buddha branched off into innumerable systems and sects with vast literature in different languages, grown around each system, in different ages and climes.

Pessimism in Bnddhism:—Almost every critic of Indian Philosophy, especially of Buddism, harps on its pessimism. If the word 'Pessimism' is used in the sense of dissatisfaction with the order of the thigs that exist in the world, every philosophy should be declared pessimistic. Buddhism also is pessimistic in so far as it looks upon the world-order as an

evil and a lie; but it is full of optimism and hope since it shows the way out of it into the realm of truth, the cessation of all miseries. The influence, on life, of such initial pessimism as found in the Indian Philosophy in general and in Buddhism in particular, is more wholesome than that of uncritical optimism. In the words of George Herbert Palmer, "Optimism seems to be more immoral than pessimism, for pessimism warns us of danger, while optimism lulls into false security." (Contemporary American Philosophy, Vol. I) Professor Bosanquet writes. "I believe in optimism, but I add that no optimism is worth its salt that does not go all the way with pessimism and arrive at a point beyond it. This, I am convinced, is the true spirit of life; and if any one thinks it dangerous, and an excuse for unjustifiable acquiescence in evil, I reply that all truth which has any touch of thoroughness has its danger for practice". In the words of Schopenhaur "Optimism, when it is not merely thoughtless talk of such as harbour nothing but words under their low foreheads, appears not merely as an absurd but also as a really wicked way of thinking, as a bitter mockery of the unspeakble suffering humanity". Therefor, if Buddhism ap· appears to be pessimistic in its outlook, it is so because it was the suffering of the world that had provoked this ieligion into existence; but the hope of ultimate redemption so prominently held out for the humanity should not be ignored.

Pali language and literture:—The Sacred books of the early Buddhism (Hinayana) which are known with the name Tripitaka and the literature related to them, are composed in Pali; an ancient Prakrt language. Buddha preached his teachings in his native tongue and these teachings were collected

and preserved by his direct and indirect disciples in a systematic order which came to be known as the Buddhistic Canon. But it is doubtful, some scholars think, if the language in which Buddha preached and the Pali language of Buddhistic Canon are the same; for, Pali in its form known to us can not have been current in the 5th century B. C. the period of the rise of Buddhism. It was only used as medium to preserve the words of Master by the Theravadins, the Buddhists of orthodox school, while the Buddhists of later schools adopted Sanskrit in their works.

'Pali' is a sanskrit word meaning 'row' or 'range'. It was used most probably, to denote the series of the sacred books and the language used in them was called 'Pali-bhasha', as opposed to the Sinhalese language used in their commentaries (Atthakathas). Thus 'Pali' appears to be an abbreviation of 'Pali-bhasha'. According to some scholars, 'Pali' is the abbreviation of पलियाय 'meaning teachings of Buddha while according to some it is the Prakrt form of Sanskrit word पाठ । Taking this to be the language of Pataliputra, some scholars think that this is an abbreviation of पाटलि or पाडलि while others derive it from the word 'Palli' meaning village, thereby implying that this was the language of the ordinary village-folk.

The origin and home of Pali :- There is difference of opinion among scholars regarding the home and the origin of Pali. Places like Ujjain and Kalinga are proposed by some as the home of Pali. On the basis of the following verse, preserved in a grammatical work of 12th century, it is believed that Pali is identical with Magadhi.

"सा मागधी मूलभासा नरा यायादिकप्पिका ।
ब्राह्मणो चस्सुतालापा संबुद्धा चापि भासिरे" ॥

"That Magadhi is the original language which the ancient people, the angels, those who had not heard of any language and also the enlightened spoke"

But according to some scholars, this language, which widly differs from the Magadhi which was used in Sanskrit dramas and was discussed in Prakrt grammars can not be identical with the same.

In the foreword to the Pali English dictionary Rhys Davids had the following points to state regarding the origin and development of Pali. For about two centuries before Buddha's birth and after his death Kosala was a pramount power. It was stretching from Nepal in North and Ganges in South and from Ganges on the west to the territories of the Vijjain confederacy on the East. "There had naturally arisen a standard vernacular differing from the local forms of speech just as standard English differs from the local (usually country) dialects. The Pali of the Canonical books is based on that standard Kosala vernacular as spoken in the 6th and 7th centuries B.C." It is not the literary form of that language because it was not at all written till long afterwards. The vernacular was the tongue of Buddha. He was born in what is now in Nepal but then a district under Kosala.

About 1000 years later Pandits in Ceylon began to write in Pali in a strikingly different style. This Pali was influenced by the Sinhalese and the Dravidian languages. According to Sinhalese tradition, Pali is called Magadhi. It is so called because the prince from Magadha, Mahinda, the son

of Asoka brought the sacred books to Ceylon through memory. (According to some, Mohinda was Asoka's brother)

The language used in the edicts of Asoka may be Magadhi, the younger form of the standard Kosala Lingua Franca.

The above are the views of Davids regarding the origin and home of Pali.

According to Luders, the old Ardhamagadhi was the basis for the Pali language. The Tripitaka was originally written in Ardhamagadhi from which it was translated into Pali. This is the reason why some of the Magadhi forms persist in Pali. But Geiger does not agree with the views of Luders. He feels that Magadhi is the origin of Pali. But some scholars are of the opinion that Pali is more close to Paisaci rather than to Magadhi. It must have been influenced by various other dialects while retaining some of the close similarities with Vedic language.

Some Liguistic Characteristics of Pali: – Two-fifths of the total number of words in pali are Sanskrit words and almost all the other words are corruptions from sanskrit. The number of words which are indigenous to Pali is negligible; but this forms very important residuvm of words older than classical sanskrit. This makes us believe that Pali is the sister of classical sanskrit but not her daughter.

Following are some of the linguistic peculiarities of Pali :—

(1) Unlike in other prakrts Atmanepada forms are used in Pali and forms of Aorist also are used in abundance.

Roots of 1st, 4th, 5th, 6th, 7th, 9th and 10th conjugations are used.

(2) Causative verbs are formed by adding 'Aya' or 'Ayaya'.

(3) 'ड्' and 'ढ्' coming in between two vowels are replaced by 'ळ्' and 'ळ्ह्' respectively.

(4) Generally the Sanskrit short vowels 'A' 'I' and 'U' are retained. अग्नि–अग्गि । अर्थ-अट्ठो, रूक्षः–रुक्खो

(5) 'A' followed by a conjunct-consonent is at times changed into 'E'. :— फल्गु–फेग्गु । शय्या–सेय्या ।

(6) 'I' and 'U' followed by conjunct-consonents are changed into 'E' and 'O' respectively :— विष्णु–वेण्हु , उष्ट्र–ओट्ठो ।

(7) A long vowel followed by conjunct-consonents is shortened :— चैत्य–चेतियो । मौर्य–मोरियो ।

(8) 'ऋ' changes into 'A' 'I' and 'U' depending upon the nature of the letter nearby. At times it changes into a consonent also :— वृक–वको । मृग–मग्गो । कृत–कितो । मृत-मितो । ऋजु-उजु or उज्जु । ऋषभ–उसभो । पृच्छति–पुच्छति । बृंहयति–ब्रूहेति । वृक्ष–ऋक्खो ।

(9) becomes 'U' :— क्लृप्ति–कुत्ति ।

(10) 'AI' and 'Au' are replaced by 'E' and 'O' respectively (short or long):— मैत्री–मेत्ता । पौर–पोरो ।

(11) Visarga is never retained. (a) If it is found in the middle of a word it gets assimilated into following consonents. (b) At the end of word ending in 'A' it

is changed into 'O'. (c) At the end of words ending in 'E' & 'U' it is dropped :— दु:ख–दुक्ख। देव:–देवो । अग्नि:–अग्गि । धेनु:–धेनु ।

(12) (a) Generally the first consonent at the begining of a word does not undergo any change. (b) The surd mute (first or second letter of a Varga) is changed into its corresponding soft consonent. (c) A soft mute is changed into 'य':–शाकल:–सागलो । स्रुच्-सुजा । अपाङ्ग-अवंगो कपि:–कवि । ग्रथित:-गधितो ।

(13) The aspirate mutes in the middle of a word are reduced into 'ह्' :– लघु:-लहु । रुधिर:-रुहिरो । साधु:-साहु ।

(14) At times 'D' is replaced by 'R' :— एकादश-एकारस । ईदृश-एरिस ।

(15) At times 'N' is replaced by 'L' or 'R' and 'ण्' by 'ळ्':– एन:-एलो । नीरांजना-नीरांजरा । वेणु:-वेळु । मृणाल:- मुळालो ।

(16) 'P' is replaced by 'M'; 'Y' by 'V' and 'V' by 'Y' :— सुपन्त-सुमन्त । धूपायति-धूमायति । कंडूयति-कंडुवति । दाव-दाय ।

(17) In the case of compound consonents assimilation takes place : (a) The first letter being assimilated by the second :— मुक्त:-मुत्तो । दुग्ध:-दुद्धो । प्राग्भार:-पब्भारो । खड्ग:-खग्गो । पुद्गल:-पुग्गलो ।

(b) If the first letter happens to be a mute and the second letter a nasal or a semi-vowel the second letter is assimilated by the first one :–लग्न:-लग्गो । स्वप्न:-सप्पो । शक्य:-सक्को । प्रज्वलति-पज्जलति ।

(c) When the first letter is a sibilent and the second one is a semi-vowel and.

(d) the first one is a nasal and the second one is semi-vowel, the same type of assimilation (progressive assimilation) takes place : - मिश्रः-मिस्सो , अवश्यम्-अवस्सं । किण्वः-किण्णो । रम्यः-रम्मो ।

(e) 'R' and 'L' are assimilated by the following consonents :—शर्करा-सक्करा । वर्गः-वग्गो । कर्पूर।-कप्पूरो । कर्म-कम्म । कल्पः-कप्पो । प्रगल्भः-पगब्भो ।

(f) 'V' is assimilated by the preceding consonent :— पक्वः-पक्को । चत्वारः-चत्तारो । अश्वः-अस्सो ।

(g) 'न्य', 'ण्य' and 'ज्ञ' are replaced by 'ञ्ञ':– कन्या कञ्ञा । पुण्यः-पुञ्ञो । सर्वज्ञः-सर्वञ्ञो ।

(18) The three sibilents 'श्', 'ष्' and 'स्' are replaced by only one sibilent (dental) 'स्':– देशः–देसो । पुरुषः-पुरिसो ।

Pali Literature :– Pali is exclusively used as the language of their religious books, by the Buddhists of Ceylon and Further India. There is no secular literature in this language nor any work dating prior to the 5th century B. C. The pali literature falls under two divisions (i) The Canonical and (ii) non-anonical Tipitaka comes under the 1st division and all the other works, written either as elucidation or as digests come under the 2nd division.

The Tipitaka :- Gautama lived for 80 years and the light of his message was carried to every nook and corner of the country for about 45 years. During this long period there were hundreds of occasions to preach his doctrines, through dialogues, conversations, and sermons. He also laid downprin-

ciples for the government of Sangha and rules to be followed by the monks and nuns for all seasons of the year. But he does not seem to have left his work in a fixed form of books and treatises. But after his death, his desciples thought it necessary to settle the teachings of the Master, the Canon of religion (Dhamma) and the rules of the Church. For this purpose three councils were held in different periods. The first council was held within a few years of the death of Buddha at Rajagrha; the second one at Vaisali, hundred years after Buddha's death and the third council was held at Pataliputra, 236 years after Buddha's death during the reign of Asoka, under the presidentship of Tissa Moggaliputta. During this long peirod, there were so many shisms which led to the formation of many schools under Buddhism each having its own Canon. The Tipitaka in pali is the Canon of the Thera-vadins (the followers of the orthodox school) and it consists of the collections of discourses, conversations, sayings, verses, narrations and disciplinary rules which were finalised in the third council attended by 1000 monks. Mahinda the younger brother of Asoka, along with some other missionaries, brought Buddhisim and Buddhist texts to Ceylon, during the reign of Vattagamani, and it was he (Vatta gamani) who, for the first time, got the Sacred Texts written, so that they might not be lost after the death of persons who knew them by heart. According to Buddhists, the Canon, as we have it now, is the same as was settled in the third council and was brought by Mahinda to Ceylon.

Tipitka consists of three Pitakas (baskets or divisions), Vinaya-Pitaka, Sutta - Pitaka and Abhidamma - Pitaka.

1. Vinaya-Pitaka contains the rules governing the Sangha and the individual monks and nuns in their daily life. Following are the sub-divisions in the Vinaya-Pitaka:-

1) Sutta-Vibhanga (a) Parajika (b) Pacittaya.

2) Kandhakas (a) Mahavagga (b) Cullavagga.

3) Parivara.

2 The Sutta Pitaka is a collection of Suttas 'Doctrine tex ts' or 'Lectures'. Every explanation, generally in the form of a dialogue, of one or more points of religion (Dhamma) is called "Sutra". The Sutta Pitaka consists of five Nikayas (1) Digha-nikaya (2) Majjhima-nikaya (3) Samyukta-nikaya (4) Anguttara-nikaya and (6) Khuddaka-nikaya. This last Nikaya contains fifteen sub-divisions:-Khuddakapatha, Dhammapada, Udana, Itivuttaka, Suttanipata, Vimanavatthu, Petavatthu, Theragathas, Therigathas, Jatakas, Niddesa, Patisambhida, Apadana, Buddha-vamsa and Cariya Pitaka. Sutta pitaka is very important for understanding the Buddhism. One can get a thorough Picture of ancient Indian life from some parts of this Pitaka.

3. Abhidamma Pitaka also contains texts dealing with Dhamma, in a more scholastic manner in the form of dry enumerations and schematic divisions, chiefly covering the psychological ground basis of the Buddhistic ethics Following are the sub divisions of Abhidhamma-Pitaka: Dhammasamgani, Vibhanga, Kathavatthu, Puggalapannatti, Dhatukatha, Yamaka and Patthana.

According to another division, however, the whole Buddhist Canon consists of five Nikayas:- The Dighanikaya, Majjimanikaya, Samyuttanikaya, Anguttaranikaya and Khuddhakanikaya, which (Khuddaka Nikaya) is then made to comprehend the whole of the Vinaya (discipline) and Abhidhamma (metaphysics) together with the fifteen books beginning with Khudhakapatha. (Max Mueller: Introduction to Dhammapada).

Non-Canonical Literature : Soon after the canon was finalised, there began to arise an elucidatory literature for the Canon.

First Period :-The Nitippakarana and the Petakopadesa which are traditionally ascribed to Mahakacchayana, are works useful to serve as an introduction to the teachings of Buddha. A very important work of this period is Milandapanha which is in the form of questions and answers by Milanda, the Greco Bactrian king Menander of 2nd century B. C. and Nagasena repectively. This work must have been originally composed in Buddhistic sanskrit and it was later translated into Pali in Ceylon. As is evident from an early Chinese translation, the original must have been much shorter. Dipavamsa is another work which is also historically very important.

Second Period :- According to tradition, Milanda, who brought Tripitaka to Ceylon, brought its Atthakatha (Arthakatha) also along with it on the basis of which Pali commentaries were written on Tipitaka by a great scholar Buddhaghosa. He was a brahmin of North India and came to Ceylon after conversion into Buddhism to study Pali and Attakatha which was then in the Sinhalese In the words of B. C. Law "Buddhaghosa did for the Pali Tipitaka what Sayana did for Vedic literature". (Life and works of Buddhaghosa p. 1.) Apart from commentaries on various parts of Tipitaka, he wrote an independent work named Visuddhamagga, which is the first comprehensive and systematic exposition and thoroughly philosophic treatment of Buddhism.

Buddhadatta, a contemporary of Buddhaghosa, was the author of a commentary named Madhuratthavilasini on Buddhavamsa and of Vinaya vinicchaya, Uttaravinicchaya,

Abhidhammavatara and Jinalankara. Ananda was the author of the earliest commentary on the Atthakatha on the Abhidhammapitaka, with the name Mulatika. Dhammapala wrote a commentary on those books of the Khudhakanikaya, left by Buddhaghosa under the title Paramatthadipani. He also wrote Mahatika or Paramattha-manjusa, a commentary on Vishuddimagga. Abhidhammattha Sangaha of Anuruddhacarya was a popular work of Abhidhamma. Mahanama composed, at the beginning of the 6th century, a very popular work, Mahavamsa. Anangavamsa by Kassapa is in the form of a profecy about the future Buddhametteyya. The Bhodhivamsa by Upatissa is a history of the Bodhi tree at Anuradhapura. Kaccayana-vyakarana or Kaccyana gandha is the oldest pali grammar belonging to the period of Buddhaghosa. Its author Kaccayana is different from Maha Kaccayana the disciple of Buddha and from Kaccayana the author of Vartikas on Panini's grammar. Two more works, Mahaniruttigandha and Cullaniruttigandha are attributed to Kaccayana.

The Third Period:-During the reign of Parakkamabahu in the 12th century, there was vigorous literary activity. A council was convened by Thera Mahakassapa to collect the Atthakatha, sub-commetaries and Tikas, in Magadhi language. Sariputta wrote many commentaries of which Saratthadipani is very famous His Vinaya Sangha also is well-known. His desciples Sangharakkhita, Buddhanaga, Vacissara, and Sumangala wrote many commentaries and works connected with Buddhist legend, literature and Church history. Dhammakitti gives the history of Bhuddha's tooth-relic, in his work Dathavamsa. Vacissara compiles old material in Thupavamsa. Buddha Rakkhita narrated the story of Buddha till his enlightenment, in a fine poem Jinalankara. A similar work Jinacarita was composed by Medhankara.

Mahavamsatika is important for the historical tradition it preserves. Videhathera (12th century) was the author of two works Samantakutavannana and Rasavahini a collection of 108 stories in prose. Buddhappiya (13th century) composed a poem Pajjamadhu in 104 verses in praise of Buddha. Culavamsa which is ascribed to Dhammakitti continues the Cylonese history started in Mahavamsa. Sarasangraha of Siddhattha and Saddhammasangaha of Dhammakitti Mahasami are the works where prose and verse are mixed. They belong to the period between 13th and 14th century. Lokappadipasara and Pancagatidipana (14th century) deal with different cxistences in the hells, heaven etc Buddhagahosuppatti of Mahamngala belongs to the 14th century. In the 15th century, the literary activity of the Burmese monks is of considerable importance. Ariyavamsa, the author of Manisaramanjusa and Manidipa, Saddhammapalasiri the author of Nettibhavani, Silavamsa the author of Buddhalanakara belong to this period.

There flourished, in the 17th century, writers like (1) Tipitakalankara, author of Visativannana, Yasavaddhanavatthu and Vinayalankara (2) Tilakaguru the author of Dhatukathatikavannana (3) Saradassi the author of Dhatukathayojana and (4) Mahakassappa author of Abhidhammattha ganthipada. There were three grammatical schools with a seperate list of roots attached to each school. The works like the Balavatara and the Rupasiddhi which follow the grammar of Kaccayana represent first school. The grammar of Moggalana and other works like Payogasiddhi and Padasadhana etc., belong to the second school. The Saddaniti of Aggavamsamahathera belongs to third school. Maggalana of 12th century composed a dictionary, Abhidhanappadipika, on the lines of Amarakosa. Ekakkharakosa by a Burmese

monk Saddhammakirti (15th century) is a metrical list of monosylabic words. Thus there has been a continious literary activity in Pali literature which centered round (Hinayana) Bhuddhism in its various aspects.

The Dhammapada :- The Dhammapada is a part of the Khuddakanikaya of the Sutthapitaka. It contains 423 verses divided into 26 chapters. It is an anthology of Bhuddhist devotion which brings together verses gathered from different sources like Theragathas and Therigathas. Some of these verses are found in Mahabharata and Manusmrti (in sanskrit form). More than half of these verses can be found in other canonical works. The principle of division of chapters seems to be arbitrary, being sometimes based on the appearance of the same word or similar phrase.

The date of Dhammapada:- Milindapanha is the first oldest Pali work to mention Dhammapada. The Kathavatthu contains many quotation from the Dhammapada. Mahaniddesa and Cullaniddesa also contain many quotations which are found only in Dhammapada. The closing date of the Pali Canon is generally regarded as not later than the 2nd century B. C. There is also a tradition that Appamada vagga was recited to Asoka. Therefore it is believed that Pali Dhammappada existed in the 3rd century B C. The verses of Dhammapada were beleived, from very early times, to have been the utterances of Buddha himself. This should be understood in the sense that rhese verses contained the true spirit of Buddha's teachings though not incorporating the same words as spoken by him. According to Chinese tradition Arya Dharmarata, whose date is not known was the author of the work, which was the basis for the Chinese translation.

There is a huge commentary on Dhammapada called 'Dhammapada Atthakatha' written by Buddhaghosa. While some scholars express their doubt about his authorship of this commentary on account of difference in the style etc., scholars like B.C. Law believe this as the genuine work of Buddhaghosa himself This commentary is full of parables and legends which are believed to have been used as illustrations by Buddha while preaching his tenets. In the case of each Gatha or a group of Gathas, the commentator explains why and when this was uttered by Buddha and in whose mouth it was put. According to him these are the actual words of Buddha. About Dhammapada being a collection of utterances of Buddha, Max Mueller says in his introduction to Dhammapada as follows:—"There is a commentary on the Dhammapada in Pali and supposed to be written by Buddhaghosa in the first half of the fifth century A.D. In explaining the verses of the Dhammapada the commentator gives for every or nearly every verse a parable to illustrate its meaning which is likewise believed to have been uttered by Buddha. I can not, therefore, see any reason why should not treat the verses of the Dhammapada, if not as the utterances of Buddha, atleast as what were believed by the members of the council under Asoka in 242 B.C. to have been the utterances of the founder of the religion" (Introduction to Dhammapada p. XXVI)

Meaning of 'Dhammapada':—'Dhamma' has many meanings. In one aspect it means 'religion' (Taught by Buddha), 'The Law' (which every Buddhist should observe). In another aspect it means 'Virtue or The Realisation of the Law'. Its meaning is given in Abhidhammapitaka as Place, Protection, Nirvana, Cause, Word, Thing, Portion, Foot and Footstep. Therefore, 'Dhammapada' may mean 'Foot-steps of Religion'. Gogerly renders the title as 'The Foot-steps of Religion'. Space Hardy called it 'The Path of Religion'.

It can be seen by comparing verses 92 & 93 and 254 & 255 that 'Pada' is used synonymously with 'Gati', Going. Thus the 'Dhammapada' would mean 'The Foot-step; or the Foot-path of Virtue.' "In verses 44 & 45 'Path of virtue' seems to be the more appropriate meaning for.'Dhammapada' "... I therefore think that 'Path of Virtue' or 'Foot-step of The Law' was the idea most prominent in the mind of those who originally framed the title of this collection of verses." (Max Mueller's Introduction to 'Dhammapada'. It is also understood as 'Sentences of religion' as can be justified by verse 102. Prof. Fausboll translated the title 'As a collection of verses on religion' While 'Dhamma' and 'Pada' can admit many meanings, it would be more appropriate to understand the title of this work in the sense suggested by the verse 102, i. e., 'The saying or Maxim about the Dhamma' as is accepted by P. L. Vaidya and others.

The Arrangement etc, of the Verses:—The arrangement of the verses into different chapters is mainly topical but also arbitrary in some places. There is no reason why the chapter on Miscellany should come in the middle of the work but not at the end. The verse 287 was repeated in Pupphavagga as verse 47 simply because 'Puppha' is found in the simile added to the original idea. Verses 266 & 267 could be included under Bhikkhuvagga and the verse 258 under Panditavagga. It is not clear why the verse 80 was repeated as verse 145.

The language of this work is allied to the language of the Gathas and on the whole it is regular. We come across different Pali renderings of Sanskrit words like तण्हा and तनहा for तृष्णा which belong to different periods. This helps us in distinguishing the earlier and the later strata.

The inflection of words is regular, with a very few irregularities caused by metrical exigencies. Anustubh and Tristubh are the two metres used in this work. Sometimes arbitrariness is found in following Sandhi rules which has helped to reduce or increase the number of syllables according to the metrical necessity.

The main charecteristics of this work:—The language employed through out this work is simple and smooth and the verses have direct appeal to the heart on account of their crispness and pointed character. To a person who opens this book with his mind biased that the Bhuddhism is pessimistic in its outlook, the appeal of this work may not be that direct or spontaneous. But in the mind of an earnest believer who has experienced the bitterness of the world, the appeal of this work would be tremendous. This can explain the great popularity of Dhammapada which, it is said, was learned by the monk, living in the forest or monastary as well as the lay-man residing in a town or in a village A wonderful use of happy similies, chosen from life, makes the work more charming and effective in its appeal. The man standing on the top of the hill looking at the people below (Verse 28), the fish thrown out of water (Verse 34), the demolished house (Verse 154), the sleeping village inundated by flood (verse 287), the elephant standing in calm amidst showers of arrowes (Verse 320), the frontier city guarded from within and from without (Verse 315) these are some of the things which are peculiarily charming. Another feature employed in this work is the use of Contrast in parallel language to show the good and bad aspects of one question. The first Vagga can be taken as an example for this Sometimes one striking line or its part is repeated to bring force in the expression.

Other Versions of Dhammapada:—The Dhammapada found its way to China along with many other Buddhistic works as early as the beginning of the 3rd century A. D. There are four principal copies of this work in the Chinese language. The first one which is very close to the Pali D. was made by a Samana Wei-chi-Lan (and others) during the Wu dynasty. It is known with the title 'Fa Chen-Ching' i. e, the 'Sutra of Law verses'. Samuel Beal feels that 'Scripture Texts' would be correct translation of the title. He remarks: "Nothing can be more precise than the language of the Chinese preface in which it is stated that the work we are considering is the 'Tan-po-kee' which can only be restored to 'Dharmagathaphadam' and as 'Gathapadam' is used for a stanza we come back to the meaning of 'Scripture or Law stanzas' ". This Chinese work consists of 760 verses divided into 39 chaptars as against the Pali-D., which contains 423 verses divided into 26 chapters. It was said that the original work consisted of 500 verses only. From the ninth chapter to the 35th (with the exception of the 33rd chapter) the two works contain same succession of subjects, while there are 79 more stanzas in the Chinese than in the Pali through out the chapters common to each. The second Chinese version of D , called 'Fa-chu-pi-uching' which contains only a few verses accompanied with parables was translated into English by Beal and it was published in 1878. The third version of D., known with the title 'Chuh-yan-ching' is a work very much expanded, consisting of 7 volumes. The fourth Chinese version 'Fa-chi-yao-sung, ching' has little resemblance with the Pali D.

A Tibetan translation of D., was discovered by Schiefuer in the 28th volume of the sutras in the collection called

Udanavarga. It contains 33 chapters and more than 1000 verses of which one-fourth only can be traced in the Pali text.

Ganthari Dharmapada:—Some fragments of Gandhari Dharmapada were published in 1898 by Senart with the help of the bits of manuscript in Kharoshti script, which were acquired in 1892, by some French travellers near Khotan, in the place of the ancient Gosrngavihara. Some portions of the same were published by B. Barua and S. Mitra from the Uni. of Calcutta in 1921 and by H.W. Bailey (BSOAS XI) in 1945. An excellent scholarly edition of this work was brought out by John Brough who spared no pains in acquiring all available material, as the 7th volume of London Oriental Series, in 1962. This is written in Gandhari Prakrt and only 342 verses (five-eigths of the total) could be traced in the manuscript that was available while the total number of verses could be not less than 520 and not more than 550. Regarding its relation with other 'D's J. Brough writes:— "There are, for example, many textual agreements between the prakrt (Gandhari) and the Udana varga, and some of these are sufficiently striking to suggest the hypothesis that these two stand closer to each other than either does to the Pali. But this affinity appears to reside in the text of individual verses rather than in the two collections as wholes." (Preface to Gandhari D., p. XVI). G.D. shares 230 verses with Pali D. As each Bhuddhist School has got its own different canon in different languages the G.D. must have been associated with a particular school or schools of Bhuddhism and "Among possible claiments (of this D.), the Dharmaguptikas and Kasyapiyas must be considered as eligible". (Introduction of G.D. p. 45).

Translations of Dhammapada:—D. was translated, sides many Indian languages, into several European l... ages also.

English: -(1) Max Mueller. Sacred books of the I Oxford, 1881. (2) James Gray, Calcutta 187 (2nd edition). (3) F L. Woodward Theosophical pub. house, Madras, 1929. (4) With text by Mrs. Rhys Davids. P.T.S, Transl. Ser. 23, London, 1931. (5) With text N.K. Bhagavati, The Bhuddha Society; Bombay, 1935. (6) With text. P.L. Vaidya; oriental Book Agency, Poona, 1934. (7) With text S. Radhakrishnan, Oxford University Press, London, 1950. (8) With text, C. Kunhanraja. Teosophical Society, Madras, 1956. (9) Naradathera, London, 1954 & 1959.

French:—(1) Fernand Hu. Paris, 1878. (2) R. et N. de Maratray. Paris, 1931.

German:—(1) Albrecht Weber, ZDMG. 14 (1860) 29-86. (2) From English. Metrical. Th. Schultze. Leipzig, 1885 (3) Leopold von Schroeder. Leipzig, 1892. (4) K.E. Neumann. Leipzig, 1893. (5) Berlin, 1919.

Italian:—P.E. Pavolini. Milano, 1908.

Latin:—With text. Literal translation. V. Fausboll. London, 1900.

Polish:—ST. Fr. Michalski, Iwienski. Warsaw, 1925.

Russian:—Mentioned in Giornale della Societa Asiatica Italiana, 25 (1912 p. 324)

...an Translations:

...ali: With Pali text and skt. Anvaya in Bengali script ...tta 1924.

...indi: With text and Skt. Chaya. Rahula Sankrutyayana Allahabad 1933.

Kannada: (1) Asvattha Narayana Rao 1908 (2) G.P. Raja-ratnam 1945.

Tamil: With text in Tamil script; Text in devanagari as appendix. M.R Appadurai. Madras 1952.

Telugu: (1) Charla Ganapati Sastri. Arshagrantha mala II 1953.(2)Vedula Suryanarayana Sastri, Tanuku. W.G. Dt.(A.P.)

Sanskrit: (1) Udanavarga by Dharmarata is considered to be the basis of the Chineese versions. According to some scholars Dharmarata was only a commentator on this work which was compiled immediately after the death of Buddha. In this connection Jhon Brough writes:- "It is quite conceivable that Dharmarata was editor as well as commentator of the 'anthology' rather he was performing the much more serious task of fixing in a definite form a specific Kshudraka text on behalf of his own school, which thenceforth was to recognise this work as its own authoritative Udana, in contrast to the Udanas and Dharma-...adas of other schools... the text as thus fixed was the ...nonical (or para canonical) tex of the Sarvastivadins and may well have been recognised by some of the various sub-sects into which this school divided." (Introduction to G.D. p. 40 & 41). This work has 375 verses corresponding to the

Pali D. Its complete form could be found only in its Tibetan and Chineese versions. Less than two-thirds of the total extent of this work was recovered in Sanskrit from central Asian manuscripts.

(2) Another D. belonging to the sect of Lokottaravadi mahasangikas from which two chapters and a few isolated stanzas are quoted in the Mahavastu.

(3) Translation by Vanaratna (1363–1468) in Cylon. JBORS. XXI ((i) p. 41.)

(4) Avadhut Kishor Narayan's Sanskrit translation. From Banaras.

The present work:—In this present work I have tried to translate the original Pali D. into Sanskrit verses (not mere Sanskrit Chaya) closely following the language of the original as far as it was possible with Eng. translation added at the end. The translation was completed by the end of 1971, though it could be published only now, after five years of its completion. If these translations, with the notes and introduction added to them are of any help, at least to a few students, in understanding the early Buddhism and Buddhistic ethics, I would feel that my effort is amply rewarded.

My thanks are due to Sri J. Tilaka Siri, professor of Sanskrit, University of Ceylon, Peradenia, Ceylon, for the foreword he contributed to this work, when he was in India in 1972. I am also thankful to Dr. K. Kunjunni Raja, [illegible]or of Sanskrit, Madras University, who had drawn my [illegible] the Gandhari Dharmapada and also was kind

enough to send the entries in the New Catalogues Catalogorum (which was under print) pertaining to Dharmapada. When Sri A.V. Subramanian (then Dy. F.A. & C.A.O. South Central Railway, Secunderabad) was leaving this place on transfer to Calcutta in 1972, I presented this work to him as a token of my Sauharda and of my regard for him for the great service he has been doing for propagating Indian Culture in general and Sanskrit in particular. I thank him for having accepted this Aksharopayanam. I am also thankful to Sri D. Ramanuja Rao, Secretary, A.P. Sahitya Akademi, who has, in various capacities, both official and non-official, devoted his life for the spread of knowledge, but for whose encouragement this work could not have seen the light of day.

Hyderabad, 27-8-1976.

P. Sri Ramachandrudu.

श्रीः

धम्मपदं (धर्मपदम्)

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासंबुद्धस्स

नमस्तस्मै भगवते अर्हते सम्यक्सम्बुद्धाय

यमकवग्गो – यमकवर्गः ॥

1. मनोपुब्बंगमा धम्मा मनोसेट्ठा मनोमया ।
मनसा चे पदुट्ठेन भासति वा करोति वा ।
ततो नं दुक्खमन्वेति चक्कं व वहतो पदं ॥ १

1. मनःपूर्वंगमा धर्मा मनःश्रेष्ठा मनोमयाः ।
मनसा चेत् प्रदुष्टेन भाषते कुरुतेऽथवा ।
ततस्तं दुःखमन्वेति चक्रं वा वहतः पदम् ॥ १

वा–इव । वहत :–धुरं वहतः बलीवर्दादेरित्यर्थः ।

2. मनोपुब्बंगमा धम्मा मनोसेट्ठा मनोमया ।
मनसा चे पसन्नेन भासति वा करोति वा ।
ततो नं सुखमन्वेति छाया व अनपायिनी ॥ २

2. मनःपूर्वंगमा धर्मा मनःश्रेष्ठा मनोमयाः ।
मनसा चेत् प्रसन्नेन भाषते वा करोति वा ।
ततस्तं सुखमन्वेति छायेवास्यानपायिनी ॥ २

3. अक्कोच्छि मं अवधि मं अजिनि मं अहासि मे ।
ये तं उपनय्हन्ति वेरं तेसं न सम्मति ॥ ३

3. सोऽताडयत्तथाऽऽक्रोशदजयन्मामलूलुटत् ।
इति यश्चिन्तयेन्नित्यं वैरं तस्य न शाम्यति ॥ ३

4. अक्कोच्छि मं अवधि मं अजिनि मं अहासि मे ।
ये तं न उपनय्हन्ति वेरं तेसूपसम्मति ॥ ४

4. सोऽताडयत्तथाऽऽक्रोशदजयन्मामलूलुटत् ।
न चिन्तयन्ति ये चेत्थं वैरं तेषां प्रशाम्यति ॥ ४

5. नहि वेरेन वेरानि सम्मन्तीध कुदाचनं ।
अवेरेन च सम्मन्ति एस धम्मो सनंतनो ॥ ५

5. नहि वैरेण वैराणि शाम्यन्तीह कदाचन ।
अवैरेण च शाम्यन्ति धर्म एष सनातनः ॥ ५

6. परे च न विजानन्ति मयमेत्थ यमामसे ।
ये च तत्थ विजानन्ति ततो सम्मन्ति मेधगा ॥ ६

6. परे च न विजानन्ति वयमत्र म्रियामहे ।
तथा ये तु विजानन्ति तेषां द्वेषः प्रशाम्यति ॥ ६

परे–पण्डितेभ्यः अन्ये । अज्ञा इत्यर्थः ।

7. सुभानुपस्सि विहरन्तं इन्द्रियेसु असंवुतं ।
भोजनम्हि अमत्तञ्ञुं कुसीतं हीनवीरियं ।
तं वे पसहति मारो वातो रुक्खं व दुब्बलं ॥ ७

7. विहरन्तं शुभप्रैक्षमिन्द्रियेष्वप्यसंवृतम् ।
भोजनादिष्वमात्राज्ञमलसं हीनवीर्यकम् ।
प्रसह्य पातयेन्मारः वातो वृक्षमिवाबलम् ।। ७

शुभप्रैक्षम्–शब्दादिविषयेषु शुभं सुखं प्रेक्षते इति तादृशम् । 'ईक्षतिक्षमिभ्याञ्च' इति कर्मण्युप पदे णः । अमात्राज्ञम्–अमितभोजनादिकारिणमित्यर्थः । मारः–विषयाभिमुखीकरणेन मानवानां पतनहेतुः असुरविशेषः ।

8. असुभानुपस्सिं विहरन्तं इन्द्रियेसु सुसंवुतं ।
भोजनम्हि च मत्तञ्ञुं सद्धं आरद्धवीरियं ।
तं वे न प्पसहति मारो वातो सेलं व पब्बतं ।। ८

8. चरन्तमशुभप्रैक्षमिन्द्रियेषु सुसंवृतम् ।
भोजनेऽपि च मात्राज्ञं श्रद्धालुं वीर्यसम्भृतम् ।।
न प्रसह्योद्धरेन्मारो वातः शैलमिवाचलम् ।। ८

अशुभप्रेक्षम्–विषया अशुभा इति यः प्रेक्षते तम् । कृताशुभ-भावनाभ्यासमित्यर्थः ।

9. अनिक्कसावो कासावं यो वत्थं परिदहेस्सति ।
अपेतो दमसच्चेन न सो कासावमरहति ।। ९

9. अनिष्कषायः काषायं यो वस्त्रं परिधित्सति ।
अपेतो दमसत्याभ्यां न स काषायमर्हति ।। ९

अनिष्कषायः–अपरित्यक्तमानसिकरागः ।

10. यो च वन्तकसावस्स सीलेसु सुसमाहितो ।
उपेतो दमसच्चेन सवे कासावमरहति ।। १०

10. यो हि वान्तकषायश्च शीलेषु सुसमाहितः ।
उपेतो दमसत्याभ्यां स वै काषायमर्हति ॥ १०

शीलेषु–हिंसानिवृत्त्यादिषु

11. असारे सारमतिनो सारे चासारदस्सिनो ।
ते सारं नाधिगच्छन्ति मिच्छासंकप्पगोचरा ॥ ११

11. असारे सारमतयः सारे चासारदर्शिनः ।
ते सारं नाधिगच्छन्ति मिथ्यासङ्कल्पगोचराः ॥

12. सारं च सारतो ञत्वा असारं च असारतो ।
ते सारं अधिगच्छन्ति सम्मासंकप्पगोचराः ॥ १२

12. सारञ्च सारतो ज्ञात्वा तथाऽसारमसारतः ।
ते सारमधिगच्छन्ति सत्यसङ्कल्पगोचराः ॥ १२

13. यथा अगारं दुच्छन्नं वुट्ठि समतिविज्झति ।
एवं अभावितं चित्तं रागो समतिविज्झति ॥ १३

13. यथाह्यगारं दुश्छन्नं वृष्टिः समतिविध्यति ।
अभावितं तथा चित्तं रागः समतिविद्धयति ॥ १३

अभावितम्–अनियमितम् ।

14. यथा अगारं सुच्छन्नं वुट्ठि न समतिविज्झति ।
एवं सुभावितं चित्तं रागो न समतिविज्झति ॥ १४

14. यथाह्यगारं सुच्छन्नं वृष्टिर्नैवाभिविध्यति ।
एवं सुभावितं चित्तं नैव रागोऽभिविद्धयति॥ १४

15. इध सोचति पेच्च सोचति
पापकारी उभयत्थ सोचति ।

सो सोचति सो विहञ्ञति
दिस्वा कम्म किलिट्ठमत्तनो ॥ १५

15. शोचतीह तथा प्रेत्य चोभयत्रापि पापकृत् ।
दुष्कर्म चात्मनो दृष्ट्वा शोचत्येष विहन्यते ॥ १५

दुष्कर्मेत्यादि–पापफलोपभोगसमये इत्यर्थः ।

16. इध मोदति पेच्च मोदति
कतपुञ्ञो उभयत्थ मोदति ।
सो मोदति सो पमोदति
दिस्वा कम्मविसुद्धिमत्तनो ॥ १६

16. मोदतेऽत्र तथा प्रेत्य चोभयत्रापि पुण्यकृत् ।
स्वं कर्म निर्मलं दृष्ट्वा मोदतेऽसौ प्रमोदते ॥ १६

17. इध तप्पति पेच्च तप्पति
पापकारी उभयत्थ तप्पति ।
पापं मे कतं ति तप्पति
भिय्यो तप्पति दुग्गतिं गतो ॥ १७

तप्यतेऽत्र तथा प्रेत्य पापकार्युभयत्र च ।
तप्यते स्वीयपापाय तप्यते निरये पुनः ॥ १७

18. इध नन्दति पेच्च नन्दति
कतपुञ्ञो उभयत्थ नन्दति ।
पुञ्ञं मे कतंति नन्दति
भिय्यो नन्दति सुग्गतिं गतो ॥ १८

18. नन्दत्यत्र तथा प्रेत्य चोभयत्रापि पुण्यकृत् ।
कृतपुण्योऽहमित्येष सुगतिं प्राप्य नन्दति ॥

19. बहुं पि चे सहितं भासमानो
न तक्करो होति नरो पमत्तो ।
गोपो व गावो गणयं परेसं
न भागवा सामञ्ञस्स होति ॥

19. बहूनि शास्त्राण्यपि भाषमाणो
नरः सदाचारविधौ प्रमत्तः ।
गोपो यथा गा गणयन् परेषां
श्रामण्यसिद्धौ भविता न भागी ॥

20. अप्पं पि चे सहितं भासमानो
धम्मस्स होति अनुधम्मचारी ।
रागं च दोसं च पहाय मोहं
सम्मप्पजानो सुविमुत्तचित्तो ॥
अनुपादियानो इध वा हुरं वा
स भागवा सामञ्ञस्स होति ॥

अल्पानि शास्त्राण्यपि भाषमाणो
यो धार्मिकः स्यादनुधर्मचारी ।
द्वेषञ्च रागञ्च विहाय मोहं
सम्यग्विजानन् सुविमुक्तचित्तः ।
इहाथवाऽमुत्र विरक्तचेताः
श्रामण्यसिद्धौ भविता स भागी ॥

इति यमकवग्गो पठमो
इति यमकवर्गः प्रथमः ।
अस्मिन् वर्गे एकैकं विषयमधिकृत्य श्लोकद्वयस्य कथनात् यमकवर्ग इत्यस्य नाम ॥

अप्पमादवग्गो–अप्रमादवर्गः

21. अप्पमादो अमतपदं पमादो मच्चुनो पदं ।
अप्पमत्ता न मीयन्ति ये पमत्ता यथा मता ॥ १
अप्रमादोऽमृतपदं प्रमादस्तु पदं मृतेः ।
न म्रियन्तेऽप्रमत्ता ये प्रमत्तास्तु यथा मृताः ॥ १

अप्रमादः–जागरूकता; विचारशीलतेति यावत् । अमृतदम्–निर्वाणस्थानम्

22. एतं विसेसतो ञत्वा अप्पमादम्हि पण्डिता ।
अप्पमादे पमोदन्ति अरियानं गोचरे रता ॥ २
22. एवं विशेषतो ज्ञात्वा तेऽप्रमादे सुपण्डिताः ।
अप्रमादे प्रमोदेरन्नार्याणां गोचरे रताः ॥ २

आर्याणां गोचरे रताः–निर्वाणमार्गासक्ता इत्यर्थः ।

23. ते झायिनो सातातिका निच्चं दळ्हपरक्कमा ।
फुसन्ति धीरा निब्बाणं योगक्खेमं अनुत्तरं ॥ ३
23. ते ध्यायिनः सातातिका नित्यं दृढपराक्रमाः ।
स्पृशन्ति धीरा निर्वाणं योगक्षेममनुत्तरम् ॥ ३

साततिकाः–ध्यानादिविषये सततप्रयत्नशीलाः ॥

24. उत्थानवतो सतिमतो
सुचिकम्मस्स निसम्मकारिनो ।
संयतस्स च धम्मजीविनो
अप्पमत्तस्स यसोऽभिवड्ढति ॥ ४

24. उत्थानशीलस्य पवित्रकर्मणः
स्मृतिप्रतिष्ठस्य निशम्य कुर्वतः ।
सुसंयतस्याथ च धर्मजीविनो
यशोऽप्रमत्तस्य चिरं विवर्धते ॥ ४

उत्थानशीलस्य— प्रयत्नशीलस्य । स्मृतिप्रतिष्ठस्य—ध्यान स्थिरस्य । निशम्य–शास्त्रगुरूपदेशादिकं श्रुत्वा ।

25. उट्टानेनप्पमादेन संयमेन दमेन च ।
दीपं कायिराथ मेधावी यं ओघो
नाभिकीरति ॥ ५

25. उत्थानेनाप्रमादेन संयमेन दमेन च ।
धीमान्निर्मिनुयाद् द्वीपं य ओघैर्न विकीर्यते । ५

द्वीपं–निर्वाणरूपं स्थिरं द्वीपं आत्मने निर्मिमीतेत्यर्थः ।

26. पमादमनुयुञ्जन्ति बाला दुम्मेधिनो जना ।
अप्पमादं च मेधावी धनं सेट्ठं व रक्खति ॥ ६

26. प्रमादेनाभिभूयन्ते बाला दुर्मेधसो जनाः ।
अप्रमादं च मेधावी रक्षेच्छ्रेष्ठं धनं यथा ॥ ६

27. मा पमादमनुयुञ्जेथ मा कामरतिसन्थवं ।
अप्पमत्तो हि झायन्तो पप्पोति विपुलं सुखं ॥ ७

27. मा नुयुङ्थाः प्रमादेन मा कामरतिमांश्च भूः ।
अप्रमत्तो नरो ध्यायन् प्राप्नोति विपुलं सुखम् ॥ ७

28. पमादं अप्पमादेन यदा नुदति पण्डितो ।
पञ्ञापासादमारुय्ह असोको सोकिनिं पजं ॥
पब्बतट्ठो व भुम्मट्ठे धीरो बाले अवेक्खति ॥ ८

28. प्रमादमप्रमादेन यः प्रणुद्यात्स पण्डितः ।
प्रज्ञाप्रासादमारुह्याऽशोकः शोकवतो जनान् ।
पर्वतस्थो यथा भूस्थान् धीरो बालानवेक्षते ॥ ८

29. अप्पमत्तो पमत्तेसु सुत्तेसु बहुजागरो ।
अबलस्सं व सीघस्सो हित्वा याति सुमेधसो ॥ ९

29. अप्रमत्तः प्रमत्तेषु सुप्तेषु बहुजागरः ।
सुमेधा याति हित्वाश्वान् दुर्बलान् जवनो यथा ॥ ९

30. अप्पमादेन मघवा देवानं सेट्ठतं गतो ।
अप्पमादं पसंसन्ति पमादो गरहितो सदा ॥ १०

30. अप्रमादेन मघवा देवानां श्रेष्ठतां गतः ।
अप्रमादं प्रशंसन्ति प्रमादो गर्हितःसदा ॥ १०

31. अप्पमादरतो भिक्खु पमादे भयदस्सि वा ।
संयोजनं अणुं थूलं डहं अग्गीव गच्छति ॥ ११

31. अप्रमादरतो भिक्षुः प्रमादे भयदर्शनः ।
संयोजनमणुं स्थूलं दग्ध्वाऽग्निरिव गच्छति ॥ ११

संयोजनम्—बन्धनम् । तच्च दशविधम्—सत्कायदृष्टिः (आत्मनोऽस्तित्वे विश्वासः), विचिकित्सा, शीलव्रतपरामर्शः (स्नानतीर्थाटनादिभिः बाह्याचारैरेव मुक्तिः सम्पादयितुं शक्येति विश्वासः), कामच्छन्दः (विषयाभिलाषः), व्यापादः (द्वेषः), रूपरागः, अरूपरागः, मानः, औद्धत्यम् (चञ्चलता), अविद्या इति । तेषु च आद्यपञ्चकस्य ओरं भागियानि (अवरभाग्यानि) इति द्वितीयपञ्चकस्य च उद्धं भागियानि (ऊर्ध्वभाग्यानि) इति नामः ये एवात्र क्रमेण अणुसंयोजनमिति स्थूलसंयोजनमिति च व्यपदिश्येते । परित्यक्ताद्यसंयोजनत्रयः योगाभ्यासजनितानि-त्यानात्मदुःखसाक्षात्कारः किल साधकः श्रोतापान्न इत्युच्यते यतो ह्यसौ मोक्षगामिनं प्रवाहं प्रविष्टः । सच सप्तभ्यो जन्मभ्यः पूर्वमेव निर्वाणं प्राप्तोति । दुर्बलीकृतचतुर्थपञ्चमसंयोजनश्च सकृदागामिपदं प्राप्नोति । मरणानन्तरमसौ एकवारमेव मनुष्य-जन्म लभते, ततश्च निर्वाणम् । सर्वथा छिन्नैतदुभयबन्धनस्तु अनागामी भवति यो हि मरणानन्तरं कंचिद्देवलोकं प्राप्य ततश्च क्रमेणोच्चतरां स्थितिं प्राप्नुवानः निर्वाणमधिगच्छति, रूपरागादि-पञ्चकमपि छिन्दन् योगी अर्हन्नित्युच्यते । वीततृष्णस्य चास्य कर्माणि दग्धबीजवत् निष्फलानि भवन्ति । तस्य च पुनर्जन्म न भवेत् ।

श्रोतापन्नताप्राप्तेः पूर्वं गमनागमनचक्रे भ्रमन्तो जनाः पृथग्जना इत्युच्यन्ते । श्रोतापन्नताप्राप्तेरनन्तरं, पुरा चार्हत्ता-प्राप्तेः, साधकः शैक्षः इत्युच्यते, यतो ह्यनेन कृतकृत्यतावाप्तये शिक्षणीयमन्यदप्यस्ति ।

32. अप्पमादरतो भिक्खु पमादे भयदस्सि वा ।
अभब्बो परिहानाय निब्बाणस्सेव सन्तिके ॥ १२

32. अप्रमादरतो भिक्षुर्भयदर्शी प्रमादतः ।
अभव्यः परिहाणाय निर्वाणस्यान्तिके स्थितः ॥ १२

अभव्यः इत्यादि—उन्नतस्थितेः न कदाचिद् पतितुं शक्तः इत्यर्थः ।

इति अप्पमादवग्गो दुतियो । इत्यप्रमादवर्गो द्वितीयः ।

चित्तवग्गो—चित्तवर्गः ।

33. फन्दनं चपलं चित्तं दुरक्खं दुन्निवारयं ।
उजुं करोति मेधावी उसुकारो व तेजनं ॥ १

33. दुर्निवारतरं चित्तं दूरक्षं स्पन्दनं चलम् ।
ऋजूकरोति मेधावानिषुकारो यथा शरम् ॥ १

34. वारिजो व थले खित्तो ओकमोकत उब्भतो ।
परिफन्दतिदं चित्तं मारधेय्यं पहातवे ॥ २

34. वारिचारी स्थले क्षिप्तो जलौकस इवोद्धृतः ।
सर्वथा वेपते चित्तं प्रहातुं मारधाम तत् ॥ २

मारधाम = मारस्य स्थानम् । प्रहातुम् = त्यक्तुम् । माराक्रमणाद्दूरीभवितुमित्यर्थः ।

35. दुन्निग्गहस्स लहुनो यत्थकामनिपातिनो ।
चित्तस्स दमथो साधु चित्तं दन्तं सुखावहं ॥ ३

35. दुर्निग्रहस्य लघुनो यथाकामनिपातिनः । ३
चित्तस्य दमनं साधु चित्तं दान्तं सुखावहम् ॥

36. सुदुद्दसं सुनिपुणं यत्थकामनिपातिनं ।
चित्तं रक्खेथ मेधावी चित्तं गुत्तं सुखावहं ॥ ४

36. सुदुर्दर्शं सुनिपुणं यथाकामनिपाति च ।
रक्षेत् स्वचित्तं मेधावी चित्तं गुप्तं सुखावहम् ॥ ४

37. दूरंगमं एकचरं असरीरं गुहासयं ।
ये चित्तं संयमेस्सन्ति मोक्खन्ति मारबन्धना ॥ ५

37 चित्तमेकचरं दूरगामि चैतद् गुहाशयम् ।
नियच्छन्त्यशरीरं ये मुच्यन्ते मारबन्धनात् ॥ ५

38. अनिवट्ठितचित्तस्स सद्धम्मं अविजानतो ।
परिप्लवपसादस्स पञ्ञा न परिपूरति ॥ ६

38. अव्यवस्थितचित्तस्य सद्धर्ममविजानतः ।
पारिप्लवप्रसादस्य प्रज्ञा न परिपूर्यते ॥ ६

39. अनवस्सुतचित्तस्स अनन्वाहतचेतसो ।
पुञ्ञापापपहीनस्स नत्थि जागरतो भयं ॥ ७

39. आस्रवाक्लिष्टचित्तस्य चानन्वाहतचेतसः ।
पुण्यपापप्रहीणस्य जाग्रतो नास्ति वै भयम् ॥ ७

आस्रव :— रागाद्यतिरेकः । कामासव, भावासवाविद्यासवाख्यस्य आसवत्रयस्य प्रवाहः इति राधाकृष्ण पण्डितः । कामकृतो दोषः, स्थितिकृतो दोषः, अज्ञानकृतः दोष इति क्रमेण तेषामर्थः। अनन्वाहतचेतसः = बाह्यविषयप्रवृत्या असंक्षुब्धचेतसः । चेतसः बाह्यविषयप्रवृतिश्च मिथ्याप्रवृत्तिरित्युच्यते, यैव पुनर्भवाय निमित्तं भवति । पुण्यपापप्रहीणस्य = पुण्येन स्वार्गादिसुखभोगार्थं पापेन च दुःखभोगार्थं पुनर्जन्म लभ्यते । निर्वाणलिप्सुना उभे अपि पुण्यपापे प्रहातव्ये इति भावः ।

40. कुम्भूपमं कायमिदं विदित्वा
नगरूपमं चित्तमिदं ठपेत्वा ।
योधेथ मारं पञ्ञायुधेन
जितं च रक्खे अनिवेसनो सिया ॥ ८

40. कुम्भोपमं कायमिमं विदित्वा
संस्थाप्य चित्तं च पुरोपमानम् ।
प्रज्ञायुधो मारममुं नियोद्धय
जितञ्च पश्येदनिवेशनःस्यात् ॥ ८

संस्थाप्येत्यादि—आत्मनःचित्तं दुर्गादिरक्षितनगरवत् दृढं कृत्वा इत्यर्थः। अनिवेशनः— विश्रान्ति रहितः। जितस्यापि मारस्य पुनरुत्थितिर्माभूदिति जागरूको भवेदित्यर्थः। अथवा गृहादिपरिग्रह रहित इत्यर्थः।

41. अचिरं वतयं कायो पठविं अधिसेस्सति।
छुद्धो अपेतविञ्ञाणो निरत्थं व कलिङ्गरं॥ ९

41. अचिराद् वत ! कायोऽयं पृथिवीमधिशेष्यते।
क्षिप्तश्चापेतविज्ञानो यथा दारु निरर्थकम्॥ ९

42. दिसो दिसं यं तं कयिरा वेरी वा पन वेरिनं।
मिच्छा पणिहितं चित्तं पापियो नं ततो करे॥ १०

42. द्विट् कुर्याद्यद् द्विषे वैरी वैरिणे वा ततोऽधिकम्।
मिथ्याप्रणिहितं चित्तं पापीयोऽपायमा(ह)चरेत्॥ १०

43. न तं माता पिता कयिरा अञ्ञो वापि च ञातका।
सम्मापणिहितं चित्तं सेय्यसो नं ततो करे॥ ११

43. न तन्माता पिता कुर्याद् ज्ञातयोऽन्येऽपि वा पुनः।
सम्यक् प्रणिहितं चित्तं यत् कुर्याच्छ्रेय उत्तमम्॥ ११
इति चित्तवग्गो ततियो—इति चित्तवर्गस्तृतीयः

पुप्फवग्गो—पुष्पवर्गः

44. को इमं पठविं विजेस्सति
यमलोकं च इमं सदेवकं।
को धम्मपदं सुदेसितं
कुसलो पुप्फमिव पचेस्सति॥ १

44. विजेष्यते कः पृथिवीमिमां च
सदेवकं तं च यमस्य लोकम् ।
सुबोधितं धर्मपदं च को वा
प्रचेष्यते पुष्पमिवातिधीमान् ॥ १

अत्रत्यानां प्रश्नानामुत्तराणि आगामिनि श्लोके दीयन्ते ।

45. सेखो इमं पढविं विजेस्सति
यमलोकं च इदं सदेवकं ।
सेखो धम्मपदं सुदेसितं
कुसलो पुप्फमिव पचेस्सति ॥ २

45. विजेष्यते लोकमिमं च शैक्षः
सदेवकं तं च यमस्य लोकम् ।
शैक्षश्च तद्धर्मपदं सुदिष्टं
प्रचेष्यते पुष्पमिवातिधीमान् ॥ २

प्राप्त श्रोतापन्नावस्यः अर्हत्ताप्राप्त्यर्थं शिक्षामपेक्षमाणः शैक्ष इत्युच्यते । अधिशीलशिक्षा, अधिचित्तशिक्षा, अधिप्रज्ञाशिक्षा इति तिस्रः शिक्षा लभमानोऽयं शैक्षः स्रोतःप्राप्तिमार्गस्थः, स्रोतः-प्राप्तिफलस्थः, सकृदागामिमार्गस्थः, सकृदागामिफलस्थः, अनागामिमार्गस्थः, अनागामिफलस्थः, अर्हन्मार्गस्थश्चेति सप्तविधः ।

अतिकुशलः मालाकारः युक्तं कुसुममिव शैक्षः उत्तमं धर्मं ग्रहीष्यतीत्यर्थः ॥

46. फेणूपमं कायमिमं विदित्वा
मरीचिधम्मं अभिसंबुधानो ।
छेत्वान मारस्स पपुप्फकानि
अदस्सनं मच्चुराजस्स गच्छे ॥

46. फेनोपमं कायमिमं विदित्वा
ज्ञात्वा तमेतंच मरीचिधर्मम् ।
संछिद्य मारस्य सुमास्त्रजालं
चादर्शनं मृत्युमुखस्य गच्छेत् ॥ ३

47. पुप्फानि हेव पचिनन्तं ब्यासत्तमनसं नरं ।
सुत्तं गामं महोघो व मच्चु आदाय गच्छति ॥

47. पुष्पाण्येव प्रचिन्वन्तं व्यासक्तमनसं नरम् ।
सुप्तं ग्रामं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ॥
पुष्पाणि—वैषयिकसुखानि ।

48. पुप्फानि हेव पचिनन्तं ब्यासत्तमनसं नरं ।
अतित्तं येव कामेसु अन्तको कुरुते वसं ॥

48. पुष्पाण्येव प्रचिन्वन्तं व्यासक्तमनसं नरम् ।
अतृप्तमेव कामेषु कुरुते स्ववशेऽन्तकः ॥

एतादृगर्थमेव श्लोकद्वयं महाभारते शान्तिपर्वणि दृश्यते :—
पुष्पाणीव विचिन्वन्तमन्यत्र गतमानसम् ।
अनवाप्तेषु कामेषु मृत्युरभ्येति मानवम् ।।
सुप्तं व्याघ्रं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ।
संचिन्वानकमेवैनं कामानामवितृप्तिकम् ॥ इति ॥

49. यथापि भमरो पुप्फं वण्णगन्धं अहेठयं ।
पलेति रसमादाय एवं गामे मुनी चरे ।। ६

49. यथा हि भ्रमरः पुष्पे वर्णगन्धमनाशयन् ।
परैति रसमादाय तथा ग्रामे मुनिश्चरेत् ।। ६

ग्रामेषु भिक्षां चरन् भिक्षुः श्रद्धालुभिर्यद्यद्दत्तं तत् गृहीत्वा तेषां यथा क्लेशो न भवेत् तथा प्रवर्तेतेत्यर्थः ॥

50. न परेसं विलोमानि न परेसं कताकतं ।
अत्तनो व अवेक्खेय्य कतानि अकतानि च ।। ७

50. न परेषां च पारुष्यं न परेषां कृताकृतम् ।
आत्मनः केवलं पश्येदकृतानि कृतानि च ।। ७

पारुष्यम्— मर्मच्छेदिवचनादि ।

51. यथापि रुचिरं पुप्फं वण्णवन्तं अगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा अफला होति अकुब्बतो ।। ८

51. यथा हि रुचिरं पुष्पं वर्णवच्चाप्यगन्धकम् ।
एवं सुभाषिता वाचो निष्फलाः स्युरकुर्वतः ।। ८

52\. यथापि रुचिरं पुप्फं वण्णवन्तं सगन्धकं ।
एवं सुभासिता वाचा सफला होति सकुब्बतो ॥ ९

52\. यथा हि रुचिरं पुष्पं रम्यवर्णं सुगन्धि च ।
एवं सुभाषिता वाचः सफलाः कार्यशालिनः ॥ ९

53\. यथापि पुप्फरासिम्हा कयिरा मालागुणे बहू ।
एवं जातेन मच्चेन कत्तब्बं कुसलं बहुं ॥

53\. यथा हि राशेः पुष्पाणां क्रियन्ते नैकमालिकाः ।
एवं जातेन मर्त्येन कर्तव्यं कुशलं बहु ॥ १०

अशुद्ध्यादि दोषयुक्तेनाप्यनेन शरीरेण नैकानि सत्कर्माणि कर्तुं शकयन्ते एव धीमता इति भावः ।

54\. न पुप्फगन्धो पटिवातमेति
न चन्दनं तगरं मल्लिका वा ।
सतं च गन्धो पटिवातमेति
सब्बा दिसा सप्पुरिसो पवाति ॥ ११

54\. न पुष्पगन्धः प्रतिवातमेति
नैवागुरोश्चन्दनमल्लिकादेः ।
सतां तु गन्धः प्रतिवातमेति
सर्वाः दिशः सत्पुरुषः प्रवाति ॥ ११

55\. चन्दनं तगरं वापि उप्पलं अथ वस्सिकी ।
एतेसं गन्धजातानं सीलगन्धो अनुत्तरो ॥ १२

55. श्रीचन्दनागुरोर्गन्धात् मल्लिकोत्पलगन्धतः ।
अन्येभ्यश्च सुगन्धेभ्यः शीलगन्धोह्यनुत्तरः ॥ १२

अनुत्तर :– न विद्यते उत्तरः यस्मात् सः ।

56. अप्पमत्तो अयं गन्धो यायं तगरचन्दनी ।
यो च सीलवतं गन्धो वाति देवेसु उत्तमो ॥ १३

56. अल्पमात्रो ह्ययं गन्धश्चन्दनागुरुसम्भृतः ।
योऽयंशीलवतां गन्धो वाति देवान्तिके परः ॥ १३

परः– उत्तमः । उत्तमः शीलवतां गन्धः यशोरूपः देवानामपि समीपे प्रसरतीत्यर्थः । अत्रेयं कथा अनुसन्धेया । पुरा किल केचिद् बाह्यशारीरशुद्धौ नातिकृतादराः धार्मिकाः देवानां समीपं गन्तुं सन्दिहते स्म । तदा किल देवा अवोचन्–'मा भैष्ट, अस्माकं नासारन्ध्राणि भवतां सुचरितगन्धेन पूरितानि' इति ।

57. तेसं संपन्नसीलानं अप्पमादविहारिनं ।
सम्मदञ्ञा विमुत्तानं मारो मग्गं न विन्दति ॥ १४

57. तेषां सम्पन्नशीलानामप्रमादविहारिणाम् ।
सम्यग्ज्ञात्वा विमुक्तानां मारो मार्गं न विन्दति ॥

सम्यगित्यादि–सम्यग्ज्ञानलाभेन बन्धमुक्तानामिसर्थः ।

58. यथा संकारधानस्मिं उज्झितस्मिं महापथे ।
पदुमं तत्थ जायेथ सुचिगन्धं मनोरमं ॥ १५

59. एवं संकारभूतेसु अन्धभूते पुथुज्जने ।
अतिरोचति पञ्ञाय सम्मासंबुद्धसावको ॥ १६

58. यथाह्यवस्करस्थाने महापथसमुज्झिते ।
जायते कमलं रम्यं शुचिगन्धं मनोरमम् ॥ १५

59. तथावस्करतुल्येऽस्मिन्नन्धीभूते पृथग्जने ।
राजते प्रज्ञया नित्यं सम्यक् सम्बुद्धसेवकः ॥ १६

भारतीयवाङ्मये–बौद्धवाङ्मये वैदिकवाङ्मये च–मानवशरीरप्रतीकतया पद्मस्य बहुधा ग्रहणं दृश्यते। पङ्कादुत्पन्नमपि पद्मं यथा उपरिस्थितया सूर्यकान्त्या संचोदितं विकाससौन्दर्यादिकं लभते तथैवाशुद्धिबहुलमपि मानवशरीरं अत्युन्नतां दैवीं शक्तिं प्रात्प्तुं शक्नोतीति भावः।

अत्युत्तमं आध्यात्मिकं ज्ञानं प्रज्ञेत्युच्यते। ज्ञानान्तराणि च सर्वाण्यस्या एवांशाः। इयं शीलसमाधिभ्यां लभ्यते। प्रज्ञां अधिगन्तुं दानं, शीलं, क्षान्तिः, वीर्यं, ध्यानञ्चेति पञ्च उपाया इति प्रज्ञापारमितासिद्धान्तः। इयञ्च प्रज्ञा न युक्तिमात्रगम्या। ध्यानसाध्या लोकोत्तरानुभूतिर्हि प्रज्ञेत्युच्यते यत्र तत्त्वं स्पष्टतया भासते। एवं च अहर्निशं समाधिस्थित्या अधिगततत्त्व एव बुद्ध इत्युच्यते यो हि जन्मजरामरणादिभ्यः सर्वेभ्यश्च पाप्मभ्यः विमुक्तो भवेत्।

माहायानिकाःपुनरेवं मन्यन्ते–औपनिषदेश्वरसदृशः आदिबुद्धः किल बहु स्यां इतीयेष। सेयमस्येच्छा प्रज्ञेत्युच्यते। अतश्च विश्वस्यास्य बुद्धः पिता, प्रज्ञा च माता इति।

इति पुप्फवग्गो–इति पुष्पवर्गः।

बालवग्गो—बालवर्गः ।

60. दीघा जागरतो रत्ति दीघं सन्तस्स योजनं ।
दीघो बालानं संसारो सद्धम्मं अविजानतं ॥ १

60. सुदीर्घा जाग्रतो रात्रिर्दीर्घं श्रान्तस्य योजनम् ।
बालानां संसृतिर्दीर्घा सद्धर्ममविजानताम् ॥ १

बालाः = अज्ञानिनः, मूढाः । संसृतिः = संसारः जन्ममरण-प्रवाहरूपग्रन्धः यो हि निर्वाणहेतुना सम्यग्ज्ञानासिनैव केवलं छेत्तुं शक्यते ॥

61. चरं चेन्नाधिगच्छेय्य सेय्यं सदिसमत्तनो ।
एकचयिरं दळ्हं कयिरा नत्थि बाले सहायता ॥ २

61. न चेत्सहचरं विन्देः श्रेष्ठं सदृशमात्मनः ।
एकचारं दृढं कुर्या नास्ति बाले सहायता ॥ २

अज्ञः न कदापि धर्ममार्गसञ्चारिणः साहाय्यं कर्तुं प्रभवतीति भाव ।

62. पुत्ता मत्थि धनं मत्थि इति बालो विहञ्ञति ।
अत्ता हि अत्तनो नत्थि कुतो पुत्ता कुतो धनं ॥ ३

62. पुत्रो मेऽस्ति धनं मेऽस्तीत्येवं बालो विहन्यते ।
आत्मापि ह्यात्मनो नास्ति कुतः पुत्राः कुतोधनम् ॥

विहन्यते = पुत्रादिषु ममकारेण तद्रक्षणाद्यर्थं क्लिश्यति ।

63. यो बालो मञ्ञति बाल्यं पण्डितो वापि तेन सो ।
बालो च पण्डितमानी स वे बालो ति वुच्चति ।। ४

63. बालो जानाति यो बाल्यं तेनासौ पण्डितो मतः ।
बालो यः पण्डितंमन्यः स हि बालो निगद्यते ।। ४

बाल्यम् = आत्मनः अज्ञानम् ।

64. यावजीवं पि चे बालो पण्डितं पयिरुपासति ।
न सो धम्मं विजानाति दब्बी सूपरसं यथा ।। ५

64. यावज्जीवं च बालश्चेत्पर्युपासीत पण्डितम् ।
न स धर्मं विजानीयात् दर्वी सूपरसं यथा ।। ५

महाभारतेऽप्युक्तम् :—
"चिरं ह्यतिजडः शूरः पण्डितं पर्युपास्य ह ।
न स धर्मान् विजानाति दर्वी सूपरसानिव ।।" इति ।

65. मुहुत्तमपि चे विञ्ञू पण्डितं पयिरुपासति ।
खिप्पं धम्मं विजानाति जिह्वा सूपरसं यथा ।। ६

65. मुहूर्तमपि चेद्विज्ञः पण्डितानुपसेवते ।
क्षिप्रं धर्मं विजानाति जिह्वा सूपरसं यथा ।। ६

उक्तं महाभारतेऽपि :—
"मुहूर्तमपि तं प्राज्ञः पण्डितं पर्युपास्य हि ।
क्षिप्रं धर्मान् विजानाति जिह्वा सूपरसानिव ।।" इति ।

66. चरन्ति बाला दुम्मेधा अमित्तेनेव अत्तना ।
करोन्ता पापकं कम्मं यं होति कटुकप्फलं ।। ७

66. बालश्चरति दुर्मेधा अमित्रेणेव चात्मना ।
कुर्वन् पापानि कर्माणि कटु येषां फलं भवेत् ॥ ७

दुर्मेधसः अज्ञस्य आत्मैव रिपुरिति भावः ।

67. न तं कम्मं कतं साधु यं कत्वा अनुतप्पति ।
यस्स अस्सुमुखो रोदं विपाकं पटिसेवति ॥ ८

67. न तत् कर्म कृतं साधु कृत्वा यदनुतप्यते ।
विपाकं परिसेवेत यस्य चाश्रुमुखो रुदन् ॥ ८

विपाकं = कर्मणां फलम् ।

68. तं च कम्मं कतं साधु यं कत्वा नानुतप्पति ।
यस्स पतीतो सुमनो विपाकं पटिसेवति ॥ ९

68. तच्च कर्म कृतं साधु यत् कृत्वा नानुतप्यते ।
यस्य प्रतीतः सुमना विपाकं प्रतिसेवते ॥ ९

प्रतीतः = प्रीतः ।

69. मधु वा मञ्ञती बालो याव पापं न पच्चति ।
यदा च पच्चती पापं अथ बालो दुक्खं निगच्छति ॥

69. मधु तन्मन्यते बालो यावत् पापं न पच्यते ।
यदा च पच्यते पापं तदा दुःखं स गच्छति ॥ १०

70. मासे मासे कुसग्गेन बालो भुञ्जेय भोजनं ।
न सो संखतधम्मानं कलं अग्घति सोळसिं ॥ ११

70. मासि मासि कुशाग्रेण बालो भुञ्जीत भोजनम् ।
न स संख्यातधर्माणां कलामर्हति षोडशीम् ॥ ११

कृच्छ्रचान्द्रायणव्रतोपवासाद्यपेक्षया अर्हत्ताप्राप्तिसाधनं ज्ञानमेव गरीय इत्यर्थः ॥

71. न हि पापं कतं कम्मं सज्जु खीरं व मुच्चति ।
डहन्तं बालमन्वेति भस्मच्छन्नो व पावको ॥ १२

71. न हि पापं कृतं कर्म सद्यः क्षीरं व मुञ्चति ।
दहन्तं बालमन्वेति भस्मच्छन्न इवानलः ॥ १२

मुञ्चति = फलं ददाति । सद्योदुग्धं क्षीरं यथा दधिघृतादिभावापत्त्यै कंचित् कालमपेक्षते तथा पापमपि कालान्तर एव फलं तदाति इति भावः । तदुक्तं मनुनापि—"नाधर्मश्चरितो लोके सद्यः फलति गौरिव" (४—१७२) अथवा वैधर्म्येण दृष्टान्तोऽयम्—यथा क्षीरं सद्य एव तृप्त्यादिकं फलं ददाति तथा पापं सद्यःफलं न ददातीत्यर्थः ।

72. यावदेव अनत्थाय ञत्तं बालस्स जायति ।
हन्ति बालस्स सुक्कंसं मुद्धमस्स विपातयं ॥ १३

72. यावदेव ह्यनर्थाय ज्ञत्वं बालस्य जायते ।
हन्ति बालस्य शुक्लांशं मूर्धानं तस्य पातयत् ॥ १३

यावदेव = अल्पम् । ज्ञत्वम् = ज्ञानम् । बालस्योपजायमानं अल्पं ज्ञानं तस्मिन् विद्यमानं धर्मांशं नाशयति; तस्य च मूर्धानं अवनतं करोतीत्यर्थः ।

73. असतं भावनमिच्छेय्य पुरेक्खारं च भिक्खुसु ।
आवासेसु च इस्सरियं पूजा परकुलेसु च ॥ १४

73. असतीं भावनामिच्छेत्पुरस्कारं च भिक्षुषु ।
आवासेषु तथैश्वर्यं पूजां परकुलेषु च ॥ १४

इच्छेदिति संभावनायां लिङ् । बाल इति शेषः । असतीं = मिथ्याभूताम् । भावनाम् = सम्भावनाम् । आवासेषु = भिक्षुनिवासेषु । तेषु आत्मनः अधिकारं लिप्सते बाल इत्यर्थः ।

74. "ममेव कतमञ्ञन्तु गिही पब्बजिता उभो ।
ममेव अतिवसा अस्सु किच्चाकिच्चेसु किस्मिचि ।"
इति बालस्य संकप्पो इच्छा मानो च वड्ढति ॥

74. "कृतं ममानुमन्येतां गृही प्रव्रजितस्तथा ।
ममैवातिवशौ स्यातां कृत्याकृत्येषु सर्वतः ।"
इति बालस्य सङ्कल्प इच्छा मानश्च वर्धते ॥

75. अञ्ञा हि लाभूपनिसा अञ्ञा निब्बाणगामिनी ।
एवमेतं अभिञ्ञाय भिक्खु बुद्धस्स सावको ॥
सक्कारं नाभिनन्देय्य विवेकमनुब्रूहये ॥ १६

इति बालवग्गो पञ्चमो ॥

75. अन्या लाभोपनिश्रेणी चान्या निर्वाणगामिनी ।
एवमेतमभिज्ञाय भिक्षुर्बुद्धस्य सेवकः ।
नैवाभिनन्देत् सत्कारं विवेकमनुबृंहयेत् ॥ १६

एतम् = एतं विषयविभागम्। विवेकस्त्रिविधः—कायविवेकः, चित्तविवेकः, निर्वाणञ्चेति। तत्रैकान्ते निवासः प्रथमः। दुष्टानां विचाराणां प्रहाणं द्वितीयो विवेकः। निर्वाणञ्चात्युत्तमो विवेकः। उक्तं च कठोपनिषद्यपि—"अन्यच्छ्रेयोऽन्यदुतैव प्रेयः ते उभे नानार्थे पुरुषं सिनीतः" (१-२-१) इत्यादि।

इति बालवर्गः पञ्चमः।

पण्डितवग्गो—पण्डितवर्गः।

76. निधीनं व पवत्तारं यं पस्से वज्जदस्सिनं।
निग्गरहवादिं मेधाविं तादिसं पण्डितं भजे।
तादिसं भजमानस्स सेय्यो होत्ति न पापियो॥ १

76. निधीनामिव वक्तारं पश्येस्त्वं वाच्यदर्शिनम्।
निगृह्य चोपदेष्टारं पण्डितं तादृशं भजेः।
तादृशं भजमानस्य श्रेयः स्यान्न तु पातकम्॥

निगृह्य उपदेष्टारम् = शिष्यादिगतान् दोषान् प्रदर्श्य तन्निन्दापूर्वकं सन्मार्गोपदेष्टारम्॥

77. ओवदेय्यानुसासेय्य असब्भा च निवारये।
सतं हि सो पियो होति असतं होति अप्पियो॥ २

77. अनुशिष्यादपवदेत् असभ्याच्च निवर्तयेत्।
प्रियस्सतां भवत्येवमप्रियश्चासतां भवेत्॥ २

पण्डित इति शेषः। अपवदेत् = दोषोद्घाटनपूर्वकं निन्देत्।

78. न भजे पापके मित्ते न भजे पुरिसाधमे ।
भजेथ मित्ते कल्याणे भजेथ पुरिसुत्तमे ॥ ३

78. भजस्व मित्रं मा पापं मा भजस्व नराधमम् ।
भजस्व मित्रं कल्याणं भजस्व पुरुषोत्तमम् ॥ ३

79. धम्मपीति सुखं सेति विप्पसन्नेन चेतसा ।
अरियप्पवेदिते धम्मे सदा रमति पण्डितो ॥ ४

79. धर्मपीथी सुखं शेते विप्रसन्नेन चेतसा ।
आर्यैः प्रवेदिते धर्मे रमते पण्डितः सदा ॥ ४

धर्मपीथी = धर्मपायी । धर्मप्रियः ।

80. उदकं हि नयन्ति नेत्तिका उसुकारा नमयन्ति तेजनम् ।
दारुं नमयन्ति तच्छका अत्तानं दमयन्ति पण्डिता ॥

80. उदकं हि नयन्ति नेतृका इषुकारा नमयन्ति तेजनम् ।
नमयन्ति च दारु तक्षकाः दमयन्ति स्वमतीव
पण्डिताः ॥ ५

नेतृकाः = उदकनेतारः पुरुषाः ये कुत्र वा जलं स्यात् कथं च नेयं इति जानन्ति । तेजनम् = वंशदण्डः । स्वम् = आत्मानम् ॥

81. सेलो यथा एकघनो वातेन न समीरति ।
एवं निन्दापसंसासु न समिञ्जन्ति पण्डिता ॥ ६

81. शैलो यथा ह्येकघनो वातेन न समीर्यते ।
एवं निन्दाप्रशंसासु पण्डितो न समीर्यते ॥ ६

८२. यथापि रहदो गम्भीरो विप्पसन्नो अनाविलो ।
एवं धम्मानि सुत्वान विप्पसीदन्ति पण्डिता ॥ ७

८२. यथा ह्रदोऽतिगम्भीरः सुप्रसन्नो न चाविलः ।
एवं श्रुत्वैव सद्धर्मान् सम्प्रसीदन्ति पण्डिताः ॥ ७

८३. सब्बत्थ वे सप्पुरिसा चजन्ति
न कामकामा लपयन्ति सन्तो ।
सुखेन पुट्ठा अथवा दुखेन
न उच्चावचं पण्डिता दस्सयन्ति ॥ ८

८३. सर्वत्र ते सत्पुरुषाश्चरन्ति
न कामकामाः प्रलपन्ति सन्तः ।
स्पृष्टाः सुखेनाप्यथवासुखेन
न पण्डिताः स्युः कलुषान्तरङ्गाः ॥ ८

सर्वत्र = सर्वास्ववस्थासु । चरन्ति = निन्दाप्रशंसासुखदुःख-लाभालाभादिकं अविगणयन्तः परिव्रजन्ति ॥

८४. न अत्तहेतु न परस्स हेतु
न पुत्तमिच्छे न धनं न रट्ठं ।
न इच्छेय्य अधम्मेन समिद्धिमत्तनो
स सीलवा पञ्ञावा धम्मिको सिया ॥ ९

८४. नैवात्महेतोर्न परस्य हेतो-
र्न पुत्रमिच्छेन्न धनं न राष्ट्रम् ।
नेच्छेदधर्मेण समृद्धिमात्म-
न्यसौ सुशीलोऽथ च धर्मशाली ॥ ९

85. अप्पका ते मनुस्सेसु ये जना पारगामिनो ।
अथायं इतरा पजा तीरमेवानुधावति ॥ १०

85. अल्पकास्ते मनुष्येषु ये जनाः पारगामिनः ।
इतस्ततो हि धावन्ति तीर एवेतरे जनाः ॥ १०

अल्पकाः = अल्पसंख्याका एव । पारगामिनः = लब्ध-निर्वाणाः । तीरम् = संसारः ।

86. ये च खो सम्मदक्खाते धम्मे धम्मानुवत्तिनो ।
ते जना पारमेस्सन्ति मच्चुधेय्यं सुदुत्तरं ॥ ११

86. ये च वा सम्यगाख्याते धर्मे धर्मानुवर्तिनः ।
ते जनाः पारमेष्यन्ति मृत्योर्धाम्नः सुदुस्तरात् ॥ ११

पारम् = संसारस्य परं पारं निर्वाणाख्यम् ।

87. कण्हं धम्मं विप्पहाय सुक्कं भावेथ पण्डितो ।
ओका अनोकं आगम्म विवेके यत्थ दूरमम् ॥ १२

88. तत्राभिरतिमिच्छेय्य हित्वा कामे अकिंचनो ।
परियोदपेय्य अत्तानं चित्तक्लेसे हि पण्डितो ॥ १३

87. कृष्णं धर्मं परित्यज्य शुक्लं सेवेत पण्डितः ।
गृहादगेहतां प्राप्य विविक्ते यत्र नो रतिः ॥ १२

88. तत्राभिरतिमन्विच्छेत् हित्वा कामानकिञ्चनः ।
आत्मानं मोचयेत् प्राज्ञश्चित्तक्लेशमहाग्रहात् ॥ १३

कृष्णम् = पापबहुलम् । शुक्लम् = पुण्यम् । विविक्ते = निर्जने स्थाने यत्र अज्ञानिनः न रमन्ते । क्लेशाः = पञ्च नीवरणाख्याः —कामः, क्रोधः, मोहः, मदः, मात्सर्यञ्च ॥

८९. येसं सम्बोधिअङ्गेसु सम्मा चित्तं सुभावितं ।
आदानपटिनिस्सग्गे अनुपादाय ये रता ।
खीणासवा जुतीमन्तो ते लोके परिनिब्बुता ॥ १४

इति पण्डितवग्गो छट्ठो ।

८९. सम्बोध्यङ्गगणे येषां सम्यक् चित्तं सुभावितम् ।
आदानस्य परित्यागे रता ये वीतरागिणः ।
क्षीणास्रावा द्योतमानास्ते लोके परिनिर्वृताः ॥ १४

सम्बोध्यङ्गानि सप्त—स्मृतिः (सर्वदा जागरूकता), धर्मविचयः (धर्मजिज्ञासा), वीर्यम् (धर्माभ्यासोत्साहः), प्रीतिः (एकाग्रताजन्यः चित्ताह्लादः), प्रश्रब्धिः (चित्तस्य परमा शान्तिः) समाधिः (स्थिरा एकाग्रता) उपेक्षा (चित्तस्य सुखदुःखलेशहीनत्वम्) इति । एतेषां सप्तानां अङ्गानां साहाय्येनैव परमं ज्ञानं सम्बोध्याख्यं लभ्यते ।

क्षीणास्रावा इतिः — कामास्रावः, भवास्रावः, दृष्ट्यास्रावः' अविद्यास्रावश्चेति चत्वार आस्रावा क्षीणाः येषामित्यर्थः । भवेत् जीवनेन सम्बद्धः दोषः भवास्राव इत्युच्यते । दृढमूलो रागः आस्रावः ।

लोके परिनिर्वृताः = इहैव लोके प्राप्तनिर्वाणाः; जीवन्मुक्ता इत्यर्थः ।

निर्वाणं नाम भेदज्ञाननिवृत्तिः जीवस्य; न पुनः सर्वथा शून्यी भवनम् । आनन्दात्मिका चेयं स्थितिः सशरीरेणैव ज्ञानिना सम्पादयितुं शक्यते मार्गचतुष्टयस्य (चत्तारो मग्गा) आश्रयणेन, फल-चतुष्टयस्य (चत्तारि फलानि) चाधिगमनेन । इयं जीवन्मुक्तिरेव 'उपाधिशेषनिर्वाणम्' इत्युच्यते । सञ्चितकर्मक्षयेण च पतिते शरीरे अनुपाधिशेषनिर्वाणं लभ्यते । अस्यैव च विदेहमुक्तिरिति नाम ।

इति पण्डितवर्गः षष्ठः ॥

अरहन्तवग्गो—अर्हद्वर्गः ।

९०. गतद्धिनो विसोकस्स विप्पमुत्तस्स सब्बधि ।
सब्बगन्थप्पहीनस्स परिळाहो न विज्जति ॥ १

९०. गताध्वनो विशोकस्य विप्रमुक्तस्य सर्वतः ।
सर्वग्रन्थिप्रहीणस्य परिदाहो न विद्यते ॥ १

गताध्वनः = अतीताष्टाङ्गमार्गस्य; = सम्यग्दृष्टिः (अनित्यदुःखानात्मज्ञानम्), सम्यक्सङ्कल्पः, सम्यग्वाणी, सम्यक्कर्म, सम्यग्जीविका, सम्यग्व्यायामः (सदुत्साहः), सम्यक्स्मृतिः, सम्यक्समाधिश्चेति अष्टाङ्गमार्गं अतीतस्य । एषु च प्रथमौ द्वौ ज्ञानसम्बन्धिनौ मार्गौ प्रज्ञारूपिणौ; मध्यगताश्च चत्वारः आचार-सम्बन्धिनः शीलाख्याः; अन्तिमौ च द्वौ योगसम्बद्धौ समाध्याख्यौ । एतन्मार्गाष्टकं अतिक्रान्तस्य कर्तव्यान्तरं न विद्यते इत्यर्थः ।

सर्वग्रन्थिप्रहीणस्येतिः – ग्रन्थयश्चतस्रः – अभिज्झा (अभिध्या), व्यापादः (द्वेषः) सीलब्बतपरामरसो (शीलव्रतपरामर्शः),

इदंसच्चाभिनिवेसो (इदंसत्याभिनिवेशः) इति । नष्टत्रादृशग्रन्थि-चतुष्टयस्येत्यर्थः ।

परिदाहः = दाहसदृशः क्लेशः । स च कायिकः चेतसिकश्चेति द्विविधः ।

91. उय्युञ्जन्ति सतीमन्तो न निकेते रमन्ति ते ।
हंसा व पल्ललं हित्वा ओकमोकं जहन्ति ते ॥ २

91. उद्युञ्जते स्मृतिप्राप्ता रमन्ते न निकेतने ।
पल्वलानि यथा हंसा गृहान् जहति दूरतः ॥ २

स्मृतिप्राप्ताः = स्मृत्याख्यं प्रथमं बोध्यङ्गं प्राप्तवन्तः ।

92. येसं संनिचयो नत्थि ये परिञ्ञातभोजना ।
सुञ्ञतो अनिमित्तो च विमोक्खो यस्स गोचरो ।
आकासे व सकुन्तानं गति तेसं दुरन्नया ॥ ३

92. येषां संनिचयो नास्ति ये परिज्ञातभोजनाः
शून्यतश्चानिमित्तश्च विमोक्षो यस्य गोचरः ।
शकुन्तानामिवाकाशे गतिस्तेषां दुरुन्नया ॥ ३

संनिचयइतिः – संनिचयो द्विविधः – कर्मसंनिचयः, प्रत्यय (पच्चय) संनिचयश्चेति । तत्र शुभाशुभकर्मसंचयः प्रथमः । चत्वारः प्रत्ययाः प्रत्ययसंनिचयः ।

अत्र संनिचयशब्दस्य अर्थसंचयः इत्यर्थं केचिदाहुः ।

परिज्ञातभोजनाः = भोजनस्य पवित्रत्वादिकं ये जानन्ति। परिज्ञानं च त्रिविधम्–आहारोऽयं पवित्र इति ज्ञानं प्रथमम्। तस्य अभ्यवहारयोग्यताज्ञानं द्वितीयम्। आहारविषये रागाद्यतिशयाभावः तृतीयम्।

शून्यतश्चेत्यादिः –रागद्वेषमोहशून्यः मोक्षः शून्यतोमोक्षः। रागादीनां गन्धोऽपि यत्र नास्ति तादृशो मोक्षः अनिमित्तो मोक्षः। मोक्ष एव निर्वाणमित्युच्यते। एकरूपमपि निर्वाणं मार्गभेदात् त्रिविधमुच्यते–समाधिस्थः किल योगी लब्धानित्यानात्मदुःखसाक्षात्कारः वीततृष्णो जायते। स च शरीरत्यागानन्तरं पुनर्न जन्म लभते। अस्या एव स्थितेर्नाम अर्हत्पदमिति। अनात्मसाक्षात्कारेण तृष्णायाः प्रहाणानन्तरं लब्धं निर्वाणं शून्यस्वरूपमुच्यते। अनित्यसाक्षात्कारेण तृष्णायाः प्रहाणानन्तरं लब्धं निर्वाणं अनिमित्तस्वरूपम्। दुःखसाक्षात्कारेण तृष्णायाः प्रहाणानन्तरं लब्धं निर्वाणं अप्रणिहितस्वरूपम्।

शकुन्तानामिवेत्यादि–यथा आकाशे उड्डीय गच्छतां शकुन्तानां पदचिह्नाभावात् तेषां गमनमार्गः लक्षयितुं अशक्यः तथैव पूर्वोक्तविधस्य पुरुषस्य गतिः दुर्ज्ञेयेत्यर्थः। उक्तञ्च महाभारतेऽपि–
"शकुन्तानामिवाकाशे मत्स्यानामिव चोदके।
यथा पदं न दृश्येत तथा ज्ञानविदां गतिः" (शा. प.) इति।

९४. यस्सासवा परिक्खीना आहारे च अनिस्सितो
सुञ्ञतो अनिमित्तो च विमोक्खो यस्स गोचरो।
आकासे व सकुन्तानं पदं तस्स दुरन्नयं॥ ४

93. यस्यास्रावा: परिक्षीणा आहारे चाप्यनिश्रितः
शून्यतश्चानिमित्तश्च विमोक्षो यस्य गोचरः
शकुन्तानामिवाकाशे पदं तस्य दुरुन्नयम् ॥ ४

आहारे इत्यादिः— आहारविशेषविषये उदासीन इत्यर्थः ।

94: यस्सिन्द्रियानि समथं गतानि
अस्सा यथा सारथिना सुदन्ता ।
पहीनमानस्स अनासवस्स
देवापि तस्स पिहयन्ति तादिनो ॥ ५

94. यस्येन्द्रियाण्याशु शमं गतानि
वाहा यथा सारथिना सुदान्ताः ।
प्रहीणमानाय निरास्रवाय
देवाः किलापि स्पृहयन्ति तस्मै ॥ ५

95. पठवीसमो नो विरुज्झति इन्दखीलूपमो तादि सुब्बतो ।
रहदो व अपेत कद्दमो संसारा न भवन्ति तादिनो ॥ ६

95. पृथ्वीव न विरुद्धः स्यात् इन्द्रकीलोपमो व्रती ।
ह्रदस्येवापपङ्कस्य संसृतिर्नेदृशो भवेत् ॥ ६

पृथ्वीवेत्यादिः—पृथ्वी यथा क्षमावती सर्वविधमपि भारं वहति न पुनः कदाचिदपि विरुद्धं प्रवर्तते तथा अर्हन्नपि सर्वान् क्लेशान् सहते इत्यर्थः । नगर द्वारस्याग्रतः स्थापितः महान् शिला-निर्मितः स्तम्भः इन्द्रकीलमित्युच्यते, यत् किल गजादिसाहाय्येन शत्रूणां कवाटभेदनयत्नं निरुणद्धि ।

96. सन्तं तस्स मनं होति सन्ता वाचा च कम्म च ।
सम्मदञ्ञा विमुत्तस्स उपसन्तस्स तादिनो ॥ ७

96. मनः शान्तं भवत्यस्य शान्ता वाचश्च कर्म च ।
सम्यग् ज्ञात्वा विमुक्तस्य चोपशान्तस्य तादृशः ॥ ७

97. अस्सद्धो अकतञ्ञू च सन्धिच्छेदो च यो नरो ।
हतावकासो वन्तासो स वे उत्तमपोरिसो ॥ ८

97. अश्रद्धश्चाकृतज्ञश्च सन्धिच्छेदश्च यो नरः ।
हतावकाशो वान्ताशः स खलूत्तमपूरुषः ॥ ८

अस्मिन् श्लोके आपाततः—श्रद्धाकृतज्ञतादिशून्यः, हतावकाशः (भग्नाशः); ग्रन्थिच्छेदकः स्तेनः, उत्तमपुरुष इत्यर्थः प्रतीयते । विवक्षितार्थस्तु—अश्रद्धः = अन्धविश्वासशून्यः; अकृतज्ञः = अकृत्रिमं निर्वाणं जानातीति; सन्धिच्छेदः = बन्धच्छेदकरः; हतावकाशः = पुनर्जन्मावकाशरहितः; वान्ताशः = परित्यक्ततृष्णः ।

98. गामे वा यदिवारञ्ञे निन्ने वा यदि वा थले ।
यत्थारहन्तो विहरन्ति तं भूमिं रामणेय्यकं ॥ ९

98. ग्रामे वा यदि वारण्ये निम्ने वा यदि वा स्थले ।
यत्रार्हतां विहारः स्यात् भूमिस्सातिमनोहरा ॥ ९

99. रमणीयानि अरञ्ञानि यत्थ न रमती जनो ।
वीतरागा रमिस्सन्ति न ते कामगवेसिनो ॥ १०

॥ इति अरहन्तवग्गो सत्तमो ॥

९९. रमणीयान्यरण्यानि न यत्र रमते जनः ।
वीतरागा रमन्तेऽत्र न ते कामगवेषिणः ॥ १०

इति अर्हद्वर्गः सप्तमः ॥

८ सहस्सवग्गो—सहस्रवर्गः ॥

100. सहस्समपि चे वाचा अनत्थपदसंहिता ।
एकं अत्थपदं सेय्यो यं सुत्वा उपसम्मति ॥ १

100. सहस्रादपि वाक्यानां नैकानर्थपदात्मनाम् ।
श्रेयोऽर्थवत्पदं ह्येकं यच्छ्रुत्वैवोपशाम्यति ॥ १

101. सहस्समपि चे गाथा अनत्थपदसंहिता ।
एकं गाथापदं सेय्यो यं सुत्वा उपसम्मति ॥ २

101. सहस्रादपि गाथानां नैकानर्थपदात्मनाम् ।
एकं गाथापदं श्रेयो यच्छ्रुत्वैवोपशाम्यति ॥ २

102. यो च गाथासतं भासे अनत्थपदसंहिता ।
एकं धम्मपदं सेय्यो यं सुत्वा उपसम्मति ॥ ३

102. पठतां च शतं गाथा अनर्थैरन्विताः पदैः ।
एकं धर्मपदं श्रेयो यच्छ्रुत्वैवोपशाम्यति ॥ ३

चैनादेशीयानां अनुवादानुसारेण—"अज्ञातार्थानां गाथानां सहस्रस्य पठनात् ज्ञातार्थस्य एकस्यापि वाक्यस्य अभ्यासः, तदर्थमननञ्च वरम्" इत्यर्थः इति राधाकृष्णः ॥

103. यो सहस्सं सहस्सेन संगामे मानुसे जिने ।
एकं च जेय्यमत्तानं सवे संगामजुत्तमो ।। ४

103. सहस्राणि सहस्राणां सङ्ग्रामे यो नृणां जयेत् ।
तस्मादप्युत्तमो योद्धा यो जेयस्वात्मजिद्युधि ।। ४

(युग्मम्)

104. अत्ताह वे जितं सेय्यो या चायं इतरा पजा ।
अत्तदन्तस्स पोसस्स निच्चं संयतचारिनो ।। ५

105. नेव देवो न गन्धब्बो न मारो सह ब्रम्हुना ।
जितं आपजितं कयिरा तथारूपस्स जन्तुनो ।। ६

104. आत्मा ह वै जितः श्रेयान् विजितादितरात् जनात् ।
दान्तात्मनः सदा पुंसः नित्यं संयतचारिणः ।। ५

नैव देवो न गन्धर्वो न मारो ब्रह्मणा सह ।
जितं तस्याजितं कर्तुं शक्नुवीत कदाचन ।। ६

106. मासे मासे सहस्सेन मो यजेथ सतं समं । ७
एकं च भावितत्तानं मुहुत्तमपि पूजये ।
सा एव पूजना सेय्या यंचे वस्ससतं हुतं ।। ७

106. मासे मासे सहस्रेण यजेद्यः शरदां शतम् ।
एकञ्च भावितात्मानं मुहूर्तमपि पूजयेत् ।
तदेव पूजनं श्रेयः हुताद्वर्षशतं कृतात् ।। ७

तदुक्तं महाभारतेऽपि—

"न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवा मृच्छिलामयाः ।
ते पुनन्त्युरुकालेन दर्शनादेव साधवः ॥" इति ।

107. यो च वस्ससतं जन्तु अग्गिं परिचरे वने ।
एकं च भावितत्तानं मुहुत्तमपि पूजये ।
सा येव पूजना सेय्या यं चे वस्ससतं हुतं ॥ ८

107. यश्च वर्षशतं जन्तुरग्निं परिचरेद्वने ।
एकं च भावितात्मानं मूहूर्तमपि पूजयेत् ।
तदेव पूजनं श्रेयः हुताद्वर्षशतं कृतात् ॥ ८

108. यं किंचि यिट्ठं व हुतं व लोके
संवत्सरं यजेथ पुञ्ञापेक्खो ।
सब्बं पि तं न चतुभागमेति
अभिवादना उज्जुगतेसु सेय्या ॥ ९

108. यत्किञ्चिदिष्टं च हुतं च लोके
संवत्सरं पुण्यधिया जनेन ।
न तच्चतुर्थांशसमत्वमेति
ऋजुप्रवृत्तेरभिवादनस्य ॥ ९

ऋजुप्रवृत्तेः = स्रोतापन्नतार्हत्तावस्थामध्ये स्थितस्य अकुटिलस्वभावस्य ।

109. अभिवादनसीलस्स निच्चं वद्धापचायिनो ।
चत्तारो धम्मा वड्ढन्ति आयु वण्णो सुखं बलं ।। १०

109. अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारस्तस्य वर्धन्ते आयुर्वर्णः सुखं बलम् ।। १०

तथा च मनुः —"अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ।
चत्वारि सम्प्रवर्धन्ते आयुर्विद्यायशो बलम्" इति ।

110. यो च वस्ससतं जीवे दुस्सीलो असमाहितो ।
एकाहं जीवितं सेय्यो सीलवन्तस्स झायिनो ।। ११

110. यो हि वर्शशतं जीवेद्दुश्शीलश्चासमाहितः ।
एकाहं जीवितं श्रेयो ध्यायतः शीलशालिनः ।। ११

तस्य जीवितादिति शेषः ।

111. यो च वस्ससतं जेवे दुप्पञ्ञो असमाहितो ।
एकाहं जीवितं सेय्यो पञ्ञावन्तस्स झायिनो ।। १२

111. यो हि वर्षशतं जीवेद्दुष्प्रज्ञश्चासमाहितः ।
एकाहं जीवितं श्रेयो ज्ञानिनो ध्यानशीलिनः ।। १२

तस्य जीवितादिति शेषः ।

112. यो च वस्ससतं जीवे कुसीतो हीनवीरियो ।
एकाहं जीवितं सेय्यो विरियमारभतो दळहं ।। १३

112. यो हि वर्षशतं जीवेत्कुसीदो हीनवीर्यवान् ।
एकाहं जीवितं श्रेयो वीर्यमारभतो दृढम् ॥ १३

कुसीदः = अलसः । वीर्यम् = निर्वाणसाधनं ज्ञानाद्युपार्जनम् ।

113. यो च वस्ससतं जीवे अपस्सं उदयब्बयं ।
एकाहं जीवितं सेय्यो पस्सतो उदयव्ययम् ॥ १४

113. यो हि वर्षशतं जीवेदपश्यन्नुदयव्ययम् ।
एकाहं जीवितं श्रेयः पश्यतश्चोदयव्ययम् ॥ १४

अस्मिन् जगति सर्वमपि उदेति विनश्यति चेति ज्ञातव्यमित्यर्थः ।

114. यो च वस्ससतं जीवे अपस्सं अमतं पदं ।
एकाहं जीवितं सेय्यो पस्सतो अमतं पदं ॥ १५

114. यो हि वर्षशतं जीवेदपश्यन्नमृतं पदम् ।
एकाहं जीवितं श्रेयः पश्यतश्चामृतं पदम् ॥ १५

115. यो च वस्ससतं जीवे अपस्सं धम्ममुत्तमं ।
एकाहं जीवितं सेय्यो पस्सतो धम्ममुत्तमम् ॥ १६

॥ इति सहस्सवग्गो अट्ठमो ॥

115. यो हि वर्षशतं जीवेदपश्यन् धर्ममुत्तमम् ।
एकाहं जीवितं श्रेयः पश्यतो धर्ममुत्तमम् ॥ १६

॥ इति सहस्रवर्गोऽष्टमः ॥

९. पापवग्गो—पापवर्गः ॥

116. अभित्थरेथ कल्याणे पापा चित्तं निवारये ।
दन्धं हि करोन्तो पुञ्ञं पापस्मिं रमती मनो । १

116. अभित्वरेत कल्याणे पापाच्चित्तं निवारयेत् ।
तन्द्रया कुर्वतः पुण्यं पापेऽभिरमते मनः ॥ १

117. पापं चे पुरिसो कयिरा न तं कयिरा पुनप्पुनं ।
न तम्हि छन्दं कयिराथ दुक्खो पापस्स उच्चयो ॥ २

117. पापं चेत्पुरुषः कुर्यान्न तत् कुर्यात् पुनः पुनः ।
न स्थापयेन्मनस्तत्र दुःखः पापसमुच्चयः ॥ २

118. पुञ्ञं चे पुरिसो कयिरा कयिराथेतं पुनप्पुनं ।
तम्हि छन्दं कयिराथ सुखो पुञ्ञस्स उच्चयो ॥ ३

118. पुण्यं चेत्पुरुषः कुर्यात्तत्कुर्यात्स पुनः पुनः ।
स्थिरं कुर्यान्मनस्तत्र सुखः पुण्यसमुच्चयः ॥ ३

119. पापो पि पस्सति भद्रं याव पापं न पच्चति ।
यदा च पच्चति पापं अथ पापी पापानि पस्सति ॥ ४

119. पापोऽपि पश्येद् भद्राणि यावत्पापं न पच्यते ।
यदा च पच्यते पापं पापः पापानि पश्यति ॥ ४

पापानि—पापफलानि ।

120. भद्रो पि पस्सति पापं याव भद्रं न पच्चति ।
यदा च पच्चति भद्रं अथ भद्रो भद्रानि पस्सति ।। ५

120. पश्येदभद्रं भद्रोऽपि यावद् भद्रं न पच्यते ।
यदा च पच्यते भद्रं भद्रो भद्राणि पश्यति ।। ५

121. माप्पमञ्ञेथ पापस्स न मं तं आगमिस्सति ।
उदबिन्दुनिपातेन उदकुम्भो पि पूरति ।
पूरति बालो पापस्स थोकथोकं पि आचिनं ।। ६

121. न पापमवमन्येत न तन्मामागमिष्यति ।
उदबिन्दुनिपातेन क्रमात् कुम्भोऽपि पूर्यते ।
बालो हि पूर्यते पापैः किञ्चित् किञ्चिच्च सञ्चितैः ।। ६

122. माप्पमञ्ञेथ पुञ्ञस्स न मं तं आगमिस्सति ।
उदबिन्दुनिपातेन उदकुम्भो पि पूरति ।
पूरति धीरो पुञ्ञस्स थोकथोकं पि आचिनं ।। ७

122. न पुण्यमवमन्येत न तन्मामागमिष्यति ।
उदबिन्दुनिपातेन क्रमात् कुम्भोऽपि पूर्यते ।
धीरो हि पूर्यते पुण्यैः किञ्चित् किञ्चिच्च सञ्चितैः ।। ७

123. वाणिजो व भयं मग्गं अप्पसत्थो महद्धनो ।
विसं जीवितुकामो व पापानि परिवज्जये ।। ८

123. वणिग्दुर्गमिवाध्वानमल्पसार्थो महाधनः ।
विषं जीवितुकामो वा पापानि परिवर्जयेत् ॥ ८

124. पाणिम्हि चे वणो नास्स हरेय्य पाणिना विसं ।
नाब्बणं विसमन्वेति नत्थि पापं अकुब्बतो ॥ ९

124. नास्ति यस्य विषं पाणौ स हरेत् पाणिना विषम् ।
नाव्रणं विषमन्वेति नास्ति पापमकुर्वतः ॥ ९

हरेत् = गृह्णीयात् । नाव्रणमित्यादि—व्रणस्य शरीरे विषं न प्रविशतीत्यर्थः । अकुर्वतः = पापं अनाचरतः ।

125. यो अप्पदुट्ठस्स नरस्स दुस्सति
सुद्धस्स पोसस्स अनङ्गणस्स ।
तमेव बालं पच्चेति पापं
सुखुमो रजो पटिवातं व खित्तो ॥ १०

125. नराय यो द्रुह्यति शुद्धवृत्तये
सदा प्रदुष्टाय च पापभीरवे ।
तदेति बालं हि तमेव पातकं
रजो यथा क्षिप्तमिवाभिमारुतम् ॥ १०

126. गब्भमेके उप्पज्जन्ति निरयं पापकम्मिनो ।
सग्गं सुगतिनो यन्ति परिनिब्बन्ति अनासवा ॥ ११

126. एके यान्ति पुनर्गर्भं निरयं यान्ति पापिनः ।
स्वर्गं सुकृतिनो यान्ति निर्वाणं यान्त्यनास्रवाः ॥ १२

127. न अन्तलिक्खे न समुद्दमज्झे
न पब्बतानं विवरं पविस्स ।
न विज्जती सो जगति प्पदेसो
यत्र ट्ठितो मुञ्चेय्य पापकम्मा ॥ १३

127. नैवान्तरिक्षे न समुद्रमध्ये
न पर्वतानां विवरं प्रविश्य ।
न विद्यतेऽसौ जगति प्रदेशो
विमुच्यते यत्र हि पापकर्मा ॥ १३

128. न अन्तलिक्खे न समुद्दमज्झे
न पब्बतानं विवरं पविस्स ।
न विज्जती सो जगति प्पदेसो
यत्र ट्ठितं नप्पसहेथ मच्चु ॥ १४

॥ इति पापवग्गो नवमो ॥

128. नैवान्तरिक्षे न समुद्रमध्ये
न पर्वतानां विवरं प्रविश्य ।
न विद्यतेऽसौ जगति प्रदेशः
यत्र स्थितं न प्रसहेत मृत्युः ॥ १४

प्रसहेत = बलान्निगृह्णीयात् ।

॥ इति पापवर्गो नवमः ॥

१०. दण्डवग्गो—दण्डवर्गः ॥

129. सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बे भायन्ति मच्चुनो ।
अत्तानं उपमं कत्वा न हनेय्य न घातये । १

129. त्रस्यन्ति दण्डतः सर्वे मृत्योः सर्वेऽपि बिभ्यति ।
आत्मानमुपमां कृत्वा नैव हन्यान्न घातयेत् । १

एतत्समानार्थाः कतिचित् श्लोका. महाभारतादिष्वपि दृश्यन्तेः—

"आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ।
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः"

(भ. गी. IV.३२)

"आत्मोपमस्तु भूतेषु यो वै भवति पूरुषः ।
न्यस्तदण्डो जितक्रोधः स प्रेत्य सुखमेधते" ॥ (म. भा.)

"न तत्परस्य सन्दध्यात् प्रतिकूलं यदात्मनः ।
एष संक्षेपतो धर्मः कामादन्यः प्रवर्तते" ॥

(आनुशासनिक पर्व ११३–६, ८)

"प्राणा यथात्मनोऽभीष्टा भूतानामपि ते तथा ।
आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ॥"

(हितोपदेशः) इत्यादि ।

130. सब्बे तसन्ति दण्डस्स सब्बेसं जीवितं पियं ।
अत्तानं उपमं कत्वा न हनेय्य न घातये ॥ २

130. त्रस्यन्ति दण्डतः सर्वे सर्वेषां जीवितं प्रियम् ।
आत्मानमुपमां कृत्वा नैव हन्यान्न घातयेत् ॥ २

"आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत्" इति भारते ॥

131. सुखकामानि भूतानि यो दण्डेन विहिंसति ।
अत्तनो सुखमेसानो पेच्च सो न लभते सुखं ॥ ३

131. सुखकामानि भूतानि दण्डेन बिहिनस्ति यः ।
आत्मनः सुखमन्विच्छन् न प्रेत्य लभते सुखम् ॥ ३

तथाच मनुः–

"योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित्सुखमेधते" ॥

(V. ४५. इति ।)

महाभारतेऽपि :–

"अहिंसकानि भूतानि दण्डेन बिहिनस्ति यः ।
आत्मनः सुखमिच्छन् स प्रेत्य नैव सुखी भवेत्"

XIII. ५५. ६८. इति ।

132. सुखकामानि भूतानि यो दण्डेन न हिंसति ।
अत्तनो सुखमेसानो पेच्च सो लभते सुखं ॥ ४

132. सुखकामानि भूतानि न दण्डेन हिनस्ति यः ।
आत्मनः सुखमिच्छंस्तु प्रेत्यासौ लभते सुखम् ॥ ४

133\. मा वोच फरुसं कंचि वुत्ता पटिवदेय्यु तं ।
दुक्खा हि सारम्भकथा पटिदण्डा फुसेय्यु तं ॥ ५

133\. मा वोचः परुषं कंचिदुक्तः प्रतिवदेद्धि तत् ।
दुःखाः साक्रोशवादाः स्युः प्रतिदण्डोऽनुयाति तान् ॥ ५

उक्तः इत्यादिः— यः परुषैर्वचनैर्निन्द्यते सोऽपि परुषाण्येव वचनानि वदेदित्यर्थः ॥

134\. सचे नेरेसि अत्तानं कंसो उपहतो यथा।
एस पत्तो सि निब्बाणं सारम्भो ते न विज्जति ॥ ६

134\. आत्मानं चेत् स्थिरं कुर्याः यथा कांस्यमपाकृतम् ।
एष प्राप्तोऽसि निर्वाणं संरम्भस्ते न विद्यते ॥ ६

दूरतः क्षिप्तं निश्चलं कांस्यं यथा शब्दरहितं भवेत् तथैव स्थिरीकृत आत्मा संरम्भरहितः भवेदित्यर्थः ।

135\. यथा दण्डेन गोपालो गावो पाचेति गोचरं ।
एवं जरा च मच्चु च आयुं पाचेन्ति पाणिनं ॥ ७

135\. यथा दण्डेन गोपालः गाः प्रापयति गोचरम् ।
एवं जरा च मृत्युश्च नुदत्यायुः शरीरिणाम् ॥ ७

नुदतीति :— शरीरान्तरं प्रापयतीत्यर्थः, उपमानानुरोधात् ।

136\. अथ पापानि कम्मानि करं बालो न बुज्झति ।
सेहि कम्मेहि दुम्मेधो अग्गिदड्ढो व तप्पति ॥ ८

136. अथ पापानि कर्माणि कुर्वन् बालो न बुध्यते ।
कर्मभिस्तैस्स दुर्मेधाः तपतीवाग्निवेष्टितः ॥ ८

137. यो दण्डेन अदण्डेसु अप्पदुट्ठेसु दुस्सति ।
दसन्नमञ्ञातरं ठानं खिप्पमेव निगच्छति ॥ ९

137. अदण्ड्येष्वप्रदुष्टेषु यो दण्डेन प्रदुष्यति ।
क्षिप्रमन्यतमं स्थानं दशानामधिगच्छति ॥ ९

138. वेदनं फरुसं जानिं सरीरस्स च भेदनं ।
गरुकं वापि आबाधं चित्तक्खेपं व पापुणे ॥ १०

138. वेदनां परुषां ज्यानिं शरीरस्य च भेदनम् ।
गुरुकं वापि च व्याधिं चित्तक्षेपमवाप्नुयात् ॥ १०

ज्यानिः = जीर्णाङ्गत्वम्; वृद्धत्वम् ।

139. राजतो वा उपस्सग्गं अब्भक्खानं व दारुणं ।
परिक्खयं व ञातीनं भोगानं व पभङ्गुरं ॥ ११

139. उपसर्गं च राज्ञो वाप्यवख्यातिं च दारुणाम्
परिक्षयं वा ज्ञातीनां भोगानां वा प्रभञ्जनम् ॥ ११

उपसर्गः = उपद्रवः। राज्ञः = राज्ञः सकाशात् ।

140. अथवस्स अगारानि अग्गि डहति पावको ।
कायस्स भेदा दुप्पञ्ञो निरयं सो उपज्जति ॥ १२

140. अगाराण्यथवा सर्वाण्यस्याग्निर्दहति क्षणात् ।
कायस्यान्ते च दुष्प्रज्ञो निरयं सोऽधिगच्छति ॥ १२

141. न नग्गचरिया न जटा न पङ्का
नानासका थण्डिलसायिका वा ।
रजो च जल्लं उक्कुटिकप्पधानं
सोधेन्ति मच्चं अवितिण्णकंखं ॥ १३

141. न नग्नचार्या न जटा पङ्को
नानाशिका स्थण्डिलशायिका वा ।
न भस्म नो सुस्थिरमासनादि
संशोधयेन्मर्त्यमतीर्णकाङ्क्षम् ॥ १३

अनाशिका = अनशनम्

142. अलंकतो चेपि समं चरेय्य
सन्तो दन्तो नियतो ब्रह्मचारी ।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं
सो ब्राह्मणो सो समणो स भिक्खु ॥ १४

142. समश्चरेद्यः समरङ्कृतोऽपि
शान्तश्च दान्तो नियतो विनीतः ।
सर्वेषु भूतेषु निधाय दण्डं
स ब्राह्मणः स श्रमणः स भिक्षुः ॥ १४

'सर्वेषु' इत्यादिः—सर्वभूताहिंसक इत्यर्थः ।

143. हिरीनिसेधो पुरिसो को चि लोकस्मि विज्जति ।
यो निन्दं अप्पबोधति अस्सो भद्रो कसामिव ॥ १५

143. लोकेऽस्मिन् विद्यते कोऽपि पुरुषः संयतो ह्रिया ।
नैव जानाति यो निन्दामश्वो भद्रःकशां यथा ॥ १५

144. अस्सो यथा भद्रो कसानिविट्ठो
आतापिनो संवेगिनो भवाथ ।
सद्धाय सीलेन च विरयेन च
समाधिना धम्मविनिच्छयेन च ।
संपन्नविज्जाचरणा पटिस्सता
पहस्सथ दुक्खमिदं अनप्पकं ॥ १६

144. स्पृष्टो यथाश्वः कशयातिभद्रः
सन्तापितो वेगसमञ्चितः स्याः ।
शीलेन वीर्येण समाधिना च
सुश्रद्धया धर्मविनिश्चयेन ।
सम्पन्नविद्याचरणः स्मरंश्च
प्रहास्यसीदं बहुदुःखजातम् । १६

उत्तमोऽश्वः यथा मन्देनापि कशापातेन सन्तापितः भवति तद्वत्संसारोत्तरणे आवेगवान् भवेदित्यर्थः ।

स्मरन्—गुरुशास्त्रोपदेशादिकमितिशेषः ।

145. उदकं हि नयन्ति नेत्तिका
उसुकारा नमयन्ति तेजनं ।
दारुं नमयन्ति तच्छका
अत्तानं दमयन्ति सुब्बता ।। १७

इति दण्डवग्गो दसमो ।

145. उदकं हि नयन्ति नेतृका
इषुकारा नमयन्ति तेजनम् ।
नमयन्ति च दारु तक्षकाः
दमयन्ति स्वमतीव पण्डिताः ।। १७

पण्डितवर्गगतोऽयं श्लोकः अत्र पुनः पठितः ।

।। इति दण्डवर्गो दशमः ।।

११. जरावग्गो–जरावर्गः ।।

146. को नु हासो किमानन्दो निच्चं पज्जलिते सति ।
अन्धकारेन ओनद्धा पदीपं न गवेस्सथ ।। १

146. को हासः को नु वानन्दः नित्यं प्रज्वलिते सति ।
गवेषध्वे न किं दीपमन्धकारेण संवृता ।। १

प्रज्वलिते सति = जगत्यस्मिन् नित्यं दुःखेन तप्ते सतीत्यर्थः ।
अन्धकारेण = अज्ञानेन । दीपम्=ज्ञानम् ।

147. पस्स चित्तकतं बिम्बं अरुकायं समुस्सितं ।
आतुरं बहुसंकप्पं यस्स नत्थि धुवं ठिति ॥ २

147. पश्यैतच्चित्रितं बिम्बं व्रणपूगं समुच्चितम् ।
आतुरं बहुसङ्कल्पं यस्य नास्ति ध्रुवा स्थितिः ॥ २

बिम्बम्–शरीरम् । समुच्चितम्=अस्थ्यादिसमुच्चयेन निर्मितम् । व्रणपूगम्–नैकव्रणपरिपूरितम् ॥

148. परिजिण्णमिदं रूपं रोगनीड्डं पभङ्गुरम् ।
भिज्जति पूतिसंदेहो मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ३

148. परिजीर्णमिदं रूपं रोगनीडं प्रभङ्गुरम् ।
भिद्यते पूतिदेहोऽयं मरणान्तं हि जीवितम् ॥ ३

पूतिदेहः=पूतिगन्धादियुक्तः देहः । भिद्यते=भिन्नो भवति । कर्मकर्तरि प्रयोगः ।

149. यानिमानि अपत्थानि अलापूनेव सारदे ।
कापोतकानि अट्ठीनि तानि दिस्वान का रति ॥ ४

149. यानीमानि निरर्थानि शारदालाबुजालवत् ।
कपोतवर्णान्यस्थीनि तानि दृष्ट्वा नु का रतिः ॥ ४

तदुक्तं दिव्यावदानेऽपिः–

"यानीमान्यपविद्धानि विक्षिप्तानि दिशो दिशः (वश)
कपोतवर्णान्यस्थीनि तानि दृष्ट्वेह का रतिः ॥" इति

150. अट्ठीनं नगरं कतं मांसलोहितलेपनं ।
यत्थ जरा च मच्चु च मानो मक्खो च ओहितो ॥

150. नगरं कृतमस्थीनां मांसलोहितलेपनम् ।
यत्र मानो जरामृत्यु म्रक्षश्चैव समाहिताः ॥ ५

म्रक्षः=दम्भः ।

151. जीरन्ति वे राजरथा सुचित्ता
अथो सरीरं पि जरं उपेति ।
सतं च धम्मो न जरं उपेति
सन्तो ह वे सब्भि पवेदयन्ति ॥ ६

151. जीर्यन्ति ते राजरथाः सुचित्रा-
स्तथा शरीरं च जरामुपैति ।
सतां तु धर्मो न जरामुपैति
सन्तो हि सद्भ्यः परिवेदयन्ति ॥ ६

सन्तः इत्यादि—सन्तः एवं परस्परं उपदिशन्तीत्यर्थः ।

152. अप्पस्सुतायं पुरिसो बलिवद्दो व जीरति ।
मंसानि तस्स वड्ढन्ति पञ्ञा तस्स न वड्ढति ॥ ७

152. अल्पश्रुतोऽयं पुरुषो बलीवर्दो व जीर्यति ।
मांसानि तस्य वर्धन्ते प्रज्ञा तस्य न वर्धते ॥ ७

व=इव ।

153. अनेकजातिसंसारं संधाविस्सं अनिब्बिसं ।
गहकारकं गवेसन्तो दुक्खा जाति पुनप्पुनं ॥ ८

153. गृहकारं समन्विष्यन् संसारे नैकजन्मनि ।
प्राधाविषमजानानः दुःखं जन्म पुनः पुनः ॥ ८

बुद्धः किलबोधप्राप्तिसमनन्तरं एतच्छ्लोकगतानि अग्रिम श्लोकगतानि च वाक्यानि जगादेति बौद्धसम्प्रदायः ।

154. गहकारक दिट्ठोऽसि पुन गेहं न काहसि ।
सब्बा ते फासुका भग्गा गहकूटं विसंखितं ।
विसंखारगतं चित्तं तण्हानं खयमज्झगा ॥ ९

154. गृहकारक दृष्टोऽसि निर्मास्यसि न तत्पुनः ।
सर्वे ते पार्शिवका भग्ना गृहकूटं विसंष्ठुलम् ।
विसंस्कारगतं चित्तं तृष्णानं क्षयमध्यगात् ॥ ९

गृहकारकः=ननाजन्महेतुः तृष्णा । तत् = गृहम्; शरीरम् । पार्शिवकाः = पार्श्वदारूणि; अत्र च द्वादश निदानानि ।

गृहकूटम्=गृहच्छदशिखरम् । अत्र अविद्येत्यर्थः । विसंस्कारगतम् = सर्वसंस्कारक्षयरूपे निर्वाणे स्थिरीकृतम् ॥

"काम जानामि ते मूलं संकल्पात्किल जायसे ।
न त्वां सङ्कल्पयिष्यामि ततो मे न भविष्यसि"

इत्यादयोऽपि प्रसिद्धाः श्लोकाः संकल्पस्य सर्वानिर्थमूलतां प्रतिपादयन्ति ॥

155. अचरित्वा ब्रह्मचरियं अलद्धा योब्बने धनं ।
जिण्णकोञ्चा व झायन्ति खीणमच्छे व पल्लले ।।

155. अचरित्वा ब्रह्मचर्यमलब्ध्वा यौवने धनम् ।
ध्यायन्ति जीर्णाःक्रौञ्चा वा पल्वले क्षीणमत्स्यके।। १०

156. अचरित्वा ब्रह्मचरियं अलद्धा योब्बने धनं ।
सेन्ति चापातिखीणा व पुराणानि अनुत्थुनं ।। ११

।। इति जरावग्गो एकादसमो ।।

156. अचरित्वा ब्रह्मचर्यमलब्ध्वा यौवने धनम् ।
पश्चात्तप्ताः पुराकृत्यैः शेरते जीर्णचापवत् ।। ११

।। इति जरावर्ग एकादशः ।।

१२ अत्तवग्गो–आत्मवर्गः ।।

157. अत्तानं चे पियं जञ्ञा रक्खेय्य नं सुरक्खितं ।
तिण्णमञ्ञातरं यामं पटिजग्गेय्य पण्डितो ।। १

157. आत्मानं चेत्प्रियं विद्यात् रक्षेदेनं सुरक्षितम् ।
त्रिषु चान्यतमे यामे पण्डितः परिजागृयात् ।। १

रात्रेः त्रिषु यामेषु एकस्मिन् योगाभ्यासादि कुर्यात् । अथवा बाल्ययौवनवृद्धदशासु एकस्यां अभ्यासं सम्यक् कुर्यादित्यर्थः ।

158. अत्तानमेव पठमं पतिरूपे निवेसये ।
अथञ्ञमनुसासेय्य न किलिस्सेय्य पण्डितो ॥ २

158. आत्मानमेव प्रथमं प्रतिरूपे निवेशयेत् ।
ततोऽनुशिष्यादन्यांश्चेन्नैवं क्लिश्यति पण्डितः ॥ २

प्रतिरूपे = युक्ते धर्मे ।

159. अत्तानं चे तथा कयिरा यथञ्ञमनुसासति ।
सुदन्तो वत दमेथ अत्ता हि किर दुद्दमो ॥ ३

159. आत्मानं चेत्तथा कुर्यादनुशास्ति यथेतराम् ।
सुदान्तो दमयेदन्याम् आत्मा हि किल दुर्दमः ॥ ३

160. अत्ता हि अत्तनो नाथो को हि नाथो परो सिया ।
अत्तना हि सुदन्तेन नाथं लभति दुल्लभं ॥ ४

160. आत्मैव ह्यात्मनो नाथः को हि नाथः परो भवेत् ।
आत्मना हि सुदान्तेन नाथं प्राप्नोति दुर्लभम् ॥ ४

"उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥"

इति भगवद्गीता ।

161. अत्तना व कतं पापं अत्तजं अत्तसंभवं ।
अभिमन्थति दुम्मेधं वजिरं वस्ममयं मणिं ।

161. आत्मनैव कृतं पापमात्मजं चात्मवर्धितम् ।
दुर्मेधसं हि मथ्नाति वज्रमश्ममर्णि यथा ।। ५

162. यस्य अच्चन्तदुस्सीलयं मालुवा सालमिवोत्थतं ।
करोति सो तथत्तानं यया नं इच्छती दिसो ।। ६

162. दौश्शील्येन च योऽत्यन्तं माल्वा साल इवावृतः ।
करोति स तथात्मानं प्रीतिः शत्रोर्यथा भवेत् ।। ६

माल्वा = मालुनामधेयया लतया । इयं किल लता वृक्षान् सर्वतः परिवृणोति । अस्याः पत्राणि पुटाकाराणि भवन्ति । यदा त नि वर्षोदकेन भरितानि भवन्ति तदा तस्या भारेण महान्तोऽपि वृक्षाः किल भग्नाः पतन्ति ।

163. सुकरानि असाधूनि अत्तनो अहितानि च ।
यं वे हितं च साधुं च तं वे परमदुक्करं ।। ७

163. सुकराणि ह्यसाधूनि कर्माण्यात्माहितानि च ।
तत्कर्म दुष्करं लोके हितं साधु च यद् भवेत् ।। ७

164. यो सासनं अरहतं अरियानं धम्मजीविनं ।
परिक्कोसति दुम्मेधो दिट्ठिं निस्साय पापिकं ।
फलानि कट्ठकस्सेव अत्तघञ्जाय फल्लति ।। ८

164. आर्याणामर्हतां यस्तु शासनं धर्मजीविनाम् ।
परिक्रोशति दुर्मेधाः दृष्टिं पापां समाश्रितः ।।
स फलत्यात्मधाताय फलानि खलु वेणुवत् ।। ८

फलोद्गमानन्तरं किल वेणुः स्वयं म्रियते अथवा वृश्च्यते ।

165: अत्तना व कतं पापं अत्तना संकिलिस्सति ।
अत्तना अकतं पापं अत्तना व विसुज्झति ।।
सुद्धि असुद्धि पच्चन्तं नाञ्जो अञ्जं विसोधये ।। ९

165. आत्मनैव कृतं पापं सङ्क्लिश्नात्यात्मना नरः ।
आत्मना चाकृतं पापमात्मनैव विशोध्यते ।
प्रत्यात्मं शुद्ध्यशुद्धी हि नान्यमन्यो विशोधयेत् ।। ९

यदि पापं करोति स्वयमेवात्मानं क्लिश्नाति । यदि न करोति तदा स्वयमेवात्मानं विशोधयतीत्यर्थः ।

166. अत्तदत्थं परत्थेन बहुनापि न हापये ।
अत्तदत्थमभिञ्ञाय सदत्थपसुतो सिया ।। १०

।। इति अत्तवग्गो द्वादसमो ।।

166. आत्मनोऽर्थं परार्थेन बहुनापि न हापयेत् ।
आत्मनोऽर्थमभिज्ञाय स्वार्थाय व्यापृतो भवेत् ।। १०

परोपकारार्थं आत्मनो लाभं न हापयेदिति भावः ।

।। इति आत्मवर्गो द्वादशः ।।

१३. लोकवग्गो–लोकवर्गः ।।

167. हीनं धम्मं न सेवेय्य पमादेन न संवसे ।
मिच्छादिट्ठिं न सेवेय्य न सिया लोकवड्ढनो ।। १

167. हीनं धर्मं न सेवेत प्रमादेन न संवसेत् ।
मिथ्यादृष्टिं न सेवेत न भवेल्लोकवर्धनः ॥ १

मिथ्यादृष्टिः = असत्यसिद्धान्तः । लोकवर्धनः = यः लौकिकविषयानुरक्तत्वात् आत्मनः लोकेन सम्बन्धं वर्धयति तादृश इत्यर्थः ।

168. उत्तिट्ठे न प्पमज्जेय्य धम्मं सुचरितं चरे ।
धम्मचारी सुखं सेति अस्मिं लोके परम्हि च ॥ २

168. उत्तिष्ठ मा च प्रमदः धर्मं सुचरितं चर ।
धर्मचारी सुखं शेते लोकेऽस्मिश्च परत्र च ॥ २

169. धम्मं चरे सुचरितं न तं दुच्चरितं चरे ।
धम्मचारी सुखं सेति अस्मिं लोके परम्हि च ॥ ३

169. चरेत्सुचरितं धर्मं न तद्दुश्चरितं चरेत् ।
धर्मचारी सुखं शेते लोकेऽस्मिंश्च परत्र च ॥ ३

170. यथा बुब्बुलकं पस्से यथा पस्से मरीचिकं ।
एवं लोकं अवेक्खन्तं मच्चुराजा न पस्सति ॥ ४

170 यथा बुद्बुदकं पश्येद्यथा पश्मेन्मरीचिकाम् ।
लोकं तथानुपश्यन्तं मृत्यू राजा न पश्यति ॥ ४

नित्यत्वधीरेव सर्वेषां क्लेशानां मूलमिति बौद्धसिद्धान्तः । तथा चोक्तम्–"सत्काय दृष्टिप्रभवाः सर्वे क्लेशाः" इति । विषयाः नित्या इति दृष्टिः सत्कायदृष्टिः ।

171. एथ पस्सथिमं लोकं चित्तं राजरथूपमं ।
यत्थ बाला विसीदन्ति नत्थि संगो विजानतं ।। ५

171. एहि लोकमिमं पश्य चित्रं राजरथोपमम् ।
यत्र बाला विषीदन्ति नास्ति सङ्गो विजानताम् ।। ५

172. यो च पुब्बे पमज्जित्वा पच्छा सो न प्पमज्जति ।
सोमं लोकं पभासेति अब्भामुत्तो व चन्दिमा ।। ६

172. नरः प्रमत्तो यः पूर्वं पश्चान्नैव प्रमाद्यति ।
प्रभासयत्यसौ लोकमभ्रमुक्त इवोडुराट् ।। ६

173. यस्स पापं कतं कम्मं कुसलेन पिथीयते ।
सोमं लोकं पभासेति अब्भामुत्तो व चन्दिमा ।। ७

173. यस्य पापं कृतं कर्म कुशलेन पिधीयते ।
प्रभासयत्यसौ लोकमभ्रमुक्त इवोडुराट् ।। ७

कुशलेन = पुण्य कर्मणा ।

174. अन्धभूतो अयं लोको तनुकेत्थ विपस्सति ।
सकुन्तो जालमुत्तो व अप्पो सग्गाय गच्छति ।। ८

174. अन्धीभूतो ह्ययं लोकः कश्चिदेवात्र पश्यति ।
अल्प एवं दिवं गच्छेज्जालमुक्तशकुन्तवत् ।। ८

अल्प एव = कश्चिदेवेत्यर्थः ।

175. हंसा आदिच्चपथे यन्ति आकासे यन्ति इद्धिया ।
नीयन्ति धीरा लोकम्हा जेत्वा मारं सवाहनम् ॥ ९

175. हंसाः सूर्यपथे यान्ति यान्ति सिद्धास्तथाम्बरे ।
धीरा मारस्य जेतारः नीयन्तेऽस्माच्च लोकतः ॥ ९

176. एकं धम्मं अतीतस्स मुसावादिस्स जन्तुनो ।
वितिण्णपरलोकस्स नत्थि पापं अकारियं ॥ १०

176. एकं धर्ममतीतस्य जन्तोश्चासत्यवादिनः ।
विस्तीर्णपरलोकस्य नास्त्यकार्यं हि पातकम् ॥ १०

विस्तीर्णपरलोकस्य = परलोकं अनङ्गीकुर्वाणस्य ।

177. न वे कदरिया देवलोकं वजन्ति
बाला ह वे नप्पसंसन्ति दानं ।
धीरो च दानं अनुमोदमानो
तेनेव सो सोति सुखी परत्य ॥ ११

177. यायुः कदर्या न हि देवलोकं
दानं प्रशंसेन्न कदापि बालः ।
धीरः प्रदानं त्वनुमोदमानो
भवत्यसौ तेन सुखी परत्र ॥ १२

178. पथव्या एकरज्जेन सग्गस्स गमनेन वा ।
सब्बलोकाधिपच्चेन सोतापत्तिफलं वरम् ॥ १३

॥ इति लोकवग्गो तेरसमो ॥

178. पृथिव्या एकराज्याच्च स्वर्गस्य गमनादपि ।
सर्वलोकाधिपत्याच्च श्रोतापत्तिफलं वरम् ।। १३

श्रोतापत्तिफलमिति :–

श्रोतापन्न–सकृदागामि–अनागामि–अर्हत्पदानां मार्गफलयोर्भेदेन प्रत्येकं द्वे अवस्थे भवतः । पदप्राप्तेः प्रथमः क्षणः मार्ग इत्युच्यते । यदा चाधिगतपदेन द्वितीये क्षणे तस्मिन् पदे स्थिरीभूयते सैवावस्था फलमित्युच्यते । एवं श्रोतापत्तिमार्गेण कृत प्रारम्भः मोक्षः अर्हत्फलावस्थायां पूर्णतां प्राप्नोति ।

।। इति त्रयोदशो लोकवर्गः ।।

१४ बुद्धवग्गो–बुद्धमवर्गः ।।

179. यस्स जितं नावजीयति
जितमस्स नो याति कोचि लोके ।
तं बुद्धमनन्तगोचरं
अपदं केन पदेन नेस्सथ ।। १

179. न जीयते यस्य जितं न कोऽपि
लोके जितं यस्य विशेत्कदाचित् ।
तं चापदं बुद्धमनन्तशक्तिं
शक्येत के नात्र पदेन नेतुम् ।। १

यस्य जितं न जीयते इति :–

यः पुनः पराजेतुं अशक्य इत्यर्थः। अपदम् = मार्गरहितम्। यदि तस्मिन् रागादिरेकोऽपि वा गुणो भवेत् तदा तं अग्रे नेतुं पुनः जन्मादिसम्बद्धं च कर्तुं शकयेत। यदा तत्र न कोऽपि गुणोऽस्ति कथं वा तं अग्रे नेतुं शकयेतेति भावः। अपदम् = वर्णनानुकूल शब्द रहितमिति वा अर्थः; बुद्धम् = बुद्धशब्दस्य न केवलं गौतम-बुद्ध इत्येवार्थः; ज्ञानवान् सर्वोऽपि बुद्ध एव। तादृशाश्चानेके बुद्धा अभवन् भविष्यन्ति च।

180. यस्स जालिनी विसत्तिका
तण्हा नत्थि कुहिंचि नेतवे।
तं बुद्धमनन्तगोचरं
अपदं केन पदेन नेस्सथ ॥ २

180. तृष्णा विषात्मा किल जालमालिनी
नैवास्ति यं नेतुमितस्ततोऽन्वहम्।
तं चापदं बुद्धमनन्तगोचरं
लोकेऽधुना केन पदेन नेष्यथ ॥ २

'विसत्तिका' इत्यस्य 'विषक्तिका' बन्धनी इति वा अर्थः। अनन्तगोचरम् = सर्वज्ञम्।

181. ये झानपसुता धीरा नेक्खम्मूपसमे रता।
देवापि तेसं पिहयन्ति संबुद्धानं सतीमतं ॥ ३

181. ये ध्यानप्रसृता धीरा निष्कर्मोपशमे रताः।
तेभ्यः खलु सुबुद्धेभ्यः स्पृहयन्ति सुरा अपि ॥ ३

182. किच्छो मनुस्सपटिलाभो किच्छं मच्चान जीवितं।
किच्छं सद्धम्मसवणं किच्छो बुद्धानमुप्पादो ॥ ४

182. कृच्छ्रो मनुष्यतालाभः कृच्छ्रं मर्त्यस्य जीवितम् ।
सद्धर्मश्रवणं कृच्छ्रं कृच्छ्रो बुद्धत्वसम्भवः ॥ ४

183. सब्बपापस्स अकरणं कुसलस्स उपसंपदा ।
सचित्तपरियोदपनं एतं बुद्धान सासनं ॥ ५

183. वर्जनं सर्वपापानां कुशलानामुपार्जनम् ।
स्वचित्तशोधनं चैतत् बुद्धानामनुशासनम् ॥ ५

184. खन्ती परमं तपो तितिक्खा
निब्बाणं परमं वदन्ति बुद्धा ।
न हि पब्बजितो परूपघाती
समणो होति परं विहेठयन्तो ॥ ६

184. क्षान्ति तपः श्रेष्ठतमं तितिक्षां
निर्वाणमाहुः परमत्रबुद्धाः ।
परोपघाती न भवेत् परिव्राट्
तुदन् परान् न श्रमणत्वमेति ॥ ६

185. अनूपवादो अनूपघातो पातिमोक्खे च संवरो ।
मत्तञ्ञुता च भत्तस्मिं पन्तं च सयनासनं ।
अधिचित्ते च आयोगो एतं बुद्धान सासनं ॥ ७

185. अनिन्दा चाप्रतीघातः प्रतिमोक्षे च संवृतिः ।
मात्राज्ञता च भक्तस्य प्रान्ते च शयनासनम् ।
अधिचित्ते समायोगः एतद्बुद्धानुशासनम् ॥ ७

प्रतिमोक्षः = भगवता बुद्धेन प्रथमं उपदिष्टानां भिक्षुधर्माणां संग्रहः । मात्राज्ञता इतिः– कियत् कीदृशं वा भक्तं (अन्नं) भोक्तव्यमिति अन्नप्रमाणज्ञत्वम् । प्रान्ते = एकान्तप्रदेशे निकृष्ट-स्थाने वा । अधिचित्ते समायोगः = अत्युत्तमविचारवत्ता ।

(युग्मम्)

186. न कहापणवस्सेन तित्ति कामेसु विज्जति ।
अप्पस्सादा दुक्खा कामा इति विञ्ञाय पंडितो । ८

187. अपि दिब्बेसु कामेसु रतिं सो नाधि गच्छति ।
तण्हक्खयरतो होति सम्मासंबुद्धसावको ॥ ९

186. न कार्षापणवर्षेण तृप्तिः कामेषु विद्यते ।
अल्पास्वादांश्च दुःखान्तान् कामान् विज्ञाय पंडितः ॥

187. अपि दिव्येषु कामेषु स रतिं नाधिगच्छति ।
तृष्णाक्षयरतो भूत्वा सम्यक्सम्बुद्धसेवकः ॥ ९

"यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् ।
तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हतः षोडशीं कलाम्"

इति महाभारतेऽपि

188. वहुं वे सरणं यन्ति पब्बतानि वनानि च ।
आरामरुक्खचेत्यानि मनुस्सा भयतज्जिता ॥ १०

188. बहु वै शरणं यान्ति पर्वतांश्च वनानि च ।
आरामवृक्षचैत्यानि मनुष्या भयतर्जिताः ॥ १०

189. नेतं खो सरणं खेमं नेतं सरणमुत्तमं ।
नेतं सरणमागम्म सब्बदुक्खा पमुच्चति ॥ ११

189. नैतद्धि शरणं क्षेमं नैतच्छरणमुत्तमम् ।
नै वैतच्छरणं प्राप्य सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ ११

190. यो च बुद्धं च धम्मं च संघं च सरणं गतो ।
चत्तारि अरियसच्चानि सम्मप्पञ्ञाय पस्सति ॥ १२

190. यो हि बुद्धं च धर्मं च सङ्घं च शरणं गतः ।
स सम्यक्प्रज्ञया पश्यत्यार्यसत्यचतुष्टयम् ॥ १२

बुद्ध–धर्म–सङ्घाः रत्नत्रयमित्युच्यते बौद्धैः शरणत्रयमिति च । आर्यसत्यचतुष्टयम् = उत्तरश्लोके वक्ष्यमाणम् ।

191. दुक्खं दुक्खसमुप्पादं दुक्खस्स च अतिक्कमं ।
अरियं चट्ठङ्गिकं मग्गं दुक्खूपसमगामिनं ॥ १३

191. दुःखं दुःखसमुत्पादं दुःखस्य समतिक्रमम् ।
आर्यं चाष्टाङ्गकं मार्गं दुःखोपशमगामिनम् ॥ १३

अष्टाङ्गकं मार्गमितिः—सम्यग्दृष्टिः, सम्यक्सङ्कल्पः, सम्यग्वाचा, सम्यक्कर्म, सम्यगाजीवः सम्यग्व्यवसायः, सम्यक्स्मृतिः, सम्यक् समाधिरिति अष्टाङ्गको मार्गः । अस्यैव च 'मध्यमार्ग'

इत्यपि नाम; यतोऽत्र अधिकभोगलालसताया वा सुतरां भोगवर्जनस्य वा नास्त्यवकाशः ।

192. एतं खो सरणं खेमं एतं सरणमुत्तमं ।
एतं सरणमागम्म सब्बदुक्खा पमुच्चति ॥ १४

192. एतद्धि शरणं क्षेमं एतच्छरणमुत्तमम्
एतच्छरणमागम्य सर्वदुःखैः प्रमुच्यते ॥ १४

193. दुल्लभो पुरिसाजञ्ञो न सो सब्बत्थ जायति ।
यत्थ सो जायति धीरो तं कुलं सुखमेधति ॥ १५

193. दुर्लभः पुरुषः श्रेष्ठः न स सर्वत्र जायते ।
स धीरो जायते यत्र तत्कुलं सुखमेधते ॥ १५

194. सुखो बुद्धानमुप्पादो सुखा तद्धम्मदेसना ।
सुखा संघस्स सामग्गी समग्गानं तपो सुखो । १६

194. सुखा बुद्धसमुत्पत्तिः सुखा तद्धर्मदेशना ।
सुखा सङ्घस्य सामग्री समग्राणां तपः सुखम् ॥१६

सामग्री = ऐकमत्यम् ।

195. पूजारहे पूजयतो बुद्धे यदि व सावके ।
पपञ्चसमतिक्कान्ते तिण्णसोकपरिद्दवे ॥ १७

196. ते तादिसे पूजयतो निब्बुते अकुतोभये ।
न सक्का पुञ्ञं संखातुं इमेत्तमपि केन चि ॥ १८

॥ इति बुद्धवग्गो चतुद्दसमो ॥

पठमकभाणवारं निट्ठितं ॥

(युग्मम्)

195. पूज्यान् पूजयतो बुद्धानथवा श्रावकान् सदा ।
प्रपञ्चसमतिक्रान्तान् तीर्णशोकपरिद्रवान् ॥ १७

196. तांस्तादृशान् पूजयतो निर्वृतानकुतो भयान् ।
पुण्यं न शक्यं संख्यातुं इयदित्यत्र केन चित् ॥ १८

॥ इति बुद्धवर्गः चतुर्दशः ॥

१५. सुखवग्गो–सुखवर्गः ॥

197. सुसुखं वत जीवाम वेरिनेसु अवेरिनो ।
वेरिनेसु मनुस्सेसु विहराम अवेरिनो ॥ १

197. सुसुखं बत जीवामः शून्या वैरेण वैरिषु ।
वैरवत्सु मनुष्येषु विहरामो ह्यवैरिणः ॥ १

198. सुसुखं वत जीवाम आतुरेसु अनातुरा ॥
आतुरेसु मनुस्सेसु विहराम अनातुरा ॥ २

198. सुसुखं बत जीवाम आतुरेषु ह्यनातुराः ।
आतुरेषु मनुष्येषु विहरामो ह्यनातुराः ॥ ३

199. सुसुखं वत जीवाम उस्सुकेसु अनुस्सुका ।
उस्सुकेसु मनुस्सेसु विहराम अनुस्सुका ॥ ३

199. सुसुखं बत जीवामः उत्सुकेषु ह्यनुत्सुकाः ।
उत्सुकेषु मनुष्येषु विहरामो ह्यनुत्सुकाः ॥ ३

उत्सुकाः = विषयवाञ्छया विषण्णाः ।

200. सुसुखं वत जीवाम येसं नो नत्थि किंचन ।
पीतिभक्खा भविस्साम देवा आभस्सरा यथा ॥ ४

200. सुसुखं बत जीवामः येषां नो नास्ति किंचन ।
प्रीतिभक्षा भविष्यामो देवा आभास्वरा यथा ॥ ४

आभास्वरदेवाः = केचिद्देवविशेषाः येषां किल आन्तर आनन्द एव आहारो भवति ।

"सुसुखं बत जीवामि यस्य मे नास्ति किञ्चन ।
मिथिलायां प्रदीप्तायां न मे दह्यति किञ्चन ॥"

इति महाभारते ।

201. जयं वेरं प्रसवति दुक्खं सेति पराजितो ।
उपसन्तो सुखं सेति हित्वा जयपराजयम् ॥ ५

201. प्रसूते विजयो वैरं दुःखं शेते पराजितः ।
उपशान्तः सुखं शेते हित्वा जयपराजयौ ॥ ५

202. नत्थि रागसमो अग्गि नत्थि दोससमो कली ।
नत्थि खन्धादिसा दुक्खा नत्थि सन्तिपरं सुखं ॥ ६

202. नास्ति रागसमो वह्निः नास्ति द्वेषसमः कलिः ।
नास्ति स्कन्धसमं दुःखं नास्ति शान्तेः परं सुखम् ॥ ६

कलिः--द्यूते पराजयहेतुः कश्चन अक्षन्यासविशेषः ।

रूप—वेदना— संज्ञा— संस्कार— विज्ञ नाख्याः पञ्चस्कन्धाः । एतेषां समाहार एव जीव इत्युच्यते । अतो भिन्नस्यात्मनो जीवस्य वास्तित्वे प्रमाणं नास्ति । तत्र पृथिव्यप्तेजोवायवः रूपस्कन्धः । गुरुत्वमहत्त्वादिशून्यः विज्ञानस्कन्धः । वेदना-संज्ञा—संस्कारा अपि विज्ञानस्कन्धान्तर्गता एव । सर्वापि सृष्टिः एतत्स्कन्धपञ्चकसंयोगजन्या ।

203. जिघच्छा परमा रोगा संखारपरमा दुखा ।
एतं ञत्वा यथाभूतं निब्बाणं परमं सुखं ॥ ७

203. जिघत्सा परमो रोगः संस्कारो दुःखमुद्धतम् ।
एतद्विद्याद्यथाभूतं निर्वाणं परमं सुखम् ॥ ७

संस्कारः = कर्मबन्धः, शरीरबन्धो वा । संस्कारः पञ्चसु स्कन्धेष्वन्यतमः । अत्र पुनः यथोक्ते अर्थविशेषे प्रयुक्तोऽयं शब्दः ।

204. आरोग्यपरमा लाभा संतुट्ठि परमं धनं ।
विस्सास परमा ञाति निब्बाणं परमं सुखं ॥ ८

204. आरोग्यं परमो लाभः सन्तुष्टिः परमं धनम् ।
विश्वासः परमो ज्ञातिर्निर्वाणं परमं सुखम् ॥ ८

विश्वासः = विश्वासः; विश्वासस्थानं वा ।

205. पविवेकरसं पीत्वा रसं उपसमस्स च ।
निद्दरो होति निप्पापो धम्मपीतिरसं पिबं ॥ ९

205. प्रविवेकरसं पीत्वा तथोपशमजं रसम् ।
निष्पापो निर्दरो ना स्याद्धर्मप्रीतिरसं पिबन् ॥ ९

प्रविवेक: = एकान्तदेश:; विवेको वा ।

206. साधु दस्सनमरियानं संनिवासो सदा सुखो ।
अदस्सनेन बालानं निच्चमेव सुखी सिया ॥ १०

206. साधु दर्शनमार्याणां सन्निवास:सदा सुख: ।
अदर्शनेन बालानां नित्यमेव सुखी भवेत् ॥ १०

सन्निवास: = सद्भिः सह वास: ।

207. बालसंगत चारी हि दीघमद्धानं सोचति ।
दुकखो बाले हि संवासो अमित्तेनेव सब्बदा ।
धीरो च सुखसंवासो ञातीन व समागमो ॥ ११

207. बालसंगतचारी यो दीर्घाध्वानं स शोचति ।
दु:खो बालेन संवासो ह्यमित्रेणेव सर्वदा ।
सुखो धीरैश्च संवासो ज्ञातीनामिव संगति: ॥ ११

तस्माहि–

208. धीरं च पञ्ञं च बहुस्सुतं च
धोरय्हसीलं वतवन्तमरियं ।

तं तादिसं सप्पुरिसं सुमेधं
भजेथ नक्खत्तपथं व चन्दिमा ॥ १२

इति सुखवग्गो पण्णदसमो ।

तस्माद्धि–

203. प्राज्ञं च धीरं च बहुश्रुतं च
धौरेयशीलं व्रतवन्तमार्यम् ।
सुमेधसं तादृशसत्पुमांसं
भजेत नक्षत्रपथं शशीव ॥ १२

धौरेयशीलम् = अत्युत्तमशीलम् ।

इति सुखवर्गः पञ्चदशः ॥

१६. पियवग्गो–प्रियवर्गः ॥

209. अयोगे युञ्जमत्तानं योगस्मि च अयोजयं ।
अत्थं हित्वा पियग्गाही पिहेतत्तानुयोगिनं ॥ १

209. युञ्जन्नयोग आत्मानं योगे चायोजन्नरः ।
अर्थं हित्वा प्रियग्राही स्पृहयेदात्मयोगिने ॥ १

अयोगे युक्तः, योगे चात्मानं योजयितुमशक्तः, परमार्थं हित्वा वैषयिकसुखलग्नचित्तः पुमान् आत्मोन्नत्यै यतमानं पुरुषं दृष्ट्वा असूयावान् भवतीत्यर्थः ।

210. मा पियेहि समागञ्छि अप्पियेहि कुदाचनं ।
पियानं अदस्सनं दुक्खं अप्पियानं च दस्सनं ॥ २

210. प्रियेण मा समागच्छः माऽप्रियेण कदाचन ।
प्रियस्यादर्शनं दुःखमप्रियस्य च दर्शनम् ॥ २

211. तस्मा पियं न कयिराथ पियापायो हि पापको ।
गन्था तेसं न विज्जन्ति येसं नत्थि पियाप्पियं ॥ ३

211. तस्मात्प्रियं न कुर्यास्त्वं प्रियापायो हि पापकः ।
बन्धास्तेषां न विद्यन्ते न स्तो येषां प्रियाप्रिये ॥ ३

प्रियापायः = प्रियविरहः । पापकः = दुःखहेतुः ।

212. पियतो जायती सोको पियतो जायती भयं ।
पियतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयं ॥ ४

212. प्रियात् संजायते शोकः प्रियात् संजायते भयम् ।
प्रियेण विप्रमुक्तस्य नास्ति शोकः कुतो भयम् ॥ ४

213. पेमतो जायती सोको पेमतो जायती भयं ।
पेमतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयं ॥ ५

213. प्रेमतो जायते शोकः प्रेमतो जायते भयम् ।
प्रेम्णा च विप्रमुक्तस्य नास्ति शोकः कुतो भयम् ॥

214. रतिया जायती सोको रतिया जायती भयं ।
रतिया विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयम् ॥ ६

214. रत्याः संजायते शोको रत्याः संजायते भयम् ।
रत्या च विप्रमुक्तस्य नास्ति शोकः कुतो भयम् ॥ ६

215. कामतो जायती सोको कामतो जायती भयं ।
कामतो विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयं ॥ ७

215. कामात् संजायते शोकः कामात् संजायते भयम् ।
कामेन विप्रमुक्तस्य नास्ति शोकः कुतो भयम् ॥ ७

216. तण्हाय जायती सोको तण्हाय जायती भयं ।
तण्हाय विप्पमुत्तस्स नत्थि सोको कुतो भयं ॥ ८

213. तृष्णाया जायते शोकस्तृष्णाया जायते भयम् ।
तृष्णाया विप्रमुक्तस्य नास्ति शोकः कुतो भयम् ॥ ८

217. सीलदस्सनसंपन्नं धम्मट्ठं सच्चवादिनं ।
अत्तनो कम्म कुब्बानं तं जनो कुरुते पियं ॥ ९

217. शीलदर्शनसम्पन्नं धर्मिष्ठं सत्यवादिनम् ।
आत्मनः कर्म कुर्वाणं तं जनः कुरुते प्रियम् ॥ ९

218. छन्दजातो अनक्खात्ते मनसा च फुटो सिया ।
कामेसु च अप्पटिबद्धचित्तो उद्धंसोतो ति वुच्चति ॥

218. अनाख्याते दृढच्छन्दः विशदीकृतमानसः ।
कामेष्वबद्धचित्तो य ऊर्ध्वसोताः स उच्यते ॥ १०

अनाख्याते = वाचामगोचरे निर्वाणपदे ।

ऊर्ध्वस्रोतस्त्वं अनागामिनः अवस्था। यः निकृष्टैर्वैषयिक-सुखैरनाकृष्टः ऊर्ध्वं प्रवाहाभिमुखं गच्छति स ऊर्ध्वस्रोताः। स च मनुष्ययोनेः देवयोनिं प्राप्य, ततश्च उन्नताः स्थितीः प्रप्नुवन् अन्ततो निर्वाणं लभते।

2.9. चिरप्पवासिं पुरिसं दूरतो सोत्थिमागतं।
ञातिमित्ता सुहज्जा च अभिनन्दन्ति आगतं॥ ११

219. चिरप्रवासिनं दूरात्पुरुषं सुखमागतम्।
अभिनन्दन्ति सर्वेऽपि ज्ञातिमित्रसुहृज्जनाः॥ ११

220. तथेव कतपुञ्ञं पि अस्मा लोका परं गतं।
पुञ्ञानि पटिगण्हन्ति पियं ञातीव आगतं॥ १२

इति पियवग्गो सोळसमो

220. अस्माल्लोकात्परं यातं कृतपुण्यं तथा नरम्।
पुण्यानि प्रतिगृह्णन्ति ज्ञातिः प्रियमिवागतम्॥ १३

तदुक्तम् :—"मृतं शरीरमुत्सृज्य काष्ठलोष्टसमं क्षितौ।
विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति॥" इति,

इति प्रियवर्गः षोडशः।

१७. कोधवग्गो-क्रोधवर्गः ॥

221. कोधं जहे विप्पजहेय्य मानं
संयोजनं सब्बमतिक्कमेय्य
तं नामरूपस्मिं असज्जमानं
अकिंचनं नानुपतन्ति दुक्खा ॥ १

221. क्रोधं त्यजेद्दूरमथापि मानं
संयोजनं सर्वमतिक्रमेच्च ।
असक्तमेनं खलु नामरूपे-
ष्वकिञ्चनं नानुपतेच्च दुःखम् ॥ १

मानम् = गर्वम् । संयोजनम् = सङ्गम् । असक्तमित्यादि- नामरूपसङ्गो हि नवमं निदानं संसारस्य ।

222. यो वे उप्पतितं कोधं रथं भन्तं व धारये ।
तमहं सारथिं ब्रूमि रस्मिग्गाहो इतरो जनो ॥ २

222. यः समुत्पतितं क्रोधं रथं भ्रान्तं व धारयेत् ।
तमहं सारथिं ब्रूयां रश्मिग्राहाः परे जनाः ॥ २

223. अक्कोधेन जिने कोधं असाधुं साधुना जिने ।
जिने कदरियं दानेन सच्चेन अलीकवादिनम् ॥ ३

223. अक्रोधेन जयेत्क्रोधमसाधुं साधुना जयेत् ।
जयेत्कदर्यं दानेन सत्येनालीकवादिनम् ॥ ३

अयं श्लोकः महाभारते उद्योगपर्वणि वर्तते । स एवात्र यथातथं गृहीतः ।

224. सच्चं भणे न कुज्झेय्य दज्जाप्पस्मि पि याचितो ।
एतेहि तीहि ठानेहि गच्छे देवान सन्तिके ॥ ४

224 भणेत्सत्यं न च क्रुध्येद्द्यात्किमपि याचितः ।
स्थानैरेतैस्त्रिभिर्युक्तो देवानामन्तिकं व्रजेत् ॥ ४

स्थानैः = पूजास्थानैः गुणैः ।

225. अहिंसका ये मुनयो निच्चं कायेन संवुता ।
ते यन्ति अच्चुतं ठानं यत्थ गन्त्वा न सोचरे ॥ ५

225. अहिंसका ये मुनयो नित्यं कायेन संवृताः ॥
अच्युतं यान्ति ते स्थानं यत्र गत्वा न शोच्यते ॥ ५

226. सदा जागरमानानं अहोरत्तानुसिक्खिनं ।
निब्बाणं अधिमुत्तानं अत्थं गच्छन्ति आसवा ॥ ६

226. सर्वदा जाग्रतां रात्रिदिवमभ्यस्यतां भृशम् ।
निर्वाणायुक्तचित्तानामास्रावा यान्ति नाशनम् ॥ ६

27. पोराणमेतं अतुल नेतं अज्जतनामिव ।
निन्दन्ति तुण्हीमासीनं निन्दन्ति बहुभाणिनं ।
मितभाणिनं पि निन्दन्ति नत्थि लोके अनिन्दितो ॥

227. अतुलैतत्पुराणं हि नैतदद्यतनं भुवि ।
निन्दन्ति तूष्णीमासीनं निन्दन्ति बहुभाषिणम् ।
निन्दन्ति मितवक्तारं नास्ति लोके ह्यनिन्दितः ॥ ७

अतुल इति कस्यचित् गौतमशिष्यस्य नाम ।

228. न चाहु न च भविस्सति न चेतरहि विज्जति ।
एकन्तं निन्दितो पोसो एकन्तं वा पसंसितो ॥ ७

228. न भविष्यति नैवाभून्नैवाद्यापि हि विद्यते ।
एकान्तं निन्दितो लोके एकान्तं वा प्रशंसितः ॥ ८

229. यं चे विञ्ञू पसंसन्ति अनुविच्च सुवे सुवे ।
अच्छिद्दवुत्ति मेधाविं पञ्ञासीलसमाहितं ॥ ९

230. नेक्खं जम्बोनदस्सेव को तं निन्दितुमरहति ।
देवापि नं पसंसन्ति ब्रह्मुना पि पसंसितो ॥ १०

229. यं तु विज्ञाः प्रशंसन्ति संपरीक्ष्य दिने दिने ।
अच्छिद्रवृत्तिं मेधाढ्यं प्रज्ञाशीलसमाहितम् ॥ ९

230. निष्कं जम्बूनदस्येव कस्तं निन्दितुमर्हति ।
देवा अपि प्रशंसन्ति ब्रह्मणापि प्रशंसितः ॥ १०

231. कायप्पकोपं रक्खेय्य कायेन संवुतो सिया ।
कायदुच्चरितं हित्वा कायेन सुचरितं चरे ॥ ११

231. रक्षेत् प्रकोपं कायस्य कायेन स्यात्सुसंवृतः ।
कायदुश्चरितं हित्वा चरेत्कायेन सत्कृती ॥ ११

232. वचीपकोपं रक्खेय्य वाचाय संवुतो सिया ।
वचीदुच्चरितं हित्वा वाचाय सुचरितं चरे। १२

232. वाचः प्रकोपं रक्षेच्च भवेद्वाचा सुसंवृतः ।
वाचो दुश्चरितं हित्वा वाचा सुचरितं चरेत् ।। १२

233. मनोपकोपं रक्खेय्य मनसा संवुतो सिया ।
मनोदुच्चरितं हित्वा मनसा सुचरितं चरे ।। १३

233. मनःप्रकोपं रक्षेच्च मनसा संवृतो भवेत् ।
मनोदुश्चरितं हित्वा मनसा सत्कृतिं चरेत् ।। १३

234. कायेन संवुता धीरा अथो वाचाय संवुता ।
मनसा संवुता धीरा ते वे सुपरिसंवुता ।। १४

इति कोधवग्गो सत्तरसमो

234. कायेन संवृता धीरा अथो वाचापि संवृताः ।
मनसा संवृता धीरास्त एव परिसंवृताः ।। १४

इति क्रोधवर्गः सप्तदशः ।

१८. मलवग्गो–मलवर्गः ।।

235. पण्डुपलासो व दानिसि यमपुरिसा पि च तं उपट्ठिता ।
उय्योगमुखे च तिट्ठसि पाथेय्यं पि च ते न विज्जति ।।

235. सन्दृश्यसे पाण्डुपलाशतुल्य-
श्चोपस्थितास्त्वां पुरुषा यमस्य ।
द्वारे च तिष्ठस्यधुना यियासुः
पाथेयलेशोऽपि न विद्यते ते ॥ १

पथेयम् = परलोकगमनोपयोगि पुण्यकर्म ।

238. सो करोहि दीपमत्तनो खिप्पं वायम पण्डितो भव ।
निद्धन्तमलो अनङ्गणो दिब्बं अरियभूमिमेहिसि ॥ २

236. द्वीपं कुरुष्वात्मकृतेऽधुना त्वं
क्षिप्रं यतस्वोत्तमपण्डितः स्याः ।
मलान्विधूयाखिलसङ्गहीनः
दिव्यां मुदा प्राप्स्यसि चार्यभूमिम् ॥ २

द्वीपम् = संसारसागरेऽस्मिन्नात्मनः प्रतिष्ठाहेतुभूतं सुकर्म । आर्यपदम् = प्राप्तस्रोतापन्नतादिपदाः आर्याः; तेषां स्थानम् ।

ज्ञानदीपदातृत्वात् बुद्धस्य 'दीपंकर' इत्यपि नाम, अतः अस्य श्लोकस्य प्रथमपादः "दीपं कुरुष्वोत्तममात्मनस्त्वम्" इति पठनीयः । 'आत्मानमेव दीपं कुरु' इत्यर्थः ।

237. उपनीतयतो च दानिसि
संपयातो सि यमस्स सन्तिके ।
वासो पि च ते नत्थि अन्तरा
पाथेय्यं पि च ते न विज्शति ॥ ३

237. समाप्तं हि वयस्तेऽद्य सम्प्राप्तोऽसि यमान्तिकम् ।
वासोऽपि तेऽन्तरा नास्ति पाथेयं च न विद्यते ।। ३

238. सो करोहि दीपमत्तनो खिप्पं वायम पण्डितो भव।
निद्धन्तमलो अनङ्गणो न पुन जातिजरं उपेहिसि ।।

238. द्वीपं कुरुष्वात्मकृतेऽधुनातः
क्षिप्रं यतस्वोत्तमपण्डितः स्याः ।
मलान्विधूयाखिलसङ्गहीनः
न जन्म याया न पुनर्जरां वा ।। ४

239. अनुपुब्बेन मेधावी थोकथोकं खणे खणे ।
कम्मारो रजतस्सेव निद्धमे मलमत्तनो ।। ५

239. आनुपूर्व्येण मेधावी स्तोकं स्तोकं क्षणे क्षणे ।
कर्मारो रजतस्येव निर्धमेन्मलमात्मनः ।। ५

कर्मारः = लोहकारः । अत्र रजतकार इत्यर्थः ।

240. अयसा व मलं समुट्ठितं
तदुट्ठाय तमेव खादति ।
एवं अतिधोनचारिनं
सानि कम्मानि नयन्ति दुग्गतिं ।। ६

240. अयसो मलमुद्भूतमय एव हि खादति ।
नयन्त्युल्लङ्घिताचारं स्वानि कर्माणि दुर्गतिम् ।। ६

241. असज्झायमला मन्ता अनुट्ठानमला घरा ।
मलं वण्णस्स कोसज्जं पमादो रक्खतो मलं ॥ ७

241. अस्वाध्यायमला मन्त्रा अनुत्थानमला गृहाः ।
मलं वर्णस्य कौसीद्यं प्रमादो रक्षतो मलम् ॥ ७

अनुत्थानम् = उद्यमाभावः । अवस्कराप्रक्षेपो वा । वर्णस्य = सौन्दर्यस्य । कौसीद्यम् = आलस्यम् ।

242. मलित्थिया दुच्चरितं मच्छरं ददतो मलं ।
मला वे पापका धम्मा अस्मिं लोके परम्हि च ॥ ८

242. मलं दुश्चरितं नार्या मात्सर्यं ददतो मलम् ।
मलानि पापका धर्मा अस्मिन् लोके परत्र च ॥ ८

243. ततो मला मलतरं अविज्जा परमं मलं ।
एतं मलं पहत्वान निम्मला होथ भिक्खवो ॥ ९

243. सर्वान्मलगणादस्मादविद्या परमं मलम् ।
दूरान्मलं विसृज्यैतन्निर्मलाः स्यात भिक्षवः ॥ ९

244. सुजीवं अहिरीकेन काकसूरेन धंसिना ।
पक्खन्दिना पगब्भेन संकिलिट्ठेन जीवितं ॥ १०

244. सुजीवं काकशूरेणाह्रीकेण ध्वंसकारिणा ।
प्रस्कन्दिना प्रगल्भेन संक्लिष्टेन च जीवितम् ॥ १०

काकशूरः = काकवत् स्वार्थशूरः । प्रस्कन्दिना = परव्यवहार-प्रवृत्तिशीलेन ।

245. हिरीमता च दुज्जीवं निच्चं सुचिगवेसिना ।
अलीनेनप्पगब्भेन सुद्धाजीवेन पस्सता ॥ ११

245. ह्रीमता खलु दुर्जीवं नित्यं शुचिगवेषिणा ।
अलीनेनाप्रगल्भेन शुद्धाजीवेन पश्यता ॥ ११

अलीनः = अनासक्तः परव्यवहारेषु यः न प्रवर्तते ।

246. यो पाणमतिपातेति मुसावादं च भासति ।
लोके अदिन्नं आदियति परदारं च गच्छति ॥ १२

246. योऽतिपातयति प्राणान् मृषावादांश्च भाषते ।
आददाति च योऽदत्तं परदारांश्च गच्छति ॥ १२

अतिपातयति = नाशयति ।

247. सुरामेरयपानं च यो नरो अनुयुञ्जति ।
इधेवमेसो लोकस्मिं मूलं खणति अत्तनो ॥ १३

247. सुरामैरेयपाने च यो नरोऽनुयुनक्त्यसौ ।
लोकेऽस्मिन्नेव मोहेन खनते मूलमात्मनः ॥ १३

अनुयुनक्ति = आसक्तो भवति ।

248. एवं भो पुरिस जानाहि पापधम्मा असञ्ञाता ।
मा तं लोभो अधम्मो च चिरं दुक्खाय रन्धयुं ॥ १४

248. पापधर्मण एवं भो नर जानीह्यसंयतान् ।
मा त्वामधर्मो लोभश्च चिरं दुःखेन रध्यतु ॥ १४

पापधर्मण इत्यादिः—पूर्वश्लोकद्वयोक्ताः अनियमितचित्ताः पापधर्माण इति जानीहीत्यर्थः । रध्यतु = पीडयतु ।

249\. ददाति वे यथासद्धं यथापसादनं जनो ।
तत्थ यो मङ्कु भवति परेसं पानभोजने ।
न सो दिवा वा रत्तिं वा समाधिं अधिगच्छति ॥

249\. ददात्यसौ यथाश्रद्धं यथाचित्तं सदा जनः ।
तत्र यो हि भवेन्मङ्कुः परेषां पानभोजने ।
न दिवा स न वा रात्रौ समाधिमधिगच्छति ॥ १५

ददाति = भिक्षुभ्यः भिक्षादिकं ददाति । मङ्कुः = असूयादिना चलितः; असुयादिवशंवद इत्यर्थः ।

250\. यस्स चेतं समुच्छिन्नं मूलघच्चं समूहतं ।
स वे दिवा वा रत्तिं वा समाधिं अधिगच्छति ॥ १६

250\. यस्य चैतत्समुच्छिन्नं समूलं च समुद्धृतम् ।
स एव च दिवा रात्रौ समाधिमधिगच्छति ॥ १६

एतत् = असूयादिकम् ।

251\. नत्थि रागसमो अग्गि नत्थि दोससमो गहो ।
नत्थि मोहसमं जालं नत्थि तण्हासमा नदी ॥ १७

251\. नास्ति रागसमो वह्निः नास्ति द्वेषसमो ग्रहः ।
नास्ति मोहसमं जालं नास्ति तृष्णासमा नदी ॥ १७

ग्रहः = मकरः ।

252\. सुदस्सं वज्जमञ्ञेसं अत्तनो पन दुद्दसं ।
परेसं सो हि वज्जानि ओपुणाति यथा भुसं ।
अत्तनो पन छादेति कलिं व कितवा सठो ॥ १८

252. सुदर्शं वर्ज्यमन्येषां दुर्दर्शं पुनरात्मनः ।
परेषां स हि वर्ज्यानि चोत्पुनाति यथा बुसम् ।
छादयत्यात्मनस्त्वेषः कलिं वा कितवः शठः ॥ १८

वर्ज्यम् = दोषः । उत्पुनाति = यथा धान्यात् बुसतृणखण्डादिकं दूरीकर्तुं धान्यं शूर्पेण गृहीत्वा वाताभिमुखं प्रक्षिपति तथा परेषां दोषान् प्रथयतीत्यर्थः । कलिम् = द्यूते ग्लह्भेदं (आत्मनः प्रतिकूलम्) । कितवः = द्यूतकरः ।

उक्तञ्चान्यत्रापि :—

"नरः सर्षपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।
आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति" । इति ।

253. परवज्जानुपस्सिस्स निच्चं उज्झानसञ्ञिनो ।
आसवा तस्स वड्ढन्ति आरा सो आसवक्खया ॥ १९

253. परवर्ज्यैकदर्शी यः सदापध्यातसङ्गवान् ।
आस्रावास्तस्य वर्धन्ते स दूरे चास्रवक्षयात् ॥

आस्रा (स्र) वाः = चित्तमलानि । अपध्यानम् = परेषां विपद एव भवन्तु इति चिन्ता ।

254. आकासे पदं नत्थि समणो नत्थि बाहिरे ।
पपञ्चाभिरता पजा निप्पपञ्चा तथागता ॥ २०

254. नैवास्ति पदमाकाशे नैवास्ति श्रमणो बहिः ।
प्रपञ्चाभिरता लोका निष्प्रपञ्चास्तथागता : ॥ २०

नैवास्तीत्यादि :– यथा आकाशे विहङ्गादिपादचिह्नस्य दर्शनं असम्भाव्यं तथा बहिर्मुखस्य (बाह्यविषयाभिलाषिणः) श्रमणत्वमप्यसम्भाव्यमित्यर्थः ।

255. आकासे पदं नत्थि समणो नत्थि बाहिरे ।
संखारा सस्सता नत्थि नत्थि बुद्धानमिञ्जितं ।। २१

इति मलवग्गो अट्ठादसो

255. नैवास्ति पदमाकाशे नैवास्ति श्रमणो बहिः ।
संस्कारः शाश्वतो नास्ति बुद्धानां नास्ति चेङ्गितम् ।।

इङ्गितम् = चलनम्; अस्थिरता ।

इति मलवर्गोऽष्टादशः :

१९. धम्मट्ठवग्गो–धर्मस्थवर्गः ।।

256. न तेन होति धम्मट्ठो येनत्थं सहसा नये ।
यो च अत्थं अनत्थं च उभो निच्छेय्य पण्डितो ।। १

257. असाहसेन धम्मेन समेन नयती परे ।
धम्मस्स गुत्तो मेधावी धम्मट्ठो ति पवुच्चति ।। १

256. धर्मस्थो न भवेत्तेन कुर्यादर्थं हठाद्यतः ।
यः किलार्थमनर्थं तावुभौ निश्चित्य पण्डितः ।। २

257. असाहसेन धर्मेण समेन नयते परान् ।
धर्मेण गुप्तो मेधावी स धर्मस्थोऽभिधीयते ॥ २

"धर्मस्य गोप्ता मेधावी" इति वा पाठः ।

258. न तेन पण्डितो होति यावता बहु भासति ।
खेमी अवेरी अभयो पण्डितो ति पवुच्चति ॥ ३

258. पण्डितो न भवेत्तेन यावता बहु भाषते ।
अवैरी चाभयः क्षेमी पण्डितः सोऽभिधीयते ॥ ३

क्षेमी = शत्रुत्वाभावेन सर्वेषां क्षेमंकरः ।

259. न तावता धम्मधरो यावता बहु भासति ।
यो च अप्पं पि सुत्वान धम्मं कायेन पस्सति ।
सवे धम्मधरो होति यो धम्मं न प्पमज्जति ॥ ४

259 न तावता धर्मधरो यावता बहु भाषते ।
यो ह्यल्पमपि शृण्वानः धर्मं कायेन पश्यति ।
धर्मधारी भवत्येष यो न धर्मात् प्रमाद्यति ॥ ४

शृण्वानः = शास्त्रश्रवणं कुर्वाणः । पश्यति = सम्यग् जानाति; आचरतीत्यर्थः । कायेनेति मनोवाचोरप्युपलक्षणम् ।

260. न तेन थेरो होति येनस्स फलितं सिरो ।
परिपक्को वयो तस्स मोघजिण्णोति वुच्चति ॥ ५

260. न भवेत् स्थविरस्तेन येनास्य पलितं शिरः ।
परिपक्वं वयस्तस्य मोघजीर्णः स उच्यते ॥ ५

"न तेन वृद्धो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
यो वै युवाप्यधीयानः तं देवाः स्थविरं विदुः ॥" इति मनुः ।
"न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिरः ।
बालोऽपि यः प्रजानाति तं देवाः स्थविरं विदुः ॥"
"न हायनैर्न पलितैर्न वित्तेन न बन्धुभिः ।
ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽनूचानः स नो महान् ॥"
इति महाभारतेऽपि (वनपर्व 133. 11, 12.)

261. यम्हि सच्चं च धम्मो च अहिंसा संयमो दमो ।
स वे वन्तमलो धीरो थेरोति पवुच्चति ॥ ६

261. यस्मिन् सत्यञ्च धर्मश्चाप्यहिंसा संयमो दमः ।
स वै वान्तमलो धीरः स्थविरः सम्प्रकीर्त्यते ॥ ६

262. न वाक्करणमत्तेन वण्णपोक्खरताय वा ।
साधुरूपो नरो होति इस्सुकी मच्छरी सठो ॥ ७

262. न वाक्करणमात्रेण दर्शनीयतयापि वा ।
नरो भवेत्साधुरूप ईर्ष्यालुर्मत्सरी शठः ॥ ८

263. यस्स चेतं समुच्छिन्नं मूलघच्चं समूहतं ।
स वन्तदोसो मेधावी साधुरूपो ति वुच्चति ॥ ९

263. यस्य चैते समुच्छिन्नाः मूलतश्च विनाशिताः ।
द्वेषशून्यः स मेधावी साधुरूपोऽभिधीयते ॥ ९

एते = ईर्ष्यामत्सरादयः ।

264. न मुण्डकेन समणो अब्बतो अलिकं भणं।
इच्छालोभसमापन्नो समणो किं भविस्सति ॥ १०

264. न मुण्डनेन श्रमणोऽलीकभाषी नरोऽव्रतः ।
इच्छालोभसमापन्नः श्रमणः किं भविष्यति ॥ १०

265. यो च समेति पापानि अणुंथूलानि सब्बसो।
समितत्ता हि पापानं समणो ति पवुच्चति ॥ ११

265. यः शामयति पापानि स्थूलास्थूलानि सर्वशः ।
शामनादेष पापानां श्रमणः संप्रकीर्त्यते ॥ ११

'श्रम' धातोः श्रमणशब्दः निष्पन्नः । निरन्तराध्यात्मिकचिन्ताव्रतादिभिः य आत्मानं श्रामयति स श्रमणः । श्रमणार्थकः पालिभाषागतः 'समन' शब्दः शान्त्यर्थकात् 'शम' धातोरपि निष्पाद्यते ।

266. न तेन भिक्खू होति यावता भिक्खते परे।
विस्सं धम्मं समादाय भिक्खु होति न तावता ॥ १२

263. न तेन भिक्षुर्भवति यावता भिक्षते परान् ।
विष्वग् धर्मं समास्थाय भवेद् भिक्षुर्न तावता ॥ १२

न तावता = धर्मैकदेशाश्रयेण भिक्षणरूपेण भिक्षुः न भवतीत्यर्थः । अथवा भिक्षुविहितानां सर्वेषां बाह्याचाराणां अनुसरणमात्रेण भिक्षुः न भवति । सर्वस्य धर्मस्य पालनेनैव भिक्षुर्भवतीति भावः ।

267. योध पुञ्ञं च पापं च बाहेत्वा ब्रह्मचरियवा ।
संखाय लोके चरति स वे भिक्खू ति वुच्चति ।। १२

267. यो ब्रह्मचारी पुण्यं च पापं चातीत्य सर्वदा ।
संख्यया सञ्चरेल्लोके स वै भिक्षुः प्रकीर्त्यते ।। १२

संख्यया = ज्ञानेन

268. न मोनेन मुनी होति मूळ्हरूपो अविद्दसु ।
यो च तुलं व पग्गय्ह वरमादाय पण्डितो ।। १३

269. पापानि परिवज्जेति स मुनी तेन सो मुनी ।
यो मुनाति उभो लोके मुनी तेन पवुच्चति ।। १४

268. मुनिः स्यान्नैव मौनेन मूर्खोऽविद्वान्नरो भुवि ।
तुलामिव गृहीत्वा यो वरमादाय पण्डितः ।।

269. विवर्जयति पापानि स मुनिस्तेन गद्यते ।
मिनोति यदुभे लोके मुनिस्तेन स उच्यते ।। १४

वरम् = उत्तमं मार्गम् । उभे = वरपापे । मिनोति = तोलयति । किं वा श्रेय इति विविनक्तीत्यर्थः ।

270. न तेन अरियो होति येन पाणानि हिंसति ।
अहिंसा सब्बपाणानं अरियो ति पवुच्चति ।। १५

270. नार्यो भवति तेनासौ हिनस्ति प्राणिनो यतः ।
अहिंसयाखिलप्राणिवर्गस्यार्यः स उच्यते ।। १५

271. न सीलब्बतमत्तेन बाहुसच्चेन वा पुन ।
अथवा समाधिलाभेन विविच्च सयनेन वा ॥ १६

272. फुसामि नेक्खम्मसुखं अपुथुज्जनसेवितं ।
भिक्खु विस्सासमापादि अप्पत्तो आसवक्खयं ॥ १७

इति धम्मट्ठवग्गो एकूणवीसतिमो ।

271. न शीलव्रतमात्रेण बहुनाध्ययनेन वा ।
समाधेर्वापि लाभेन विविक्तशयनेन वा ॥ १६

272. स्पृशामि नैष्कर्म्यसुखमपृथग्जनसेवितम् ।
मा भिक्षो! त्वं तृपस्तावद्यावन्नास्रावसंक्षयः ॥ १७

अपृथग्जनसेवितम् = आर्यजनसेवितम् ।

इति धर्मस्थवर्गं एकोनविंशतितमः ।

२०. मग्गवग्गो—मार्गवर्गः ॥

273. मग्गानट्ठङ्गिको सेट्ठो सच्चानं चतुरो पदा ।
विरागो सेट्ठो धम्मानं द्विपदानं च चक्खुमा ॥ १

273. मार्गेष्वष्टाङ्गकः श्रेष्ठः सत्यानां च चतुष्पदम् ।
श्रेष्ठो विरागो धर्मेषु चक्षुष्मान् द्विपदेषु च ॥ १

चतुष्पदम् = वाक्यचतुष्टयम्, सत्यचतुष्टयम् । सत्यचतुष्टया-ष्टाङ्गमार्गावधिकृत्य 190, 191 तमौ श्लोकौ द्रष्टव्यौ । चक्षुष्मान्= बुद्धः; ज्ञानी ।

274. एसो व मग्गो नत्थञ्ञो दस्सनस्स विसुद्धिया।
एतम्हि तुम्हे पटिपज्जथ मारस्सेतं पमोहनं ॥ २

274. मार्गोऽयमेव नास्त्यन्यो दर्शनस्य विशुद्धये ।
प्रतिपद्यध्वमेनं च मारस्यैष प्रमोहनः ॥ २

मारस्यैष प्रमोहनः = अयं मार्गः मारस्य पराजयहेतुरित्यर्थः ।

275. एतं हि तुम्हे पटिपन्ना दुक्खस्सन्तं करिस्सथ ।
अक्खातो वे मया मग्गो अञ्ञाय सल्लसन्थनं ॥ ३

275. मार्गमेतं हि सम्प्राप्य दुःखस्यान्तं करिष्यथ ।
आख्यातोऽयं मया मार्गो ज्ञात्वा तच्छल्यशोधनम् ॥

शल्यशोधनम् = रागादिशल्यापाकरणमित्यर्थः ।

ललितविस्तरे बुद्धः महाशल्यहर्ता इति वर्णितः ।

276. तुम्हेहि किच्चं आतप्पं अक्खातारो तथागता ।
पटिपन्ना पमोक्खन्ति झायिनो मारबन्धना ॥ ४

276. ततस्त्वयैव कर्तव्यमाख्यातारस्तथागताः ।
प्रतिपन्नाः प्रमोक्षन्ते ध्यायिनो मारबन्धनात् ॥ ४

प्राप्तनिर्वाणमार्गाः तथागताः (ज्ञानिनः) केवलं मार्गोपदेष्टार एव । आत्मोद्धरणेयत्नः पुनः सर्वेणापि स्वयमेव कर्तव्य इत्यर्थः ।

277. सब्बे संखारा अनिच्चा ति यदा पञ्जाय पस्सति ।।
अथ निब्बिन्दती दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया ।। ५

277. अनित्यान् सर्वसंस्कारान् जानीते प्रज्ञया यदा ।
निर्विण्णोऽथ भवेदुःखादेष मार्गो विशुद्धये ।। ५

संस्काराः = पदार्थाः । दुःखात् = दुःखबहुलात् संसारात् । निर्विण्णः = वैराग्यवान् ।

278. सब्बे संखारा दुक्खा ति यदा पञ्ञाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दती दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया ।। ६

279. संस्कारानखिलान् दुःखान् जानीते प्रज्ञया यदा ।
निर्विण्णोऽथ भवेद् दुःखादेष मार्गो विशुद्धये ।।६

279. सब्बे धम्मा अनत्ता ति यदा पञ्ञाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दती दुक्खे एस मग्गो विसुद्धिया ।। ७

279. अनात्मानोऽखिलान् धर्मान् जानीते प्रज्ञया यदा ।
निर्विण्णोऽथ भवेद्दुःखादेष मार्गो विशुद्धये ।। ७

अनात्मनः = आत्मरहितान्; असारानित्यर्थः ।

श्लोकस्यास्य भावः एवं विशदीकृतः श्री राधाकृष्णपण्डितेनः- अनत्ता = स्वतन्त्रस्थितिशून्याः, अत एव चानित्याः । सर्वेऽपि विषयाः अनित्याः, अनात्मानः, असुखकराः, दुःखनिलयाश्च । कृतकत्वात् अस्वतन्त्रत्वाच्च तेषामनित्यत्वम् । अङ्गुत्तनिकायानुसारेण च (iii-47) सर्वस्मिन्नप्यस्मिन् दृश्ये जगति 'उत्पादः', 'व्ययः',

'स्थित्यन्यथात्वम्' चेति त्रीणि 'संस्कृतलक्षणानि' उपलक्ष्यन्ते। प्रतिपादितं च ब्रह्मसूत्रकृता बादरायणेनापि– "सदकारणवन्नित्यम्" (IV. I. 1) इति। कारणरहितं सदेव नित्यमिति तस्यार्थः। कारणाश्रितस्य कार्यस्य न कदापि नित्यतेति आर्यदेवेनापि प्रतिपादितम्–

"अप्रतीत्यास्तिता नास्ति कदाचित् कस्यचित् क्वचित्।
न कदाचित् क्वचित् कश्चित् विद्यते तेन शाश्वतः॥"

इति। (चतुःशतकम्–IX–2)

विकृतिमत्सर्वमपि अनित्यमेव। उक्तञ्च– "विकृतिर्जायते यस्य शाश्वतं तन्नहि" इति। सर्वमपि दृश्यं कारणवत्– ("ये धम्मा हेतुप्पभवा")। कारणजन्यं सर्वमपि कार्यं विनाशशीलमेव। तदुक्तम्–"यं किञ्चि समुदायधम्मं सब्बं तं निरोधधम्मं" इति।

उत्पत्तिः केवलं प्रातिभासिकी; स्थितिः स्वप्नसदृशी; विनाशश्च गन्धर्वनगरतिरोधानसदृश इति माध्यमिककारिकायां प्रतिपादितं नागार्जुनेन–

"यथा माया यथा स्वप्नो गान्धर्वं नगरं यथा।
तथोत्पादस्तथा स्थानं तथा भङ्ग उदाहृतः॥" इति

(माध्यमिककारिका–vii. 34)

सर्वोऽपि जीवः सर्वदा व्यावर्तमानैर्मिथ्याभूतैर्विषयैः सम्बध्यते। अतः जीवितमिदं अस्थिरप्रवाहरूपं यत् किल सर्वदा विपरिणमते विना कामपि स्थिररूपां स्थितिम्। तदेवं स्वस्वकारणानु-

बद्धकार्यप्रवाहरूपमिदं जीवनमिति जानानः न कोऽपि मिथ्याहंकृतिमान् भवेत्। अनन्तकालाकाशरूपेऽस्मिन् जगति जीवितं नाम कश्चित् प्रवाहरूपः अनित्यश्च विकारविशेष एव। उक्तं प्लेटो पण्डितेनापि—"कथं नाम तादृशस्य पदार्थस्य वस्तुसत्ता अङ्गीकर्तुं शक्यते यो हि सर्वदापि विकृतिविषयतां नातिवर्तते" इति।

(Cratylus—439).

यदि सर्वोऽपि एवं ज्ञात्वा आत्मनोऽहङ्कारं दूरीकृत्य स्वार्थपरतामप्यपाकरोति तदेदं जगत् स्वाभाविकीं प्रवृत्तिमेवानुसरेत्।

280. उट्ठानकालम्हि अनुट्ठहानो
युवा बली आलसियं उपेतो।
संसन्नसंकप्पमनोकुसीतो
पञ्ञाय मग्गं अलसो न विन्दति॥ ८

280. उत्थानकालेऽनुत्तिष्ठन्नलसो यो युवा बली।
सीदन्मानससङ्कल्पः प्रज्ञामार्गं न विन्दति॥ ८

281. वाचानुरक्खी मनसा सुसंवुतो
कायेन च अकुसलं न कयिरा।
एते तयो कम्मपथे विसोधये
आराधये मग्गमिसिप्पवेदितं॥ ९

281. वाचानुरक्षी मनसा सुगुप्तो
कायेन चाक्षेमकरं नकुर्वन्।

विशोधयेत्कर्मपथत्रयं यो
मार्गं स यायादृषिभिः प्रदिष्टम् ॥ ९

282. योगा वे जायती भूरी अयोगा भूरिसंखयो ।
एतं द्वेधापथं ञत्वा भवाय विभवाय च ।
तथत्तातं निवेसेय्य यथा भूरी पवड्ढति ॥ १०

282. भूरि सञ्जायते योगादयोगाद्भूरिसंक्षयः ।
ज्ञात्वैवं द्विविधं मार्गं लाभालाभकरं नृणाम् ।
निवेशयेत्तथात्मानं यथा भूरि प्रवर्धते ॥ १०

भूरि = अत्यधिकं ज्ञानम् ।

283. वनं छिन्दथ मा रुक्खं वनतो जायते भयं ।
छेत्वा वनं च वनथं च निब्बना होथ भिक्खवो ॥

283. वनं छिन्त तु मा वृक्षं वनतो जायते भयम् ।
छित्वा वनं वनस्थं च निर्वनाः स्यात भिक्षवः ॥ ११

वनस्थम् = वनोद्गतं गुल्मादि; आत्मनः कामादिकमित्यर्थः ।
वनम् = अरण्यं, तृष्णाच । निर्वनाः = तृष्णारहिताः ।

284. यावं हि वनथो न छिज्जति
अणुमत्तो पि नरस्स नारिसु ।
पटिबद्धमनो व ताव सो
वच्छो छीरपको व मातरि ॥ १२

284\. छिद्येत नो यावदयं वनस्थो
नरस्य नारीष्वणुमात्रकोऽपि ।
तावच्च तेन प्रतिबध्यतेऽसौ
वत्सो यथा क्षीरपकः स्वमात्रा ॥ १२

वनस्थः = कामः । वनोद्गततरुगुल्मादिति तु मुख्योऽर्थः ।

285\. उच्छिन्द सिनेहमत्तनो कुमुदं सारदिकं व पाणिना ।
सन्तिमग्गमेव ब्रूहय निब्बाणं सुगतेन देसितं । १३

285\. स्नेहं छिन्ध्यात्मनें हस्तेनेव शारदमुत्पलम् ।
मार्गं बृंहय तं शान्तेनिर्वाणे सुगतोदिते ॥ १३

निर्वाणे = निर्वाणविषये । तल्लाभार्थमित्यर्थः ।

286\. इध वस्सं वसिस्सामि इध हेमन्तगिम्हिसु ।
इति बालो विचिन्तेति अन्तरायं न बुज्झति ॥ १४

286\. वर्षास्विह वसिष्यामि हेमन्तग्रीष्मयोरिह ।
वालो विचिन्तयत्येवमन्तरायं न बुध्यते ॥ १४

287\. तं पुत्तपसुसंमत्तं व्यासत्तमनसं नरं ।
सुत्तं गामं महोघो व मच्चु आदाय गच्छति ॥ १५

287\. तं पुत्रपशुसंमत्तं व्यासक्तमनसं नरम् ।
सुप्तं ग्रामं महौघो वा मृत्युरादाय गच्छति ॥ १५

संमत्तः = अतीव मत्तः; मोहाविष्टो वा ।

288. न सन्ति पुत्ता ताणाय न पिता न पि बन्धवा ।
अन्तकेनाधिपन्नस्स नत्थि ञातीसु ताणता ॥ १६

288. न सन्ति पुत्रास्त्राणाय न पिता नापि बान्धवाः ।
अन्तकेनाभिपन्नस्य त्राता नैवास्ति बन्धुषु ॥ १६

289. एतमत्थवसं ञत्वा पण्डितो सीलसंवुतः ।
निब्बाणगमनं मग्गं खिप्पमेव विसोधये ॥ १७

इति मग्गवग्गो वीसतिमो

289. एवमर्थवशं यात्वा पण्डितः शीलसंवृतः ।
निर्वाणगामिनं मार्गं क्षिप्रमेव विशोधयेत् ॥ १७

इति मार्गवर्गो विंशतितमः ॥

२१. पकिण्णकवग्गो–प्रकीर्णकवर्गः ।

290. मत्तासुखपरिच्चागा पस्से चे विपुलं सुखं ।
चजे मत्तासुखं धीरो संपस्सं विपुलं सुखं ॥ १

290. सुखमात्रापरित्यागात्पश्येच्चेद्विपुलं सुखम् ।
सुखमात्रां त्यजेद्धीरः सम्पश्यन् विपुलं सुखम् ॥ १

सुखमात्रा = सुखलेशः

291. परदुक्खूपधानेन अत्तनो सुखमिच्छति ।
वेरसंसग्गसंसट्ठो वेरा सो न परिमुच्चति ।। २

291. परदुःखोपधानेन स्वस्मै यः सुखमिच्छति ।
वैरसंसर्गसंसृष्टो न स वैरात्प्रमुच्यते ।। २

दुःखोपधानेन = दुःखोत्पादनेन ।

292. यं हि किच्चं अपविद्धं अकिच्चं पन कयिरति ।
उन्नलानं पमत्तानं तेसं वड्ढन्ति आसवा ।। ३

292. यत् कृत्यं तदपाविद्धं यदकृत्यं तु तत् कृतम् ।
उद्धतानां प्रमत्तानां प्रवर्धन्ते किलास्रवाः ।। ३

अपाविद्धम् = दूरतःपरित्यक्तम्; अकृतमित्यर्थः ।

उन्मलानाम् = उद्गतमलानां; अधिकमलानामित्यर्थः ।

293. येसं च सुसमारद्धा निच्चं कायगता सति ।
अकिच्चं ते न सेवन्ति किच्चे सातच्चकारिनो ।
सतानं संपजानानं अत्थं गच्छन्ति आसवा ।। ४

293. येषां च सुसमारब्धा नित्यं कायगता स्मृतिः ।
अकृत्यं ते न सेवन्ते कृत्ये सातत्यकारिणः ।
स्मरतां संप्रजानानामस्तं गच्छन्ति चास्रवाः ।। ४

कायगता स्मृतिः = आत्मशरीरविषयिणी स्मृतिः । शरीरं तावत्—केशाः, लोमानि, दन्ताः, त्वक्, मांसं, स्नायुः, अस्थीनि, मज्जा, हृदयं, यकृत् क्लोम, प्लीहा, फुप्फुसं, अन्त्राणि, दीर्घान्त्रं,

उदरं, मलं, मूत्रं, पित्तं, कफः, पीवा, रक्तं, स्वेदः चर्बी, अश्रूणि, वसा, निष्ठीवितं, शिंघाणं, लसीका, मेधा इति त्रयोविंशतिविधैर्मलैः भरितम्। एतेषां मलानां मननेन शरीरे वैराग्यमुपजायते, मोक्षे च प्रवृत्तिः। इयमेव कायस्मृतिः।

294. मातरं पितरं हन्त्वा राजानो द्वे च खत्तिये।
रट्ठं सानुचरं हन्त्वा अनीघो याति ब्राह्मणो॥ ५

294 मातरं पितरं हत्वा राजानौ क्षत्रियावुभौ।
हत्वा सानुचरं राष्ट्रमनघो याति ब्राह्मणः॥ ५

अनघः = पापदुःखादिरहितः। 'अनीह' इति वा अनुवादः। मातरम् = तृष्णाम्। पितरम् = अहंकारम्। उभौ राजानौ = शाश्वत दृष्टिः उच्छेददृष्टिश्च। जीवः नित्यः; मरणानन्तरं स एव कूटस्थनित्यः जीवः शरीरान्तरं प्रविशतीति मिथ्यादृष्टिः शाश्वतदृष्टिः। शरीरेण साकं जीवोऽपि सर्वथा म्रियते इति मिथ्यादृष्टिः उच्छेददृष्टिः। बौद्धमतानुसारेण न जीवः कूटस्थः सर्वथा नश्वरो वा। प्रतीत्यसमुत्पन्ना चित्तसन्ततिरेवैकस्या योनेर्योन्यन्तरं प्रवहति। प्रथमे प्रहरे प्रज्वालिता दीपशिखा द्वितीयप्रहरेऽपि सैवेति वक्तुं न शक्यते, सर्वथा भिन्नेति वा। एवमेव जायमानो जन्तुरपि पूर्वस्मान्नातितरामभिन्नः तयोः तादात्म्यं सन्तत्यधीनमेव।

राष्ट्रं सानुचरम् = नन्दिरागसहितं द्वादशायतनम्।

295. मातरं पितरं हन्त्वा राजानो द्वे च सुत्थिये।
वेय्यग्घपञ्चमं हन्त्वा अनीघो याति ब्राह्मणो॥ ६

295. मातरं पितरं हत्वा राजनौ श्रोत्रियावुभौ ।
हत्वा च पञ्चमं व्याघ्रमनघो याति ब्राह्मणः ॥ ६

वेय्यग्घपञ्चमम् = पञ्च 'नीवरणानि'। कामच्छन्दः (विषय-कामना), व्यापादः (द्वेषः), स्त्यानमृद्धम् (आलस्यम्,). औद्धत्यकौकृत्यम् (चित्तचाञ्चल्यं पश्चात्तापश्च), विचि-कित्सा (संशयः) चेति पञ्च नीवरणानि । नीवरणं नाम विघ्नः। एतानि च समाधिप्रतिबन्धकानि । एषु अन्तिमस्य संशयस्य (विचि कित्सायाः) 'वेय्यग्घ' (व्याघ्रः) इत्यपि नाम पालिभाषायाम्, यतः अटव्यां तरुगुल्मादिकमपि दृष्ट्वा व्याघ्र इति संशेरते जनाः। अत एव सर्वेषां नीवरणानां 'वेय्यग्घपञ्चमाः' एति नाम । विजितनीवरणपञ्चकेन प्राप्तः समाधिः 'समथसमाधि' इत्युच्यते । अनित्यानात्मदुःखाद्दूरीभूय प्राप्तः संयोजनप्रहाणपूर्वकः समाधिः 'विपश्यनासमाधि' इत्युच्यते । आद्यस्य लौकिकसमाधि-रिति द्वितीयस्य लोकोत्तरसमाधिरिति नामान्तरे ।

अथवा मातृपित्रादीन् हत्वापि ज्ञानी पापेन न लिप्यते इति बुद्धधर्मस्येयं प्रशंसेत्यपि राधाकृष्णपण्डितः श्लोकद्वयस्याशयमावि-ष्करोति । अत्र च—

"यस्य नाहङ्कृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमान् लोकान् नायं हन्ति न हन्यते ॥"

इति गीताश्लोकोऽप्युदाहर्तुं शकयते ।

296. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तो च निच्चं बुद्धगता सति ॥ ७

296. सुप्रबुद्धं प्रबुद्ध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ च नित्यं बुद्धगता स्मृतिः ॥ ७

गौतमश्रावकाः = गौतमशिष्याः ।

297. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तो च निच्चं धम्मगता सति ॥ ८

297. सुप्रबुद्धं प्रबुध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ च नित्यं धर्मगता स्मृतिः ॥ ८

298. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तो च निच्चं संघगता सति ॥ ९

298. सुप्रबुद्धं प्रबुद्ध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ च नित्यं संघगता स्मृतिः ॥ ९

299. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तोच निच्चं कायगता सति ॥ १०

299. सुप्रबुद्धं प्रबुद्ध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ च नित्यं कायगता स्मृतिः। १०

कायगता स्मृतिः = कायदोषानुचिन्तनम् ।

292 तमः श्लोकः द्रष्टव्यः ।

300. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तो च अहिंसाय रतो मनो ॥ ११

300. सुप्रबुद्धं प्रबुद्ध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ चाप्यहिंसायां रतं मनः । ११

301. सुप्पबुद्धं पबुज्झन्ति सदा गोतमसावका ।
येसं दिवा च रत्तो च भावनाय रतो मनो ॥ १२

301. सुप्रबुद्धं प्रबुद्ध्यन्ते गौतमश्रावकाः सदा ।
येषां दिवा च रात्रौ च भावनायां रतं मनः ॥ १२

भावना = ध्यानम् ।

302. दुप्पब्बज्जं दुरभिरमं दुरावासा घरा दुखा ।
दुक्खो समानसंवासो दुक्खानुपतितद्धगू ।
तस्मा न चद्धगू सिया न च दुक्खानुपतितो सिया ॥

302. दुरावासं गृहं दुःखं दुःखं प्रव्रजनं गृहात् ।
दुःखोऽसमानसंवासो दुःखा चाध्वगतिः सदा ।
न भवेदध्वगस्तस्मात् न च दुःखानुपातवान् ॥ १३

असमानसंवासः = असमानशीलैः सह निवासः ।

303. सद्धो सीलेन संपन्नो यसो भोगसमप्पितो ।
यं मं पदेसं भजति तत्थ तत्थेव पूजितो ॥ १४

303. श्रद्धालुः शीलसम्पन्नो यशोभोगसमन्वितः ।
यं यं वानुवसेद्देशं तत्र तत्रैव पूज्यते ॥ १४

304. दूरे सन्तो पकासेन्ति हिमवन्तो व पब्बतो ।
असन्तेत्थ न दिस्सन्ति रत्तिखित्ता यथा सरा ॥ १५

304. दूरे सन्तः प्रकाशन्ते हिमवानिव पर्वतः ।
असन्तोऽत्र न दृश्यन्ते रात्रौ क्षिप्ता यथा शराः ।। १५

305. एकासनं एकसेय्यं एको चरमतन्दितो ।
एको दमयमत्तानं वनन्ते रमितो सिया ।। १६

इति पकिण्णकवग्गो एकवीसतिमो ।

305. एकासनं चैकशय्या चैकचारोऽप्यतन्द्रिता ।
दमयित्वेत्थमात्मानं वनान्तरमणो भवेत् ।। १६

बनान्तरमणः=यथा निर्जने वने निवसन् रमते तद्वत् रममाणो भवेदित्यर्थः । अथवा कामच्छेदनेन रममाण इत्यर्थः । 283 तमः श्लोकः द्रष्टव्यः ।

इति प्रकीर्णकवर्गः एकविंशतितमः ।

२२. निरयवग्गो–निरयवर्गः ।।

306. अभूतवादी निरयं उपेति
यो वा पि कत्वा न करोमीति चाह ।
उभे ते पेच्च समा भवन्ति
निहीनकम्मा मनुजा परत्थ ।। १

306. अभूतवादी निरयं समेति
यो वाह कृत्वा न कृतं मयेति ।
उभावपि प्रेत्य समौ भवेतां
कुकर्मिणौ तौ मनुजौ परत्र ॥ १

अभूतवादी = यः असत्यान्दोषानारोप्यान्यान् निन्दति । अथवा असत्यवादी ।

307. कासावकण्ठा बहवो पापधम्मा असंयता ।
पापा पापेहि कम्मेहि निरयं ते उपपज्जरे ।

307. काषायकण्ठा बहवोऽसंयताः पापधर्मिणः ।
पापैस्ते कर्मभिः पापा यान्त्येव निरयं ध्रुवम् ॥ २

काषायकण्ठाः = काषायवस्त्रधारिणः ।

308. सेय्यो अयोगुलो भुत्तो तत्तो अग्गिसिखूपमो।
यं चे भुञ्जेय्य दुस्सीलो रट्ठपिण्डं असंयतो ॥ ३

308. अयोगोलो वरं गीर्णस्तप्तो वह्निशिखोपमः ।
न तु यद् भुञ्जतेऽशीला राष्ट्रपिण्डमसंयताः ॥ ३

राष्ट्रपिण्डम् = देशस्थैः जनैः दत्तं अन्नम् ।

309. चत्तारि ठानानि नरो पमत्तो
आपज्जति परदारूपसेवी ।
अपुञ्ञलाभं न निकामसेय्यं
निन्दं ततियं निरयं चतुत्थं ॥ ४

४०९. स्थानानि चत्वारि नरः प्रमत्तः
प्रपद्यते योऽन्यवधूपसेवी ।
अतृप्तशय्यामवपुण्यलाभं
निन्दां तृतीयां निरयं चतुर्थम् ॥ ४

अतृप्तशय्या = यावती निद्रा आवश्यकी तावत्याः शान्तिदायाः निद्राया अभावः । अथवा भीतया सह सङ्गमे नैव पूर्णा तृप्तिः लभ्येतेति भावः । अवपुण्यम् = पापम् ।

४10. अपुञ्ञलाभो च गती च पापिका
भीतस्स भीताय रती च थोकिका ।
राजा च दण्डं गुरुकं पणेति
तस्मा नरो परदारं न सेवे ॥ ५

४10. अपुण्यलाभश्च गतिश्च पापिका
स्तोका हि भीतस्य रतिश्च भीर्वा ।
राजा च दण्डं गुरुकं ददाति
तस्मान्न सेवेत परस्य दारान् ॥ ५

भीर्वा = भीतया ललनया । भीतस्य भीतया साकं चौर्यरते कियती वा रतिः भवेत्? इति भावः ।

४11. कुसो यथा दुग्गहितो हत्थमेवानुकन्तति ।
सामञ्ञं दुप्परामट्ठं निरयाय उपकड्ढति ॥ ६

४11. दुर्गृहीतः कुशो यद्वद्धस्तमेवानुकृन्तति ।
श्रामण्यं दुष्परामृष्टं निरयायोपकल्पते ॥ ६

श्रामण्यम् = श्रमणधर्मः । दुष्परामृष्टम् = सम्यक् अपालितम् ।

312. यं किंचि सिथिलं कम्मं संकिलिट्ठं च यं वतं ।
संकस्सरं ब्रह्मचरियं न तं होति महप्फलं ॥ ७

312. यत्किञ्चित् शिथिलं कर्म संक्लिष्टं चापि यद्व्रतम् ।
संकृच्छ्रं ब्रह्मचर्यं च भवेन्नैव महाफलम् ॥ ७

शिथिलम् = अनवधानेन कृतम् । संक्लिष्टं = अविधिना कृतम् । संकृच्छ्रम् = नातिशुद्धं; अश्रद्धया कृतं वा ।

313. कयिरं चे कयिराथेनं दळ्हमेनं परक्कमे ।
सिथिलो हि परिब्बाजो भिय्यो आकिरते रजं ॥ ८

313. कार्यं चेदस्ति तत्कुर्याद्दृढमेवात्मशक्तितः ।
शिथिला हि परिव्राजः अकिरन्ति रजो बहु ॥ ८

शिथिला इत्यादि—अश्रद्धालवः परिव्राजः पापमेव सर्वतः, आत्मनि वा प्रसारयन्तीत्यर्थः ।

314. अकतं दुक्कतं सेय्यो पच्छा तपति दुक्कतं ।
कतं च सुकतं सेय्यो यं कत्वा नानुतप्पति ॥ ९

314. अकृतं दुष्कृतं श्रेयः पश्चात्तपति दुष्कृतम् ।
कृतञ्च सुकृतं श्रेयो यत् कृत्वा नानुतप्यते ॥ ९

पश्चात् = कालान्तरे । तपति = पीडयति ।

315. नगरं यथा पच्चन्तं गुत्तं सन्तरबाहिरं ।
एवं गोपेथ अत्तानं खणो वे मा उपच्चगा ।
खणातीता हि सोचन्ति निरयम्हि समप्पिता ।। १०

315. यथा प्रत्यन्तनगरं बहिर्गोपाय्यतेऽन्तरा ।
गोपायेदेवमात्मानं मा क्षणोऽपि गमद् वृथा ।
क्षणातीता हि शोचन्ति निरयेषु समर्पिताः ।। १०

प्रत्यन्तनगरम् = सीमान्तनगरम् ।

316. अलज्जिताये लज्जन्ति लज्जिताये न लज्जरे ।
मिच्छादिट्ठिसमादाना सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं । ११

316. लज्जन्तेऽलज्जितव्याय न लज्जन्ते तु लज्ज्यतः ।
मिथ्यादृष्टिसमादानाज्जना गच्छन्ति दुर्गतिम् ।। ११

317. अभये भयदस्सिनो भये चाभयदस्सिनो ।
मिच्छादिट्ठिसमादाना सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं ।। १२

317. अभयेऽपि भयप्रेक्षा भये चाभयदर्शिनः ।
मिथ्यादृष्टिसमादानाज्जना गच्छन्ति दुर्गतिम् ।।

318. अवज्जे वज्जमतिनो वज्जे चावज्जदस्सिनो ।
मिच्छादिट्ठिसमादाना सत्ता गच्छन्ति दुग्गतिं ।। १३

318. अवर्ज्ये वर्ज्यमतयो वर्ज्ये चावर्ज्यदर्शिनः ।
मिथ्यादृष्टिसमादानाज्जना गच्छन्ति दुर्गतिम् ।। १३

319. वज्जं च वज्जतो ञत्वा अवज्जं च अवज्जतो ।
सम्मादिट्ठिसमादाना सत्ता गच्छन्ति सुग्गतिं ॥ १४

इति निरयवग्गो बावीसतिमो

319. वर्ज्यं वर्ज्यतया ज्ञात्वाऽवर्ज्यं चावर्ज्यरूपतः ।
सम्यग्दृष्टिसमादानात् जना गच्छन्ति सद्गतिम् ॥

इति निरयवर्गो द्वाविंशतितमः ।

२३. नागवग्गो-नागवर्गः ।

320. अहं नागो व संगामे चापातो पतितं सरं ।
अतिवाक्यं तितिक्खिस्सं दुस्सीलो हि बहुज्जनो ॥ १

320. अहं हस्तीव संग्रामे चापतः पतितं शरम् ।
अतिवाक्यं तितिक्षिष्ये दुःशीला बहवो जनाः ॥ १

नागः बौद्धैः बलतितिक्षात्मसंयमनानां प्रतीकतया आदीयते । बुद्धः नागः, महानाग इति च वर्ण्यते । बुद्धः किल नागरूपेण प्रथमं भुवि अवततारेति काचित् कथापि श्रूयते ।

अतिवाक्यम् = दूषणवचः । तथाचोक्तं मनुनापि–"अतिवादं तितिक्षेत" इति । IV–47.

321. दन्तं नयन्ति समितिं दन्तं राजाभिरूहति ।
दन्तो सेट्ठो मनुस्सेसु योऽतिवाक्यं तितिक्खति ॥

321. दान्तं नयन्ति समितिं दान्तं राजाधिरोहति ।
दान्तः श्रेष्ठो मनुष्येषु योऽतिवाक्यं तितिक्षते ।। २

दान्तः = वशीकृतः हस्ती; वशीकृतेन्द्रियश्च । समितिम् = युद्धम् ।

322. वरमस्सतरा दन्ता आजानीया च सिन्धवा ।
कुञ्जरा च महानागा अत्तदन्तो ततो वरं ।। ३

322. वरमश्वतरा दान्ता आजानेयाश्च सैन्धवाः ।
कुञ्जराश्च महानागा दान्तात्मा तु ततो वरम् ।। ३

आजानेयाः = उत्तमजातिसमुत्पन्नाः ।

323. नहि एतेहि यानेहि गच्छेय्य अगतं दिसं ।
यथात्तना सुदन्तेन दन्तो दन्तेन गच्छति ।। ४

323. न ह्येतैरखिलैर्यानैरज्ञातं देशमाप्नुयात् ।
यथात्मना सुदान्तेन दान्तो दन्तेन गच्छति ।। ४

अज्ञातं देशम् = निर्वाणम् । दान्तेन गच्छति=दान्तेन मार्गेण निर्वाणं गच्छति ।

324. धनपालको नाम कुञ्जरो
कटुकप्पभेदनो दुन्निवारयो ।
बद्धो कबलं न भुञ्जति
सुमरति नागवनस्स कुञ्जरो । ५

324. कुञ्जरो धनपालाख्यः दुर्वारः कटुभेदनः ।
न भुङ्क्ते कवलं बद्धः स्मरन्नागवनस्य सः ॥ ५

कटुभेदनः = कटुमदगन्धः ।

325. मिद्धी यदा होति महग्घसो च
निद्दायिता संपरिवत्तसायी ।
महावराहो व निवापपुट्ठो
पुनप्पुनं गब्भमुपेति मन्दो ॥ ६

325. पीनो यदा स्यात्सुमहाशनश्च
निद्रालुकः सम्परिवर्तशायी ।
महावराहो व निवापपुष्टः
पुनः पुनर्गर्भमुपैति मन्दः ॥ ६

संपरिवर्तशायी = पार्श्वपरिवर्तनेन चिरं शयानः । निवापपुष्टः = धान्यादिखाद्यपरिपुष्टः ।

326. इदं पुरे चित्तमचारि चारिकं
येनिच्छकं यत्थकामं यथासुखम् ।
तदज्जहं निग्गहेस्सामि योनिसो
हत्थिप्पभिन्नं विय अङ्कुसग्गहो ॥ ७

326. पुराचरच्चित्तमिदं यथेष्टं
यथासुखं चैव यथाभिलाषम् ।
तन्निग्रहीष्यामि यथा हि सादी
गजं प्रभिन्नं महताङ्कुशेन ॥ ७

327. अप्पमादरता होथ सचित्तमनुरक्खथ ।
दुग्गा उद्धरथत्तानं पङ्के सन्नो व कुञ्जरो ॥ ८

327. अप्रमादरताः स्यात स्वचित्तमनुरक्षत ।
दुर्गादुद्धरतात्मानं पङ्के सन्नं यथा गजम् ॥ ८

328. सचे लभेथ निपकं सहायं
सद्धिंचरं साधुविहारि धीरं ।
अभिभुय्य सब्बानि परिस्सयानि
चरेय्य तेनत्तमनो सतीमा ॥ ९

328. त्वं चेल्लभेथा निपुणं सहायं
सार्धंचरं साधुकृतिं च धीरम् ।
क्लेशांश्च सर्वानभिभूय नित्यं
प्रयत्नपूर्वं चर तेन सार्धम् ॥ ९

329. नो चे लभेथ निपकं सहायं
सद्धिंचरं साधुविहारि धीरं ।
राजा व रट्ठं विजितं पहाय
एको चरे मातङ्गरञ्ञे व नागो ॥ १०

329. नो चेल्लभेथा निपुणं सहायं
सार्धंचरं साधुकृतिं च धीरम् ।
राजेव राष्ट्रं विजितं विहाय
वनें करीवैकचरश्चरेस्त्वम् ॥ १०

विजितं राष्ट्रं विहाय राजेव, वने हस्तीव च एकाकी सञ्चरेत्यर्थः ।

३30. एकस्स चरितं सेय्यो
नत्थि बाले सहायता ।
एको चरे न च पापानि कयिरा
अप्पोस्सुको मातङ्गरञ्ञे व नागो ।। ११

३30. एकस्य चरितं श्रेयो नास्ति बाले सहायता ।
चरैको मा कृथाः पापं करीवाल्पोत्सुको वने ।। ११

एकस्य चरितम्ः एकाकितया सञ्चारः । बाले = मूर्खे । अल्पोत्सुकः = किंचिदेवोत्सुकः । अत्यल्पकामवानित्यर्थः ।

३31. अत्थम्हि जातम्हि सुखा सहाया
तुट्ठी सुखा या इतरीतरेन ।
पुञ्ञं सुखं जीवितसंखयम्हि
सब्बस्स दुक्खस्स सुखं पहाणं ।। १२

३31. जाते किलार्थे च सुखाः सहायाः
तुष्टिः सुखा स्यादितरेतरेण ।
पुण्यं सुखं जीवितसंक्षये च
सर्वस्य दुःखस्य सुखं प्रहाणम् ।। १२

अर्थे जाते = प्रयोजने समुत्पन्ने । इतरेतरेण = यतःकुतोऽपि कारणात् परिमिताद्वा अपरिमिताद्वेत्यर्थः। अथवा द्वयोर्मध्ये एकस्यैव तुष्टिः न स्पृहणीया । उभयोरपि परस्परेण तुष्टिः सुखकरीत्यर्थः । जीबितसंक्षये = मरणसमये ।

३32. सुखा मत्तेय्यता लोके अथो पेत्तेय्यता सुखा ।
सुखा सामञ्ञाता लोके अथो ब्रह्मञ्ञाता सुखा ।।१३

३३२. सुखा मात्रर्चना लोके सुखा पित्रर्चना तथा ।
श्रमणस्यार्चना तद्वद् ब्राह्मणस्यार्चना सुखा । १३

राधाकृष्णानुसारेण :–

"सुखात्र मातृता लोके तथैव पितृता सुखा ।
सुखा श्रमणता लोके तथा ब्राह्मणता सुखा" इति वा

"सुखा समातृता लोके तथा सपितृता सुखा ।
श्रमणेन सुखः संगः तथैव ब्राह्मणेन च"

इति वा अनवादः कर्तव्यः ।

३३३. सुखं याव जरा सीलं सुखा सद्धा पतिट्ठिता ।
सुखो पञ्ञाय पटिलाभो पापानं अकरणं सुखं ॥

इति नागवग्गो तेवीसतिमो ॥

३३३. सुखं यावज्जरं शीलं सुखा श्रद्धा प्रतिष्ठिता ।
प्रज्ञायाश्च सुखो लाभः पापानाचरणं सुखम् ॥ १४

॥ इति नागवर्गः त्रयोविंशतितमः ॥

२४. तण्हावग्गो–तृष्णावर्गः ॥

३३४. मनुजस्स पमत्तचारिनो तण्हा वड्ढति मालुवा विय ।
सो पलवति हुराहुरं फलमिच्छं व वनस्मि वानरो ॥

334. मनुजस्य प्रमत्तस्य तृष्णा मालुरिवैधते ।
प्लवतेऽसौ जनेर्जन्म फलार्थीव कपिर्वने ॥ १

मालुरिव 162 तमः श्लेकः द्रष्टव्यः ।

335. यं एसा सहती जम्मी तण्हा लोके विसत्तिका ।
सोका तस्स पवड्ढन्ति अभिवट्टं व बीरणं ॥ २

335. यमेषाक्रमते जाल्मा तृष्णा लोके विषात्मिका ।
शोकास्तस्य प्रवर्धन्तेऽभिवृष्टं वीरणं यथा ॥ २

वीरणं = तृण विशेषः । 'विसत्तिका' इत्यस्य 'विसक्तिका' इतिवा अनुवादः ।

336. यो चेतं सहती जम्मि तण्हं लोके दुरच्चयं ।
सोका तम्हा पपतन्ति उदबिन्दू व पोक्खरा ॥ ३

336. यस्त्वेतां सहते जाल्मां तृष्णां लोके दुरत्ययाम् ।
शोकास्ते प्रपतन्त्यस्मात्पुष्करादुदबिन्दुवत् ॥ ३

पुष्करात् = पुष्करपत्रादित्यर्थः ।

337. तं वो वदामि भद्दं वो यावन्तेत्थ समागता ।
तण्हाय मूलं खणथ उसीरत्थो व वीरणं ।
मा वो नलं व सोतो व मारो भञ्जि पुनप्पुनं ॥ ४

337. तद्वो वदामि भद्रं वो यावन्तोऽत्र समागताः ।
मूलं खनथ तृष्णाया उशीरार्थीव वीरणम् ।
नलं स्रोतो यथा मारः मा वो भञ्जीत् पुनःपुनः ॥४

मूलमित्यादि–उशीररक्षार्थी यथा वीरणं समूलमुन्मूलयति तथेत्यर्थः। नलं इत्यादि–नदी प्रवाहः यथा तीरगताः वीरुधः भञ्जयति तद्वदित्यर्थः।

३३८. यथापि मूले अनुपद्दवे दळ्हे
छिन्नो पि रुक्खो पुनरेव रूहति।
एवं पि तण्हानुसये अनूहते
निब्बत्तती दुक्खमिदं पुनप्पुनं ॥ ५

३३८. यथा हि मूले सुदृढेऽपबाधे
छिन्तोऽपि वृक्षः पुनरेव रोहेत्।
तथैव तृष्णानुशयेऽप्यवृक्णे
प्रवर्तते दुःखमिदं पुनश्च ॥ ५

अवृक्णे = अच्छिन्ने

३३९. यस्स छत्तिंसती सोता मनापस्सवना भुसा।
वाहा वहन्ति दुद्दिट्ठिं संकप्पा रागनिस्सिता ॥ ६

३३९. षट्त्रिंशत् स्रोतसां यस्य भृशं सुखमनुस्रवेत्।
वाहा वहन्ति दुर्दृष्टि संकल्पा रागनिस्सृताः ॥ ६

समनस्कानि ज्ञानेन्द्रियाणि षट्; तद्विषयाश्च षट्। द्वादशानामेषां काम (सुखेच्छा) भव (स्थितीच्छा) विभवैः (अभिवृद्धीच्छा) त्रिभिः संसर्गात् षट्त्रिंशत्त्वम्।

बाह्याः अष्टादश धातवः, आभ्यन्तराश्च तावन्त एवेति एतएव षट्त्रिंशंत् स्रोतांसीति केचित्। यस्य षट्त्रिशंत्संख्याकानि

स्रोतांसि सुखश्रवणान्येव भवन्ति तं संकल्परूपाः जलौघाः अपवहन्तीत्यर्थः ।

340. सवन्ति सब्बधी सोता लता उब्भिज्ज तिट्ठति ।
तं च दिस्वा लतं जातं मूलं पञ्ञाय छिन्धथ ॥ ७

340. परिस्रवन्ति स्रोतांसि लतोद्भिन्नात्र तिष्ठति ।
दृष्ट्वा चैतां लतां जातां प्रज्ञया छिन्धि मूलतः॥ ७

परिस्रवन्ति = परितः स्रवन्ति । लता = रागरूपिणी । उद्भिन्ना = उद्गता ।

341. सरितानि सिनेहितानि च
सोमनस्सानि भवन्ति जन्तुनो ।
ते सातसिता सुखेसिनो
ते वे जातिजरूपगा नरा ॥ ८

341. स्मृतानि स्नेहपूर्णानि सौमनस्यं भवेन्नृणाम् ।
स्मृतिबद्धाः सुखासक्ता यान्ति जन्म जरां नराः॥ ८

स्मृतानि = अतीतानुभवस्मृतय इत्यर्थः । सौमनस्यम् = प्रीतिः ।

342. तासिणाय पुरक्खान्ता पजा
परिसप्पन्ति ससो व बाधितो ।
संयोजनसंगसत्ता दुक्ख-
मुपेन्ति पुनप्पुनं चिराय ॥ ९

342. धावन्ति तृष्णया नुन्ना जालबद्धा यथा शशाः ।
संयोजनसमाबद्धा दुःखं यान्ति चिरं पुनः ॥ ९

संयोजनम् = बन्धनं तृष्णारूपम् ।

343. तसिणाय पुरक्खता पजा
परिसप्पन्ति ससो व बाधितो ।
तस्मा तसिणं विनोदये
भिक्खु आकंखि विरागमत्तनो ॥ १०

343. चेष्टन्ते तृष्णया नुन्ना जालबद्धाः शशा यथा ।
तस्मादपनुदेत्तृष्णां भिक्षुर्वैराग्यमार्जयन् ॥ १०

344. यो निब्बनथो वनाधिमुत्तो वनमुत्तो वनमेव धावति ।
तं पुग्गलमेव पस्सथ मुत्तो बन्धनमेव धावति ॥ ११

344. यो निर्वनो वनान्मुक्तो वनमेवानुधावति ।
पुद्गलं पश्यताहो तं मुक्तो धावति बन्धनम् ॥ ११

निर्वाणमार्गमुत्सृज्य पुनः वैषयिकजीवनं यापयितुं प्रवृत्तं काञ्चन भिक्षुमुद्दिश्य कथितमिदम् ।

345. न तं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा
यदायसं दारुजं बब्बजं च ।
सारत्तरत्ता मणिकुण्डलेसु
पुत्तेसु दारेसु च या अपेक्खा ॥ १२

345. धीरास्तमाहुर्न दृढं हि बन्धं
यो ह्यायसो दारुतृणादिक्लुप्तः ।
सा रक्तरक्ता मणिकुण्डलेषु
पुत्रेषु दारेषु च या ह्यपेक्षा ॥ १२

रक्तरक्ता = अतीव लग्ना; तादृशी अपेक्षैव दृढो बन्ध इत्यर्थः ।

346. एतं दळ्हं बन्धनमाहु धीरा
ओहारिनं सिथिलं दुप्पमुञ्चं ।
एतं पि छेत्वान परिब्बजन्ति
अनपेक्खिनो कामसुखं पहाय ॥ १३

346. धीरा दृढं बन्धनमाहुरेतां
श्लथं विकर्षत् बत दुष्प्रमुञ्चम् ।
छित्त्वैतदेकेऽत्र परिव्रजन्ति
विहाय कामञ्च सुखं स्पृहांच ॥ १३

एताम् = पुत्रदाराद्यपेक्षाम् । श्लथं विकर्षत् = शृङ्खलानिगडादिकं यथा पादयोर्बद्धं भूमौ लुठति न च विमुञ्चति तादृशमिदं बन्धनमित्यर्थः ।

347. ये रागरत्तानुपन्ति सोतं
सयं कतं मक्कटको व जालं ।
एतं पि छेत्वान वजन्ति धीरा
अपेक्खिनो सब्बदुक्खं पहाय ॥ १४

347. स्रोतोऽनुधावन्ति हि रागरक्ताः
स्वयं कृतं मर्कटको व जालम् ।
संछिद्य धीरास्तु परिव्रजन्ति
विहाय कामांश्च सुखं स्पृहां च ॥ १४

मर्कटकः = लूता । यथाहि स्वयंनिर्मितजालमध्यस्थिता लूता आगतमागतं मक्षिकादिकं हत्वा भक्षयित्वा पुनर्जालमध्य एवोपविश्य कीटान्तरस्यागमनं प्रतीक्षते तथा प्रायः सर्वोऽपि नरः स्रोतोमध्यपतितः लब्धं लब्धं विषयजातमुपभुञ्जानः नैव तृप्तिं विन्दति, न वा स्रोतोमध्यान्निष्क्रमितुं प्रयतते इत्यर्थः ।

348. मुञ्च पुरे मुञ्च पच्छतो मज्झे मुञ्च भवस्स पारगू ।
सब्बत्थ विमुत्थमानसो न पुन जातिजरं उपेहिसि ॥ १५

348. पश्चान्मुञ्च पुरो मुञ्च मध्ये मुञ्च भवं तर ।
सर्वोन्मुक्तमना भूयो न यास्यसि जनिं जराम् ॥ १५

349. वितक्कपमथितस्स जन्तुनो
तिब्बरागस्स सुभानुपस्सिनो ।
भिय्यो तण्हा पवड्ढति
एस खो दळहं करोति बन्धनम् ॥ १६

349. जन्तोर्वितर्कक्षुब्धस्य सुखेप्सोः तीव्ररागिणः ।
भूयः प्रवर्धते तृष्णा बन्धनं कुरुते दृढम् ॥ १६

350. वितक्कूपसमे च यो रतो असुभं भावयति सदा सतो।
एस खो व्यन्तिकाहिति एस च्छेच्छति मारबन्धनं।। १७

350. वितर्कोपशमासक्तः भावयन्नशुभं स्मरन्।
नरोऽपनेष्यति च्छेत्स्यत्यचिरान्मारबन्धनम् ॥ १७

स्मरन् = विषयानित्यतादिकं आचार्योपदेशं वा स्मरन्।

351. निट्ठं गतो असन्तासी वीततण्हो अनङ्गणो।
अच्छिद्दि भवसल्लानि अन्तिमोऽयं समुस्सयो ॥ १८

351. गतो निष्ठामसन्त्रासो वीतृष्णोऽस्तकिल्बिषः।
अच्छिनत् भवशल्यानि समुच्छ्रायोऽयमन्तिमः ॥ १८

समुच्छ्रायः = देहः।

352. वीततण्हो अनादानो निरुत्तिपदकोविदो।
अक्खरानं संनिपातं जञ्ञा पुब्बापरानि च।
स वे अन्तिमसारीरो महापञ्ञो महापुरिसो ति
वुच्चति ॥ १९

352. वीततृष्णो विरागश्च निरुक्तिपदकोविदः।
संनिपातं च वर्णानां जानन् पूर्वापरक्रमम्।
उच्यतेऽसौ महाप्राज्ञः देहस्तस्यायमन्तिमः ॥ १९

निरुक्तिः=पदानां निर्वचनम्। संनिपातः=पूर्वापरीभावः।

353. सब्बाभिभू सब्बविदूहमस्मि
सब्बेसु धम्मेसु अनूपलित्तो।

सब्बंजहो तण्हक्खये विमुत्तो
सयं अभिञ्ञाय कमुद्दिसेय्यं ॥ २०

३५४. सर्वाभिभूः सर्वविदेव चास्मि
सर्वेषु धर्मेषु न चोपलिप्तः ।
त्यक्तं च सर्वं गलिता च तृष्णा
ज्ञात्वा स्वयं कं नु विनिर्दिशेयम् ॥ २०

वाराणसीं किल गच्छन्तं बुद्धं उपाको नाम कश्चिद् ब्राह्मणः पप्रच्छ को वा भवतः गुरुः इति । तदुत्तररूपं किलेदं वाक्यं बुद्धस्य । "कं निर्दिशेयम्" इति । "अयं मम गुरुः" इति कं वा निर्दिशेयमित्यर्थः अयं च बुद्धघोषेण सूचितः संप्रदायः । "एतादृशसर्वज्ञताशाली कस्मै किं वोपदिशेत्" इति वार्थः ।

३५५. सब्बदानं धम्मदानं जिनाति
सब्बरसं धम्मरसो जिनाति ।
सब्बरतिं धम्मरती जिनाति
तण्हक्खयो सब्बदुक्खं जिनाति ॥ २१

३५४. दानानि सर्वाणि च धर्मदानं
सर्वान् रसान् धर्मरसोऽतिशेते ।
सर्वा रती धर्मरतिस्तथैवं
तृष्णाक्षयश्चाखिलदुःखहारी ॥ २१

३५५. हनन्ति भोगा दुम्मेधं नो चे पारगवेसिनो ।
भोगतण्हाय दुम्मेधो हन्ति अञ्ञो व अत्तनं ॥ २२

355. घ्नन्ति दुर्मेधसं भोगा नो चेत् पारगवेषकः ।
हन्ति सोऽन्यवदात्मानं दुर्मेधा भोगतृष्णया ॥ २२

356. तिणदोसानि खेत्तानि रागदोसा अयं पजा ।
तस्मा हि वीतरागेसु दिन्नं होति महप्फलं ॥ २३

356. क्षेत्राणि तृणदोषाणि रागदोषा इमाः प्रजाः ।
तस्माद्धि वीतरागेभ्यः भवेद्दत्तं महाफलम् ॥ २३

357. तिणदोसानि खेत्तानि दोसदोसा अयं प्रजा ।
तस्मा हि वीतदोसेसु दिन्नं होति महप्फलं ॥ २४

357. क्षेत्राणि तृणदोषाणि द्वेषदोषा इमाः प्रजाः ।
तस्माद्धि वीतद्वेषेभ्यो भवेद्दत्तं महाफलम् ॥ २४

358. तिणदोसानि खेत्तानि मोहदोसा अयं पजा ।
तस्मा हि वीतमोहेसु दिन्नं होति महप्फलं ॥ २५

358. क्षेत्राणि तृणदोषाणि मोहदोषा इमाः प्रजाः ।
तस्माद्धि वीतमोहेभ्यो भवेद्दत्तं महाफलम् ॥ २५

359. तिण दोसानि खेत्तानि इच्छादोसा अयं पजा ।
तस्मा हि विगतिच्छेसु दिन्नं होति महप्फलं ॥ २६

इति तण्हावग्गो चतुवीसतिमो ।

59. क्षेत्राणि तृणदोषाणि चेच्छादोषा इमाः प्रजाः ।
तस्माद्धि विगतेच्छेभ्यो भवेद्दत्तं महाफलम् ॥ २६

इति तृष्णावर्गः चतुर्विंशतितमः ।

२५. भिक्खुवग्गो–भिक्षुवर्गः ॥

360\. चक्खुना संवरो साधु साधु सोतेन संवरो ।
घाणेन संवरो साधु साधु जिह्वाय संवरो ॥ १

360\. चक्षुषः संवरः साधुः साधुः श्रोत्रस्य संवरः ।
घ्राणस्य संवरः साधुः साधुर्जिह्वासुसंवरः ॥ १

361\. कायेन संवरो साधु साधु वाचाय संवरो ।
मनसा संवरो साधु साधु सब्बत्थ संवरो ।
सब्बत्थ संवुतो भिक्खु सब्बदुक्खा पमुच्चति ॥ २

361\. कायस्य संवरः साधुः साधुर्वाचश्च संवरः ।
मनसः संवरः साधुः साधुः सर्वस्य संवरः ।
सर्वतः संवृतो भिक्षुः मुच्यते सर्वदुःखतः ॥ २

362\. हत्थसंयतो पादसंयतो
वाचाय संयतो संयतुत्तमो ।
अज्झत्तरतो समाहितो ।
एको संतुसितो तमाहु भिक्खुं ॥ ३

362\. स संयतोत्तमो हस्ते पादे यो वाचि संयतः ।
समाहितोऽन्तराराम एकतुष्टः स भिक्षुकः ॥ ३

एकतुष्टः = एकाक्येव तुष्टः ।

363. यो मुखसंयतो भिक्खु मन्तभाणी अनुद्धतो ।
अत्थं धम्मं च दीपेति मधुरं तस्स भासितं ।। ४

363. यो मुखे संयतो भिक्षुर्मन्त्रवादी च नोद्धतः ।
धर्मं च दीपयत्यर्थं मधुरं तस्य भाषितम् ।। ४

मन्त्रवादी = यः सम्यङ्मननपूर्वकं वदति ।

364. धम्मारामो धम्मरतो धम्मं अनुविचिन्तयं ।
धम्मं अनुस्सरं भिक्खु सद्धम्मा न परिहायति ।। ५

364. धर्मारामो धर्मरतो धर्ममेवानुचिन्तयन् ।
धर्मं चानुसरन् भिक्षुः सद्धर्मान्नैव हीयते ।। ५

365. सलाभं नातिमञ्ञेय्य नाञ्ञेसं पिहयं चरे ।
अञ्ञेसं पिहयं भिक्खु समाधिं नाधिगच्छति ।। ६

365. स्वलाभं नातिमन्येत नान्येषां स्पृहयन् चरेत् ।
अन्येषां स्पृहयन् भिक्षुः समाधिं नाधिगच्छति ।।६

अतिमन्येत = "अवमन्येत" इति केचित् । 'अधिकं मन्येत' इत्यन्ये । अन्येषां स्पृहयन् = अन्येषां लाभं आत्मने स्पृहयन् । असूयावानित्यर्थः ।

366. अप्पलाभो पि चे भिक्खु सलाभं नातिमञ्ञाति ।
तं वे देवा पसंसन्ति सुद्धाजीविं अतन्दितं ।। ७

366. अल्पलाभोऽपि चेद्भिक्षुः स्वलाभं नातिमन्यते ।
तं वै देवाः प्रशंसन्ति शुद्धाजीवमतन्द्रितम् ।। ७

नातिमन्यते = नावमन्यते । नाधिकं मनुते इति केचित् !

367. सब्बसो नामरूपस्मिं यस्य नात्थि ममायितं ।
असता च न सोचति स वे भिक्खूति वुच्चति ।। ८

367. सर्वशो नामरूपादौ यस्स नास्ति ममेति धीः ।
न शोचत्यसते यश्च स वै भिक्षुः प्रकीर्त्यते ।। ८

असते = अविद्यमानाय । अप्राप्तायेत्यर्थः ।

368. मेत्ताविहारी यो भिक्खु पसन्नो बुद्धसासने ।
अधिगच्छे पदं सन्तं संखारूपसमं सुखं ।। ९

368. मैत्रीविहारी यो भिक्षुः प्रसन्नो बुद्धशासने ।
अधिगच्छेत् पदं शान्तं संसारोपशमं सुखम् ।। ९

मैत्रीविहारी = मैत्रीभावनावान् इत्यर्थः । मैत्री, करुणा, मुदिता, उपेक्षा इति चत्वारः ब्रह्मविहारा इत्युच्यन्ते । "मैत्री करुणामुदितोपेक्षाणां सुखदुःखपूण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्त प्रसादनम्" इति योगसूत्रम् (1-32) सुखित-दुःखित-धार्मिक-पापशी लेषु यथाक्रमं सौहार्द–करुणा–प्रीत्यौदासीन्यभावनातः चित्तस्य स्थितिनिबन्धनं प्रसादनं जायते इति तदर्थः ।

369. सिञ्च भिक्खु इमं नावं सित्ता ते लहुमेस्सति ।
छेत्वा रागं च दोसं च ततो निब्बाणमेहिसि ।। १०

369. सिञ्च भिक्षो इमां नावं सिक्तैषा लघु यास्यति ।
छित्वा द्वेषं च रागं च ततो निर्वाणमेष्यसि ।। १०

सिञ्च = अत्रत्यं जलं अन्यतः प्रक्षिपेत्यर्थः ।

370. पञ्च छिन्दे पञ्च जहे पञ्च चुत्तरि भावये ।
पञ्चसङ्गातिगो भिक्खु ओघतिण्णो ति वुच्चति ।।

370. पञ्च च्छिन्धि त्यजेः पञ्च भावयेः पञ्च चोत्तरान् ।
पञ्च सङ्गातिगो भिक्षुरोघतीर्णः स उच्यते ।। ११

पञ्च छिन्धि=सत्कायदृष्ट्यादीनि पञ्च 'ओर' भागियानि' (अवरभागीयानि) संयोजनानि छिन्धि । त्यजेः पञ्च = रूपरागादीनि पञ्च "उद्धं भागियानि" (ऊर्ध्वभागीयानि) त्यज । (31 तमं श्लोकं पश्यत) ।पञ्च चोत्तरान् = श्रद्धा–स्मृति–वीर्य–समाधि–प्रज्ञाख्यानां पञ्चानां अभ्यासं कुरु । पञ्चसङ्गातिगः = रूप–वेदना–संज्ञा–संस्कार–विज्ञानाख्यानां पञ्चानां स्कन्धानां सङ्गं अतीत्येत्यर्थः, ओघतीर्णः = काम–भव–दृष्टि–अविद्याख्यौघ चतुष्टयं तीर्णः ।

371. झाय भिक्खु मा च पमादो ।
मा ते काम गुणे भमस्सु चित्तं ।
मा लोहगुळं गिली पमत्तो ।
मा कन्दि दुक्खमिदं ति डय्हमानो ।। १२

371. ध्यायस्व भिक्षो ! प्रमदश्च मा त्वं
मा ते भ्रमीत् कामगुणेन चित्तम् ।

मा लोहगोलं च गिल: प्रमत्त:
मा दह्यमानो रुजया च रोदी: ॥ १२

372. नत्थि झानं अपञ्ञस्स पञ्ञा नत्थि अज्झायतो ।
यम्हि झानं च पञ्ञा च स वे निब्बाणसन्तिके ॥ १३

372. नास्त्यप्रज्ञस्य हि ध्यानं न प्रज्ञा ध्यानवर्जिते ।
यस्मिन् ध्यानं तथा प्रज्ञा निर्वाणस्यान्तिके स्थित: ॥

373. सुञ्ञागारं पविट्ठस्स सन्तचित्तस्स भिक्खुनो ।
अमानुसी रती होति सम्मा धम्मं विपस्सतो ॥ १४

373. शून्यागारं प्रविष्टस्य भिक्षो: संशान्तचेतस: ।
अमानुषी रतिर्लभ्या सम्यग्धर्मं विपश्यत: ॥ १४

शून्यागारम् = एकान्तस्थानम् । अमानुषी रति: = दिव्यानन्द: ।

374. यतो यतो सम्मसति खन्धानं उदयब्बयं ।
लभति पीतिपामोज्जं अमतं तं विजानतं ॥ १५

374. यतो यतो विमृशति स्कन्धानामुदयं व्ययम् ।
प्रमोदं लभते प्रीतिममृतं तद्विजानताम् ॥ १५

375. तत्रायमादि भवति इध पञ्ञस्स भिक्खुनो ।
इन्द्रियगुत्ती संतुट्ठी पतिमोक्खे च संबरो ।
मित्ते भजस्सु कल्याणे सुद्धाजीवे अतन्दिते ॥ १६

375. आदौ भवति तत्रेदं भिक्षोः प्राज्ञस्य धीमतः ।
तुष्टिरिन्द्रियसंगुप्तिः प्रतिमोक्षे च संवरः ।
सुहृदो भज कल्याणान् शुद्धाजीवानतन्द्रितान् ।। १६

प्रतिमोक्षे संवरः = प्रवतिमोक्षज्ञानकृतः आत्मसंयमः ।

376. पटिसंथारवुत्तस्स आचारकुसलो सिया ।
ततो पामोज्जबहुलो दुक्खस्सन्तं करिस्सति ।। १७

376. प्रतिसंस्तारवृत्तिः स्यादाचारकुशलो भवेत् ।
ततः प्रमोदबहुलो दुःखस्यान्तं करिष्यति ।। १७

प्रतिसंस्ता (स्त) रः = स्नेहपूर्वोपचारः ।

377. वस्सिका विय पुप्फानि मद्दवानि पमुञ्चति ।
एवं रागं च दोसं च विप्पमुञ्चेथ भिक्खवो ।। १८

377. परिम्लानानि पुष्पाणि यथा मुञ्चति मल्लिका ।
एवं द्वेषं च रागं च भिक्षवो विप्रमुञ्चत ।। १८

378. सन्तकायो सन्तवाचो सन्तमनो सुसमाहितो ।
वन्तलोकामिसो भिक्खु उपसन्तोति वुच्चति ।। १९

378. शान्तवाक् शान्तकायश्च शान्तचित्तः समाहितः ।
वान्तलोकामिषो भिक्षुरुपशान्तः स उच्यते ।। १९

वान्तलोकामिषः = बडिशलग्नामिषसदृशाः विषयाः
वान्ता येनेत्यर्थः ।

३७९. अत्तना चोदयत्तानं पटिमासे अत्तमत्तना ।
सो अत्तगुत्तो सतिमा सुखं भिक्खु विहाहिसि॥ २०

३७९. आत्मना चोदयात्मानमीक्षस्वात्मानमात्मना ।
स्मृतिमानात्मना गुप्तः सुखं भिक्षो चरिष्यसि॥ २०

ईक्षस्व = परीक्षस्व ।

३८०. अत्ता हि अत्तनो नाथो अत्ता हि अत्तनो गति ।
तस्मा संयमयत्तानं अस्सं भद्रं व वाणिजो ॥ २१

३८०. आत्मैव ह्यात्मनो नाथ आत्मैव ह्यात्मनो गतिः ।
तस्मात्संयमयात्मानमश्वं भद्रं वणिग्यथा ॥ २१

३८१. पामोज्जबहुलो भिक्खु पसन्नो बुद्धसासने ।
अधिगच्छे पदं सन्त संखारूपसमं सुखं ॥ २२

३८१. प्रमोदबहुलो भिक्षुः प्रसन्नो बुद्धशासने ।
अधिगच्छेत् पदं शान्तं संस्कारोपशमं सुखम् ॥ २२

३८२. यो हवे दहरो भिक्खु युञ्जति बुद्धसासने ।
सो इमं लोकं पभासेति अब्भा मुत्तो व चन्दिमा ॥ २३

इति भिक्खुवग्गो पञ्चवीसतिमो ।

३८२. यो युवापि सदा भिक्षुः युज्यते बुद्धशासने ।
लोकं स भासयत्येतं मुक्तोऽभ्रैरिव चन्द्रमाः ॥ २३

इति भिक्षुवर्गः पञ्चविंशतितमः ।

२६. ब्राह्मणवग्गो–ब्राह्मणवर्ग:।।

३९३. छिन्द सोतं परक्कम्म कामे पनुद ब्राह्मण ।
संखारानं खयं अत्वा अकतञ्ञूसि ब्राह्मण ।। १

३९४. छिन्धि स्रोत: पराक्रम्य कामान् ब्राह्मण भञ्जय ।
संस्काराणां क्षयं ज्ञात्वा ज्ञास्यसि ब्राह्मणाकृतम्।। १

अकृतम् = नित्यं निर्वाणम् । वैदिकमत प्रसिद्ध: 'ब्राह्मण' शब्द: बौद्धै: 'ज्ञानी' इत्यर्थे प्रयुज्यते । अनेन सूच्यते बौद्धमतस्य वैदिकमतेन साकं कियान् वा घनिष्ठ: सम्बन्ध इति । अत्र च J. G. Jennings महोदयस्य वेक्यानि स्मरणयोग्यानि ।

'It should never be forgotten that Buddhism is a reformed Brahamanism, as is evidenced by the invariably honorific use which Gautama makes of the title 'Brahmin' and it therefore takes for granted certain Vedic or Vedantic postulates. The back ground of Buddhism, as that of Brahmanism, is Brahman, the impersonal divine unity underlying and harmonizing all individualities, all egoism, all differences, and all strife' (The Vedantic Buddhism of the Buddha).

एतद्वर्गगतश्लोकसजातीयाः केचित् श्लोकाः महाभारतेऽपि तत्र तत्र दृश्यन्ते। यथा :–

"द्वाराणि यस्य सर्वाणि सुगुप्तानि मनीषिण।
उपस्थमुदरं बाहू वाक् चतुर्थी स वै द्विजः"॥

"मोघान्यगुप्तद्वारस्य सर्वाण्येव भवन्त्युत।
किं तस्य तपसा कार्यं किं यज्ञेन किमात्मना॥"

"अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम्।
बाहूपधानं शाम्यन्तं तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥"

"द्वन्द्वारामेषु सर्वेषु य एको रमते मुनिः।
परेषामननुध्यायंस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥"

"येन सर्वमिदं बुद्धं प्रकृतिर्विकृतिश्च या।
गतिज्ञः सर्वभूतानां तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥"

"अभयं सर्वभूतेभ्यः सर्वेषामभयं यतः।
सर्वभूतात्मभूतो यस्तं देवा ब्राह्मणं विदुः॥"

(म. भा. शान्तिपर्व–269. 28–33)

384. यदा द्वयेसु धम्मेसु पारगू होति ब्राह्मणो।
अथस्स सब्बे संयोगा अत्थं गच्छन्ति जानतो॥ २

384. यदा धर्मद्वयस्यायं ब्राह्मणः पारगो भवेत्।
अथास्य सर्वे संयोगा अस्तं गच्छन्ति जानतः॥ २

धर्मद्वयस्य = समथविदर्शनाख्यस्य। 295 तमः श्लोकः द्रष्टव्यः।

385. यस्स पारं अपारं वा पारावारं न विज्जति ।
वीतद्दरं विसंयुत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणम् ॥ ३

385. यस्य पारमपारं वा पारापारं न विद्यते ।
निर्दरं च विसंयुक्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ३

निर्दरम्=निर्भयम्। पारम् = त्वक्चक्षुःश्रोत्रघ्राणरसनामनांसि अपारम् = शब्दस्पर्शरूपरसगन्धधर्माः । पारापारम्=अहङ्कार ममकारौ । विसंयुक्तम् = संयोजनरहितम् ।

386. झायिं विरजमासीनं कतकिच्चं अनासवं ।
उत्तमत्थं अनुप्पत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ४

386. आसीनो विरजा ध्यायी कृतकृत्यो ह्यनास्रवः ।
उत्तमार्थमनुप्राप्तः ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ४

उत्तमार्थमनुप्राप्तः = प्राप्तार्हत्तास्थितिः ।

387. दिवा तपति आदिच्चो रत्तिं आभाति चन्दिमा ।
संनद्धो खत्तियो तपति झायी तपति ब्राह्मणो ।
अथ सब्ब महोरत्तं बुद्धो तपति तेजसा ॥ ५

387. दिवा तपति चादित्यो रात्रावाभाति चन्द्रमाः ।
सन्नद्धस्तपति क्षत्रो ध्यायी तपति ब्राह्मणः ।
अथ सर्वमहोरात्रं बुद्धस्तपति तेजसा ॥ ५

३८८. बाहितपापो ति ब्राह्मणो ।
समचरिया समणोति वुच्चति ।।
पब्बाजयमत्तनो मलं
तस्मा पब्बजितो ति वुच्चति ।। ६

३८८. स ब्राह्मणो वाहितपापको यः
समं चरेद्यः श्रमणः स उक्तः ।
प्रव्राजयत्यात्ममलं च यस्मा-
त्प्रव्राजितोऽसावभिधीयतेऽतः ।। ६

वह्–सम – पब्बजितशब्देभ्यः ब्राह्मण–समण–पब्बजित-शब्दानां काल्पनिकीयं व्युत्पत्तिः ।

३८९. न ब्राह्मणस्स पहरेय्य नास्स मुञ्चेथ ब्राह्मणो ।
धी ब्राह्मणस्स हन्तारं ततो धी यस्स मुच्चति ।। ७

३८९. न ब्राह्मणं च प्रहरेन्न मुञ्चेद् ब्राह्मणोऽप्यमुम् ।
धिग् ब्राह्मणस्य हन्तारं ततो धिग् यश्च मुञ्चति।। ७

अमुम् = आत्मनः प्रहर्तारम् : न मुञ्चेत् = कोपं न प्रदर्शयेत्

३९०. न ब्राह्मणस्सेतदकिंचि सेय्यो
यदा निसेधो मनसो पियेहि ।
यतो यतो हिंसमनो निवत्तति
ततो ततो सम्मतिमेव दुक्खम् ।। ८

३९०. न ब्राह्मणस्यैष किलाल्पलाभः
मनो निगृह्णाति स यत् प्रियेभ्यः ।
यतो यतो हिंसनधीरपास्ता
ततस्ततः शाम्यति तस्य दुःखम् ॥ ८

यतो यतः = यस्माद्यस्मात् प्राणिनः ।

३९१. यस्स कायेन वाचाय मनसा नत्थि दुक्कतम् ।
संवुतं तीहि ठानेहि तमहं ब्रूमि ब्राह्मणम् ॥ ९

३९१. यस्य कायेन वचसा मनसा नास्ति दुष्कृतम् ।
त्रिषु स्थनेषु संगुप्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ९

३९२. यम्हा धम्मं विजानेय्य सम्मासंबुद्धदेसितं ।
सक्कच्चं तं नमस्सेय्य अग्गिहुत्तं व ब्राह्मणो ॥ १०

३९२. यस्माद् धर्मं विजानीयात् सम्यक्संबुद्धदेशितम् ।
सत्कृत्य तं नमस्कुर्यात् यज्ञाग्नि ब्राह्मणो यथा ॥ १०

३९३. न जटाहि न गोत्तेन न जच्चा होति ब्राह्मणो ।
यम्हि सच्चं च धम्मो च सो सुखी सो च ब्राह्मणो॥

३९३. न जटाभिर्न गोत्रेण न जात्या ब्राह्मणो भवेत् ।
यस्मिन् सत्यं च धर्मश्च स सुखी ब्राह्मणश्च सः ॥ ११

३९४. किं ते जटाहि दुम्मेध किं ते अजिनसाटिया ।
अब्भन्तरं ते गहनं बाहिरं परिमज्जसि ॥ १२

३९४. किं ते जटाभिर्दुर्मेधः किं ते शाट्याजिनेन वा ।
अभ्यन्तरं ते गहनं परिमार्जयसे बहिः ॥ १२

अभ्यन्तरम् = अन्तःकरणम् । गहनम् = अशापाशादिनिबिडम् ।

३९५. पंसुकूलधरं जन्तुं किसं धमनिसंथतं ।
एकं वनस्मि झायन्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणम् ॥ १३

३९५. पांसुकूलधरं जन्तुं कृशं धमनिसन्ततम् ।
एकं वने च ध्यायन्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १३

पांसुकूलम् = पांसुसमूहः । अत्र मलिनवस्त्रमित्यर्थः ।

३९६. न चाहं ब्राह्मणं बूमि योनिजं मत्तिसंभवं ।
भोवादी नाम सो होति सचे होति सकिंचनो ।
अकिंचनं अनादानं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ १४

३९६. न चाहं ब्राह्मणं ब्रूयां योनिजं मातृसम्भवम् ।
स भवेन्नाम 'भोवादी' यदि स स्यात् सकिंचनः ।
अकिंचनमनादानं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १४

भोवादी = यः "भदन्त" इति आदरपूर्वकं अह्वानयोग्यं बुद्धमपि साधारणजनमिव 'भो' इति आह्वयति तादृशः अहङ्कारवान् ब्राह्मणः 'भोवादी' इत्युच्यते बौद्धैः ।

३९७. सब्बसंयोजनं छेत्वा यो वे न परितस्सति ।
सङ्गातिगं विसंयुत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ १५

397. सर्वसंयोजनं छित्वा न त्रस्यति च यो जनः ।
सङ्गातिगं विसंयुक्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १५

संयोजनम् = बन्धनम् ।

398. छेत्वा नन्दि वरत्तं च संदानं सहनुक्कमं ।
उक्खित्तपळिघं बुद्धं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ १६

398. छित्वा नद्धीं वरत्रां च सन्दानं चाप्यनुक्रमम् ।
उत्क्षिप्तपरिघं बुद्धं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १६

नद्ध्री=द्वेषः । वरत्रा=तृष्णा । सन्दानम् = त्रिषष्टि-संख्याकाः अपसिद्धान्ताः । अनुक्रमः=तदनुबन्धी; अर्थात्—संशयाज्ञानादिः । परिघः = अज्ञानरूपिणी अर्गला ।

399. अक्कोसं वधबन्धं च अदुट्ठो यो तितिक्खति ।
खन्तीबलं बलानीकं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ १७

399. आक्रोशं च वधं बन्धमदुष्टो यस्तितिक्षते ।
क्षमाबलं बलानीकं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १७

बलानीकम् = आत्मबलमेव यस्य अनीकः तादृशम् ।

400. अक्कोधनं वतवन्तं सीलवन्तं अनुस्सुतं ।
दन्तं अन्तिमसारीरं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ १८

400. अक्रोधं व्रतिनं चैव शीलिवन्तमनुश्रुतम् ।
दान्तमन्तिमदेहं च ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ १८

अनुश्रुतम्=श्रुतवन्तम् । अथवा 'अक्षुधम्' इतिवानुवादः । तृष्णाशून्यमित्यर्थः ।

401. वारि पोक्खरपत्ते व आरग्गेरिव सासपो ।
यो न लिम्पति कामेसु तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। १९

401. वारीव पौष्करे पत्रे आराग्र इव सर्षपः ।
न लिप्यते यः कामेषु ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। १९

402. यो दुक्खस्य पजानाति इधेव खयमत्तनो ।
पन्नभारं विसंयुत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २०

402. यो दुःखस्य प्रजानीयादिहैव क्षयमात्मनः ।
अस्तभारं विसंयुक्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २०

विसंयुक्तम्=आसक्तिरहितम् ।

403. गम्भीरपञ्ञं मेधाविं मग्गामग्गस्स कोविदं ।
उत्तमत्थं अनुप्पत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २१

403. प्रज्ञागभीरं मेधाढ्यं मार्गामार्गादिकोविदम् ।
उत्तमार्थमनुप्राप्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २१

उत्तमार्थम्=उत्तमपदार्थम् ।

404. असंसट्ठं गहट्ठेहि अनागारेहि चूभयं ।
अनोकसारिं अप्पिछं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २२

404. असंसृष्टं गृहस्थैश्चाप्यनगारैस्तथोभयैः ।
अनोकस्सरमल्पेच्छं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २२

अनोकःसरम्=विना गृहं चरन्तम् । अथवा गृहान् अप्रविशन्तम् ।

405. निधाय दण्डं भूतेसु तसेसु थावरेसु च ।
यो न हन्ति न घातेति तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २३

405. निधाय दण्डं भूतेषु चरेषु स्थावरेषु च ।
न घातयति नो हन्ति ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २३

(भूतेषु) दण्डं निधाय=भूतानां विषये दण्डं दूरतो निधाय । तानदण्डयन्नित्यर्थः ।

406. अविरुद्धं विरुद्धेसु अत्तदण्डेसु निब्बुतं ।
सादानेसु अनादानं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २४

406. अविरुद्धं विरुद्धेषु चात्तदण्डेषु निर्वृतम् ।
सादानेष्वप्यनादानं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २४

सादानाः=धनादिसङ्ग्रहीतारः ।

407. यस्य रागो च दोसो च मानो मक्खो च पातितो ।
सासपोरिव आरग्गा तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २५

407. यस्य द्वेषश्च रागश्च मानो म्रक्षश्च पातितः ।
सर्षपो हि यथाराग्राद् ब्राह्मणं तं ब्रमीम्यहम् ।। २५

म्रक्षः=दम्भः ।

408. अकक्कसं विञ्ञापनिं गिरं सच्चं उदीरये ।
याय नाभिसजे किंचि तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २६

408. विज्ञापनीमकठिनां गिरं सत्यामुदीरयेत् ।
यथा नाभिषजेत्कञ्चिद्ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २६

अभिषजेत्=पीडयेत् ।

409. योध दीघं व रस्सं वा अणुं थूलं सुभासुभं ।
लोके अदिन्नं नादियति तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २७

409. यो दीर्घं वाथवा ह्रस्वमणुं स्थूलं शुभाशुभम् ।
लोकेऽदत्तं तु नादत्ते ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २७

4 0. आसा यस्स न विज्जन्नि अस्मि लोके परम्हि च ।
निरासयं विसंयुत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २८

4.0. आशा यस्य न विद्यन्ते लोके चास्मिन् परत्र च ।
निराशयं विसंयुक्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २८

411. यस्सालया न विज्जन्ति अञ्ञाय अकथंकथी ।
अमतोगधं अनुप्पत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। २९

411. यस्यालया न विद्यन्ते ज्ञात्वा यश्चाकथंकथी ।
अमृतं समनुप्राप्त्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। २९

आलयः=तृष्णा । कथंकथिकः=कथं कथमिति सर्वत्र संशयेन प्रश्नशीलः ।

412\. योध पुञ्ञ च पापं च उभो सङ्गं उपच्चगा ।
असोकं विरजं सुद्धं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३०

412\. योऽत्र पुण्यस्य पापस्य चोभयोः सङ्गमत्यगात् ।
अशोकरजसं शुद्धं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ३०

413\. चन्दं व विमलं सुद्धं विप्पसन्नमनाविलं ।
नन्दीभवपरिक्खीणं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३१

413\. चन्द्रवद्विमलं शुद्धं सुप्रसन्नमनाविलम् ।
आनन्दस्थितिसंक्षीणं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ३१

'नन्दीभव' इत्यस्य आनन्दस्य अस्तित्वं इत्यर्थः । आनन्द-स्थिति संक्षीणः=यस्मिन् आनन्दः सुतरां क्षीणः; प्राप्तार्हत्तापद इत्यर्थः ।

414\. यो इमं पळिपथं दुग्गं संसारं मोहमच्चगा ।
तिण्णो पारगतो झायी अनेजो अकथंकथी ।
अनुपादाय निब्बुतो तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३२

414\. योऽमुं पङ्कपथं दुर्गं संसारं मोहमत्यगात् ।
तीर्णः पारगतो ध्यायी चानेजंश्चाकथंकथी ।
निर्वृतश्चानुपादाय ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ३२

अनेजन् = निष्कम्पः । भयरहित इत्यर्थः । अनुपादाय= किमपि अस्वीकृत्य । अनुपादाय निर्वृतः=विषयपरित्यागेन निर्वाणं गतः

415. योध कामे पहत्वान अनागारो परिब्बजे ।
कामभवपरिक्खीणं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणम् ।। ३३

415. य: प्रहायाखिलान् कामाननगार: परिव्रजेत् ।
कामस्थितिपरिक्षीणं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। ३३

कामस्थितिपरिक्षीणम्–413 तम: श्लोक: द्रष्टव्य: ।

416. योध तण्हं पहत्वान अनागारो परिब्बजे ।
तण्हाभवपरिक्खीणं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणम् ।। ३४

416. योऽत्र तृष्णां प्रहायैतामनगार: परिव्रजेत् ।
तृष्णास्थितिपरिक्षीणं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। ३४

तृष्णास्थिति परिक्षीणम्–413 तम: श्लोक: द्रष्टव्य: ।

417. हित्वा मानुसकं योगं दिब्बं योगं उपच्चगा ।
सब्बयोगविसंयुत्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं । ३५

417. हित्वा मानुषकं योगं दिव्यं योगं समत्यगात् ।
सर्वयोगविसंयुक्तं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। ३५

418. हित्वा रतिं च अरतिं सीतिभूतं निरूपधिं ।
सब्बलोकाभिभुं वीरं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ।। ३६

418. रतिं तथारतिं हित्वा शीतीभूतं गतोपधिम् ।
सर्वलोकाभिभूवीरं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ।। ३६

गतोपधिम् = पुनर्जन्मबीजरहितम् ।

419. चुतिं यो वेदि सत्तानं उपपत्तिं च सब्बसो ।
असत्तं सुगतं बुद्धं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३७

419. च्युतिं यो वेत्ति सत्त्वानामुपपत्तिं च सर्वशः ।
असक्तं सुगतं बुद्धं ब्राह्मणं तं वदाम्यहम् ॥ ३७

उपपत्तिम्=उत्पत्तिम् ।

420. यस्स गतिं न जानन्ति देवा गन्धब्बमानुसा ।
खीणासवं अरहन्तं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३८

420. गतिं यस्य न जानन्ति देवगन्धर्वमानुषाः ।
क्षीणास्रावं तमर्हन्तं ब्राह्मणं कथयाम्यहम् ॥ ३८

421. यस्स पुरे च पच्छा च मज्झे च नत्थि किंचनं ।
अकिंचनं अनादानं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ३९

421. पुरश्च यस्य पश्चाच्च नास्ति मध्ये च किंचन ।
अकिञ्चनमनादानं ब्राह्मणं तं वदाम्यहम् ॥ ३९

422. उसभं पवरं वीरं महेसिं विजिताविनं ।
अनेजं नहातकं बुद्धं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ४०

422. ऋषभं प्रवरं वीरं महर्षिं विजयाञ्चितम् ।
अकम्पं स्नातकं बुद्धं ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ४०

ऋषभम्=श्रेष्ठम् ।

423. पुब्बेनिवासं यो वेदि सग्गापायं च पस्सति ।
अथो जातिक्खयं पत्तो अभिञ्ञावोसितो मुनि ।
सब्बवोसितवोसानं तमहं ब्रूमि ब्राह्मणं ॥ ४१

॥ इति ब्राह्मणवग्गो छब्बीसितमो ॥

इति धम्मपदं निट्ठितं ॥

423. पूर्वजन्मानि यो वेत्ति स्वर्गापायौ च पश्यति ।
अथो जातिक्षयं प्राप्तोऽभिज्ञाव्यवसितो मुनिः ।
सर्वव्यवसितापूर्णो ब्राह्मणं तं ब्रवीम्यहम् ॥ ४१

स्वर्गापायौ=स्वर्गनरकौ । अभिज्ञाव्यवसित =पूर्णप्रज्ञः । सर्व-व्यवसितापूर्णः=सर्वैःव्यवसितैः आपूर्णः । पूरितसर्वव्यवसाय इत्यर्थः। जातिक्षयः=जन्मक्षयः ।

इति ब्राह्मणवर्गः षड्विंशतितमः ॥

॥ इति धर्मपदं निष्ठितम् ॥

यत्कृपालेशसंसर्गादनुवादः कृतो मया।
तस्यैव जानकीजानेः पदयोरयमर्प्यते ।
सीताजानिपदाम्भोजाद् गृहीत्वैतत्सुमं मया ।
सुब्रह्मण्याय विदुषे मित्रायाद्य समर्प्यते ॥

पुल्लेल श्रीरामचन्द्रः
27–8–1976

TRANSLATION

I TWIN VERSES

1. The qualities (of the things) have mind as their precursor, (are the rcsult of what we have thought), are chieftained by our mind. If a man speaks or acts with an evil thought, sorrow follows him as the wheel follows the foot of the drawer (the ox which draws the cart.). 1.

2. The qualities (of the things) have mind as their precursor, (are the result of what we have thought) are chieftained by our mind. If a man speaks or acts with a pure mind, happiness accompanies him just as a shadow follows a man, never leaving him. 2.

3. "He abused me; he defeated me; he robbed me;" in those who harbour such thoughts, hatred will never cease. 3.

4. "He abused me, he struck me, he defeated me, he robbed me" - those, who do not dwell upon such thoughts, are freed from hatred. 4.

5. Never does hatred cease by hating but hatred ceases by non-enmity. This is the eternal law. 5.

6. The other (than the learned) do not know that we must come to an end here. But those who know it, their dissensions cease at once. 6.

7. As the wind throws down the week tree, so Mara (the Tempter) overcomes him who lives looking for pleasures, his senses uncontrolled. immoderate in eating, slothful and effeminate. 7.

8. As the wind can not throw down a rocky mountain, Mara can not certainly overthrow him, who lived without looking for pleasures, his senses well controlled, moderate in his food, faithful and strenuous. 8.

9. He who wishes to put on yellow robe without having cleansed himself from sin, who is devoid of truth and self control, himself unindued with temperance and truth is not worthy of yellow robe. 9.

10. But he, indeed, who has cleansed himself from sin, is well-grounded in virtues, indued with temperance and truth, is worthy of yellow robe, 10.

11. Those who imagine truth in untruth, and see untruth, in truth, never, arrive at truth but follow vain imaginings (desires) 11.

12. But those who know truth as truth and untruth as untruth, following right imaginings (desires) arrive at truth. 12.

13. As rain breaks throgh an ill thatched house, so passion breaks through an unreflecting mind. 13.

14. As rain can not break through a well thatched house so passion can not break through a well-disciplined mind. 14.

15. The evil-doer mourns here and hereafter. He mourns in both. He mourns. is in torment, seeing the vileness of his own actions. 15.

16. The virtuous maa rejoices here and hereafter. He rejoices in both. He rejoices and becomes delighted knowing that his action are pure, 16.

17. The evil-doer is in torment here and hereafter. He suffers in both. He suffers thinking of the evil he has

done. He is tormented even more when he goes to hell (he has gone on evil path) 17.

18. The virtuous man rejoices here and hereafter. He rejoices in both. He rejoices (thinking) "I have done well". He rejoices even more when he goes to heaven (he has gone on good path) 18

19. Even if one recites a large number of sacred texts but, being slothful, does not act accordingly, he has no share in the active life; he is like a cowherd counting the cows of others 19.

20. Even if one recites only a small number (of sacred texts), having forsaken lust, hatred and infatuation, being possessed of true knowledge and serenity of mind, has a share in the active life, being free from desires for things of this world or of that to come. 20.

II VIGILANCE

21. Vigilance is the path of immortality, thoughtlessness is the path to death. The vigilant (the reflective-minded) do not die. The thoughtless are, as it were, dead already. 1.

22. Those who have clearly understood this reflectiveness delight in reflectiveness and rejoice in the knowledge of Aryas (Noble). 2.

23. Those wise ones, meditative, persevering, putting forth strenuous effort, attain to Nirvana, the supreme happiness, 3.

24. Great grows the glory of the reflective man who rouses himself, who is mindful, whose deeds are pure and who acts with consideration, who is self-restrained and who lives according to law. 4.

25. The wiseman, by rousing himself, by vigilance, by restraint and control may make for himself an island which no flood can overhelm. 5.

26. Fools, men of inferior intelligence, give themselves to sloth. The wise man guards his vigilance as his precious treasure. 6.

27. Give not yourselves over to sloth and to dalliance with lust and sensual pleasures. He who meditates with earnestness attains great joy. 7.

28. When the wise man puts off sloth by strenuous effort, climbing the higher tower of wisdom, he gazes sorrowless, on the sorrowing crowd below. He (wise man) gazes on the fools as one on the mountain peak gazes upon the dwellers on the plains. 8.

29. Zealous among the slothful, awke among the sleepy, the wise man advances like a race horse, leaving behind the hack. 9.

30. Indra rose, by vigilance, to the lordship of the gods. People praise vigilance. Thoughtlessness is always deprecated. 10.

31. A Bhikkhu (mendicant) who delights in vigilance, looking with fear on thoughtlessness, moves on like a fire consuming all his fetters, small or large. 11.

32. A Bhikkhu (mendicant) who delights in vigilance, looking with fear on thoughtlessness, can not fall awy but is near (close upon) Nirvana. 12.

III THE MIND

33. Just as a fletcher strightens his arrow, the wise man strightens his trembling, unsteady mind, which is difficult to guard and to hold back. 1.

34. Just as a fish taken from his watery home and thrown on the dry ground (struggles restlessly), so this mind quivers all over in order to escape the dominion of Mara (the Tempter or death). 2.

35 It is good to restrain the mind, which is difficult to control, fickle, and capricious. A tamed mind brings happiness. 3.

36 Let the wise man guard his mind which is difficult to comprehend, which is subtle and which wanders at will. A well-guarded mind brings happiness. 4.

37. Those who restrain their mind, which is travels far, moves about alone, incorporeal, seated in the cave of heart, will escape the fetters of Mara. 5.

38. If a man's mind is unsteady, if it does not know the true Law, if its serenity is troubled, his knowledge is not perfect. 6

39. If a man's mind is not troubled and perplexed, if he has ceased to think of good or evil, and if he is vigilant, then there is no fear for him. 7.

40. Knowing that his body is (fragile) like a jar, makiag his mind firm like a fortress, one should attack Mara with the sword of wisdom, should watch him conquered and should never rest. 8.

41. Before long, alas, will this body lie on the ground, despised, bereft of consciousness like a useless log. (9)

42. A wrongly directed mind will do greater harm than a hater may do to a hater, or an enemy to an enemy 10.

43. Neither mother nor father, nor any other relative will do so much, as well-directed mind does to us. 11.

IV FLOWERS

44. Who shall conquer this world and the world of Yama (god of death) with its gods? Who shall find out the well-shown path of virtue as a clever man finds out the (rlght) flower? 1

45. The disciple will conquer this world and the world of Yama with its attendant gods. He will find out the well-shown path of virtue as a clever man finds out the (right) flower (for garland). 2

46. Knowing that this body is like froth, knowing that it is of the nature of mirage, breaking the flowery shafts of Mara, he will escape the eye of Mara. 3.

47. Even as a great flood bears away a sleeping village, so death carries off a man, who is gathering flowers (pleasures), whose mind is distracted. 4

48. The destroyer (death) overpowers a man even while he is gathering flowers (pleasures) with his mind distracted, even before he is satiated in his pleasures. 5.

49. Even as a bee gathers honey from flower and beparts without injuring the flower, or its colour or scent, so let a sage dwell in his village (seeking food from house to house). 6.

50. Be not concerned with other men's unworthy actions or their deeds of commission or omission: but look rather to your own commissions and omissions. 7.

51. Like a beautiful flower full of colour but without scent are the fair words which bear no fruit in action. (8)

52. Like a beautiful flower, full of colour and full of scent, are the fair words which are seen fruitful in action. 9.

53. As many garlands can be made from a pile of flowers, so many good works should be achieved by a mortal, once he has taken birth. 10.

54. No fragrance of flowers is borne against the wind, nor that of sandal wood or incense, nor of Mallika flowers; but the fragrance of the holy is borne against the wind. The holyman pervades every quarter (with his fragrance) 11.

55 Sandal-wood or Tagara, a lily flower or jasmine, among these kinds of perfumes, the fragrance of virtue is unsurpassed. 12.

56. Little is the fragranee that comes from Tagara or sandal wood; the fragrance of these who possess virtue rises up to the gods. 13.

57. Of those people who possess these virtues, who live without thoughtlessness and who are emancipated by perfect knowledge, Mara, the Tempter, never finds the way. 14.

58. & 59. Just as on the heap of rubbish cast upon the highway a lotus blooms fragrant and delightful, even so amongst the rubbish of blinded mortals, shines with exceeding glory the disciple of the Fully Enlightened, Budda. 15 & 16.

V THE FOOL

60, Long is the night to him who is awake; long is the Yojana (space of ten ar eight miles) to him who is weary; long is the chain of existence to the fools who do not know the true law. 1.

61. If on a journy you can not meet your better or equal make the journey firmly alone. There is no companionship with a fool. 2.

62. "I have sons; I have wealth" thinks the fool with anxious care. He himself does not belong to himself. How can sons be his? How can wealth be his? 3.

63. The fool who knows his foolishness is so far wise; but a fool who thinks himself wise is called a fool indeed. 4.

64. Even if a fool keeps company with the wise for a lifetime, yet he does not perceive the truth, as a spoon (does not perceive) the taste of soup 5.

65. If a thoughtful man keeps company with the wise even for a minute, he will soon perceive the truth, as tongue perceives the taste of soup. 6.

66. Fools of little understanding, being enemies to themselves, move about doing evil deeds which bear bitter fruits. 7.

67. That deed is not a good deed which brings remorse; whose reward one receives weeping with tearful countenance. 8.

68. But that deed is good deed which, having been done, does not bring remorse and the reward of which one receives gladly and cheerfully. 9.

69. So long as an evil does not bear fruit, the fool thinks that it is honey; but when it ripens the fool comes to grief. 10.

70. Let a fool month after month, eat food with the tip of the blade of Kusa-grass; Yet he is not worth the sixteenth part of those who have well understood the law. 11.

71. An evil deed, like newly drawn milk, does not curdle at once. Smothering like fire covered by ashes, it attends the fool and burns him. 12.

72. The knowledge that a fool acquires, far from being to his advantage, destroys his bright part (of merit) and cleaves his head. 13.

73. Let the fool aspire for false reputation, for precedence among the mendicants, for lordship in convents, and worship among other people. 14.

74. "Let the house-holders and the monks think that this is done by me; let them follow my pleasure in every thing in what should be done and should not be done"; if such be the fond wish of the fool then his ambition and pride wax great. 15.

75. One is the road that leads to gain, another that leads to Nirvana. Having learnt this, let the mendicant, the follower of the Buddha, not seek respect from men but strive for wisdom (or seperation from world). 16.

VI THE WISE MAN

76. Look upon him who shows your avoidable faults as a revealer of hidden treasures. Seek the company of the sage who is wise in reproof and who checks and chides you. It fares well, not ill, with him who follows such man. 1.

77. Let a man admonish, instruct and restrain from the impure. He will be beloved of the righteous and hated by the wicked. 2.

78. Avoid association with evil-doers and low people. Associate with friends who are virtuous; associate with the best of men. 3.

79 He, who drinks in the law lives happily with serene mind. The sage ever rejoices in the Law preached by the Noble 4.

80. Engineers (who build canals) lead the water (where ever they want); fletchers strighten the arrow; carpenters carve the wood; wise people control their mind. 5.

81. As a solid rock is not shaken by the wind, so wise men stand unmoved amidst blame and praise. 6.

82. Like a deep, clear, calm lake, the wise become tranquil by hearing the Law. 7.

83. Good people move about freely; good people do not prattle yearning for pleasures. The wise people never appear elated or depressed, whether they are touched by happiness or sorrow. 8.

84. He who, neither for his own sake nor for the sake of others, wishes for a son or wealth or kingdom, and does not wish for his success by unfair means, is virtuous, wise and religious. 9.

85. Few are those amongst men who reach the farthest shore. The other people, here, run up and down the bank. 10.

86. But those who, when the law has been well-preached to them, will follow the law, will reach other shore beyond the dominion of death though difficult to overcome. 11.

87. & 88. Leaving the way of darkness let the wise man follow the way of light. After going from his home into a homeless state, let him, in his retirement, look for enjoyment. Leaving all pleasures and calling nothing his own, let the wise man purge himself of the impurities of his mind. 12 & 13.

89. Those whose mind is well grounded in the (seven) elements of enlightenment, who, without clinging to anything, rejoice from freedom from attachment, whose appetites have been conquered and who are full of light, are happy in this world (or attain Nirvana in this world). 14.

VII THE VENERABLE (ARHAT)

90. There is no suffering found in him who has accomplished his journey, who is free from sorrow, whose freedom is complete and who has shaken off all his fetters. 1.

91. The thoughtful press on; they do not delight in their abode. Like swans who leave a pool, they leave their house and home. 2.

92. Those who have no accumulation of wealth, who eat recognised food, whose goal is the freedom which comes of realising that life is empty and impermanent, their path is difficult to understand as the flight of birds through the sky. 3.

93. The path of that man whose appetites are destroyed, who is indifferent to food, whose goal is freedom which comes of realising the emptiness and transciency of life, is difficult to understand like the flight of birds in the sky. 4.

94. Even the gods envy him whose senses have been subdued as horses well-tamed by the charioteer, who is free from pride and appetites. 5.

95. No cycle of births and deaths is in store for him who is tolerant like the earth, who is firm as a pillar, and who is pure like a lake (unruffled). 6.

96. His mind is clam: calm are his words and deeds when he has obtained freedom through knowledge and has become tranquil. 7.

97. He is the greatest of men who is free from credulity, who knows the uncreated (Nirvana), who has cut all bonds and has destroyed the germs of rebirth and has renounced all desires. 8.

98. That place is delightful wherever saints dwell, whether in a village or in the forest, in the deep water or on the dry land. 9.

99. Forests are delightful where ordinary people find no delight. The passionless will find delight there (in forest), for, they do not seek for the pleasures of senses 10.

VIII THE THOUSANDS

100. Better than a thousand meaningless words is one sensible word which brings peace to the hearer. 1.

101. Better than a thousand verses composed of meaningless words is one verse which brings peace to the hearer. 2.

102. Better than reciting hundred verses composed of meaningless words is one verse that brings peace to the hearer. 3.

103. He who conquers his own self, fit to be conquered, is the greatest of warriors but not he who conquers a thousand warriors, thousand times, in the battle. 4.

104. & 105. Conquest of self is better than the conquest of other people. Not even a god, nor a Gandharva (demi-god) nor Mara along with Brahma can turn into defeat the victory of such a one who is self-controlled, always calm. 5 & 6.

106. If a person, month after month for a hundred years, were to perform thousand sacrifices and if he for one moment were to pay homage to the self-controlled, better is that homage than the sacrifices performed for a hundred years. 7.

107. If a person tended the sacred fire for a hundred years, in the forest, and if he for one moment pay homage to the self-controlled, better is that homage than the tending of the fire for a hundred years. 8.

108. What so ever sacrifice or offering a person makes for one full year in order to gain merit, all that is not worth a quarter of that better offering, the homage paid to the upright (which is better). 9.

109. In him who constantly practises reverence and respect for the aged, four qualities increase; viz. life, beauty, happiness and strength. 10.

110. One day of virtuous and contemplative life is better than a hundred years of impure and unrestrained existence. 11.

111. Life of one day is better for a man who is wise and reflecting; than the life of one who lives a hundred years, ignorant and unrestrained. 12.

112. Life of one day, if a man makes strenuous effort, is better than the life of sloth and lassitude, for a hundred years. 13.

113. A life of one day is better, if a man perceives begining and end than the life for a hundred years of a man not perceivning begining and end (birth and death). 14.

114. Life of one day is better if a man perceives the deathless state than the life for a hundred years without perceiving the deathless state, 15.

115. Life of one day is better if a man perceives the highest Law than the life for a hundred years without perceiving the highest law. 16.

IX EVIL CONDUCT

116. One should apply his mind to meritorious deeds and keep it away from evil. If one is slack in doing what is good, his mind comes to rejoice in evil. 1.

117. If a man commits sin, let him not do it again and again. Let him not set his heart on it. Sad is the accumulation of sin. 2.

118. If a man does what is good, let him do it again and again. Let him set his heart upon it. Joy is the outcome of good. 3.

119. Even an evil-doer sees happiness (good days) so long as his evil deed does not ripen. But when his evil deed ripens then the evil-doer sees the evil. 4.

120. Even a good man sees evil days as long as his good deed does not ripen. But when his good deed has ripened then the good man sees good days. 5,

121. Think not lightly of evil "it will not come near me". Even a water-pot is filled by the falling of drops of water. A fool becomes full of evil even if he gathers it little by little. 6.

122. Think not lightly of good "It will not come near me". Even a water-pot is filled by the falling of drops of water. The wiseman becomes full of good even if he gathers it little by little. 7.

123. As a merchant whose caravan is small and who carries much wealth, shuns a dangerous road, as a man who loves his life shuns poison, so should a wise man avoid evil deeds. 8.

124. He who has no wound on his hand might touch poison with his hand. Poison does not harm one who has no wound. There is no evil to him who does not commit evil. 9.

125. Even as fine dust thrown against the wind (falls back on the person throwing it) so the evil recoils on him who offends a harmless, pure and innocent person. 10.

126. Some people are born again; evil-doers go to hell; righteous people go to heaven: those free from worldly desires attain Nirvana. 11.

127. Neither in the sky, nor in the midst of the sea, nor in the caves of mountains, is there known a place in the whole world, where a man can escape from (the consequences of) his evil deed. 12.

128. Neither in the sky nor in the midst of the sea, nor in the caves of mountains, is there known a place in the whole world, where death can not overpower (a mortal). 13.

X PUNISHMENT

129. All men fear punishment; all tremble at death. Likening others to oneself one should neither kill nor cause to kill. 1.

130. All men fear punishment; Life is dear to all. Likening others to oneself, one should neither kill nor cause to kill. 2.

131. He, who, seeking his own happiness, inflicts pain on beings, who are desirous of happiness (like himself) will not find happiness after death. 3.

132. He, who, seeking his own happiness, does not inflict pain on beings who are desirous of happiness (like himself), will find happiness after death. 4.

133. Do not speak harshly to any one. Those who are spoken to, will answer you (in the same way). Angry words are painful; retribution will follow them. 5.

134. If like a shattered metal plate (gong) you make yourself still, you have attained Nirvana; for agitation is not known to you. 6.

135. Just as a cowherd with his stick drives the cows out into the pasture ground, so old age and death drive out the life of sentient beings. 7.

136. When committing evil deeds, the fool does not know. By his own deeds the stupid man is tormented like one burnt by fire. 8.

137. He, who inflicts punishment on innocent and harmless men will soon come to one of these ten states. :- 9.

138. To cruel suffering, loss (of wealth). injury of the body, severe afflictions or madness he will come. 10.

139. (He will come) to a misfortune proceeding from the king, fearful slander, loss of kith and kin or perishing of wealth. 11.

140. Ravaging fire will destroy his houses, and when the body is dissolved he will go to hell. 12.

141. Not nakedness, nor matted hair, not dirt, nor fasting, not lying on the ground, nor rubbing with ashes, not ascetic postures—none of these things purifies a mortal who is not free from desires. 13.

142, He, who, though dressed in fine clothes, exercises tranquility, is quiet, controlled, is established (in the Buddhist way of life), is chaste, does not hurt any living being, is indeed a Brahmana. a Sramana. and is a Bhikkhu. 14.

143. Is there in this world any person so restrained by modesty that he avoids censure as a well-trained horse avoids the whip? 15.

144. Like the well-trained horse when touched by the whip be active and strenuous and by faith, by virtue, by energy, by meditation and by discernment of the law you will overcome this great sorrow (of reproof) (or of earthly existence), perfect in knowledge and in behaviour and never forgetful. 16.

145. See verse 80.

XI OLD AGE

146. Why this laughter? Where is joy while this world is always burning? Why do you not seek light, you, who are shrouded in darkness? 1.

147. Look at this painted (made by mind) image, a body full of wounds, put together, sickly and full of many thoughts in which there is no permanence. 2.

148. This worn out body is a nest of diseases and is very frail. This heap of corruption breaks to pieces, life indeed ends in death. 3.

149. What delight is there for him who sees these grey bones like worthless gourds, cast away in the autumn? 4.

150. Here is a citadel of bones plastered with flesh and blood, aud in it dwell old age and death, pride and deceit. 5.

151. Just as the splendid chariots of the kings wear away, so the body also comes to old age. But the law of the holy never ages. Thus the holy teach to the holy (to each other). 6.

152. A man of little learning ages like ox. His flesh increases but not his wisdom. 7.

153. I have traversed many births seeking the builder of this dwelling, and finding him not. Painful is the birth again and again. 8.

154. Now are you seen, O builder of this house, never more shall you build the house. All your rafters are broken, your ridge pole is destroyed. The mind (of mine) set on the attainment of Nirvana, has attained the extinction of desires. 9.

155. Men who have not observed celebacy (proper discipline), who have not acquired treasures in their youth, persih like old herons in a lake without fish. 10.

156. Men who have not observed celebacy (proper discipline), who have not acquired treasures in their youth, lie like worn out bows, sighing after the past. 11.

XII THE SELF

157. If a man holds himself dear, let him watch himself earefully. The wise should be watchfnl during one of the three watches (of the night). 1.

158 Let each man first estahlish himself in what is proper; then let him teach others. (If he do this) he will not suffer. 2.

159. If a man shapes his own life as he directs others, then, subduing himself well, he may subdue (others); his own self is indeed difficult to subdue. 3

160. The self is the lord of (helper to) self. Who else could be the lord (helper) ? With self well-subdued a man finds a lord (helper) who is rarely obtained 4.

161. The evil done by oneself, self-begotten and self bread, crushes the fool as a diamond pierces a precious stone. 5.

162 He whose impiety is great reduces himself to that state where his enemy wishes him to be, as a creeper does with the entwined Sala tree. 6.

163. Evil deeds and deeds which are harmful to one self are easy to do. What is indeed beneficial and good is very difficult to do. 7.

164. The foolish man who repudiates the teaching of the saintly and virtuous Arhats, and follows false doctrines bears fruit to his own destruction even like the bamboo (Khattaka-reed). 8.

165. By oneself, indeed, evil is done; by one self one is subjected to suffering. By one self evil is left undone; by one self one is purified. Purity and impurity belong to oneself; no one can purify others. 9.

166. Let no man imperil (neglect) his own benefit, for the sake of even great benefit to another. Let him, after he has discerned his own duty. be always devoted to his duty. 10.

XIII THE WORLD

167. Let no man follow evil law; let no man live in thoughtlessness; let no man follow false doctrine; let no man be a frined of the world. 1.

168. Get up; do not be idle; follow the law of virtue; He who practises virtue rests in bliss in this world and in the world beyond. 2.

169. Follow the law of virtue; do not follow the law of sin. He who practises virtue rests in bliss in this world and in the world beyond. 3.

170. Look upon the world as a bubble: look upon it as a mirage. The king of death does not see him who looks thus upon the world. 4.

171. Come look at this world resembling a painted chariot of the king. The foolish are sunk in it; for the wise there is no attachment for it. 5.

172. He who formerly was slothful and afterwards became reflective, lights up this world like moon freed from clouds. 6.

173. He whose evil deeds are covered with good conduct lights up this world like the moon freed from clouds. 7.

174. This world is blinded. Only a few can see here. Few are the birds that escape the net; only a few can go to heaven. 8.

175. The swans go on the path of the sun They who possess miraculous power, go through the air .The wise are led out of this world, having conquered Mara (the tempter) together with his hosts. 9,

176. If a person transgresses one law, speaks falsely, and scoffs at another world, there is no evil he will not do. 10.

177. Verily, the misers do not go to the world of the gods; fools, indeed, do not praise charity. The wise man, delighting in charity, becomes happy in the other world. 11.

178. The reward of reaching the stream (the attainment of the first step in holiness) is better than the absolute sovereignty on earth, better than going to heaven, and better than lordship over all the worlds. 12.

XIV THE BUDDHA (THE AWAKENED)

179. By what track can you lead him, the awakened, of infinite perception, the trackless, whose conquest is not conquered again, into whose conquest no one in this world enters. 1.

180. By what track can you lead him, the awakened, of infinite perception, the trackless, whom no desire, isnare-like and poisonous, can lead astray ? 2.

181. Even Gods envy those enlightened wise men who are mindful and are given to meditation, who delight in the peace of retirement from the world. 3.

182. Difficult is it to obtain human birth, orduous is mortal life, orduous is the hearing of the true law and rare is the rise of Buddha-hood. 4.

183. The eschewing of all evil, the perfecting of good deeds, the purifying of innermost thoughts; this is the teaching of the Buddhas. 5.

184. The awakened declare patience which is long suffering to be the highest austerity and Nirvana to be the

highest (goal). He verily, is not an anchorite who harms others; he is not an ascetic who causes grief to others. 6.

185. Not to blame, not to injure, to practise restraint according to the law, to observe moderation in eating, to have seat and bed in solitude, and to dwell on the highest thoughts,is the teaching of the awakened. 7.

186 No satisfaction of senses is found even by a shower of gold pieces He is wise who knows that passions have short-lived taste and cause pain. 8.

187. The follower of the Fully Awakened One finds no delight even in celestial pleasures. He delights only in the destruction of desires. 9.

188. Driven by fear, men, often, go to many a refuge to mountains and forests, to sacred trees and shrines. 10.

189. But that is not a safe refuge, that is not the best refuge. A person is not delivered from all pains even after having gone to that refuge. 11.

190. He who takes refuge in the Buddha, the Law and the Sangha perceives the four holy truths in his clear wisdom, 12

191. (The four wholy truths viz) Suffering, the origin of suffering. the cessation of suffering and the noble eight fold path which leads to the cessation of suffering. 13.

192. That is the safe refuge; that is the best refuge; after having gone to that refuge, a man is delivered from all pains. 14.

193. An Exalted One (Buddha) is hard to find. He is not born in every place. Happy prospers that household in which such a wise man is born, 15,

194. Happy is the birth of the awakened; happy is the teaching of the true Law: happay is the Unity of Sangha; blessed is the austerity of those who live in unity. 16.

195 & 196. He who pays homage to those who are worthy of homage whether Buddha or his desciples, those who have overcome the trammels of evil and crossed beyond the stream of sorrow, he who pays homage to such as have found deliverance and know no fear, gets immeasurable merit. 17 & 18.

XV HAPPINESS

197. We live happily, not hating those who hate us. We dwell free from hatred among men who hate us. 1.

198. We live happily, free from ailments among the ailing. We dwell free from ailment among men who are ailing. 2.

199. We live happily, not having greed in the midst of those who are greedy. We dwell free from greed among men who are greedy. 3

200. Happily we live possessing nothing We will dwell feeding on joy like the shining gods in their splendour. 4.

201. Victory breeds hatred, for, the couquered is unhappy. He who has given up both victory and defeat is contented and lives happily. 5.

202. There is no fire like passion; no Kali (loosing throw of dice) like hatred; no sorrow like physical existence. There is no happiness higher than tranquillity. 6.

203 Hunger (greediness) is the worst of diseases. Propensities are the greatest of pains For him who knows this truly Nirvaṇa is the highest bliss. 7.

204. Health is the greatest of the gifts; contentment is the greatest wealth; a trustworthy friend is the best relation; Nirvana is the highest happiness. 8.

205. Having tasted the sweetness of solitude and of serenity, man becomes free from fear and sin while he drinks the nector of Dharma. 9.

206. The sight of the noble (Arya) is good; the company with them is always good. He will be always happy who escapes the sight of fools. 10.

207. He who consorts with a fool experiences grief for a long time. Association with fools as with enemies is grievous. Company with the wise is pleasure as meeting with one's kins-folk. 11.

208. Therefore, even as the Moon followes the path of stars one ought to follow the wise, the intelligent, the learned, the much enduring, the dutiful, the noble. Such a good and wise man one shoud follow. 12.

XVI PLEASURE

209. He who gives himself to the distractions (of the world) and not to the profitable meditatiou, shunning the true pursuit and grasping at pleasure, will come to envy him who exerts himself in meditation. 1.

210. Let no one cling to what is pleasant or unplesant. Not to see what is pleasant is pain as also (it is pain) to see what is unpleasant. 2.

211. Therefore, do not take liking to anything; loss of the loved thing is evil. There are no bonds for hlm who has neither likes nor dislikes. 3.

212. From the liked comes the grief; from the liked comes fear. To one who is free from liking there is no grief. How (then can there be) fear ? 4.

213 From affection comes grief; from affection comes fear. To one who is free from affection there is no grief. How (then can there be) fear ? 5.

214. From lust arises grief; from lust arises fear. To one who is free from lust there is no grief. How (then can there be) fear ? 6.

215. From desire comes grief; from desire comes fear. To one who is free from desire there is no grief. How (then can there be) fear ? 7.

216. From greed comes grief; from greed comes fear. To one who is free from greed there is no grief. How (then can there be) fear ? 8.

217. The man who is endowed with virtue and insight who is righteous and truthful who minds his own affairs is held dear by the people. 9.

218. The man in whom a desire for the Ineffable (Nirvana) has arisen brings his mind to perfeetion and he who frees his thoughts from desires is called a strong swimmer who can move against the stream. 10.

219. When a man who has been long away returns home in safety from afar, kinsmen, friends, and well wishers rceeive him gladly. 11.

220 Even so his good deeds receive the good man who has gone from this world to the next, as kinsmen greet a dear person on his return. 12.

XVII ANGER

221. Let a man put away anger; let him forsake pride; let him get away form all bondage. No sufferings touch him who is not attached to name and form and who calls nothing his own. 1.

222. He who controls his rising anger like a chariot going astray; him I call a real charioteer; others only hold the reigns. 2.

223. Let a man overcome anger by non-anger (love); let him overcome evil by good; let him overcome the greedy by liberality. Let him overcome the liar by truth. 3.

224. Speak truth; be not angry; if asked give even a little; by these three virtues one attains to the company of the gods. 4.

225. The sages who injure nobody, who always control their body, go to the unchangeable place (Nirvana) where, having gone they suffer no more. 5.

226. The taints of those who are ever vigilant, who study day and night, who strive after Nirvana, will come to an end. 6.

227. This is an ancient law, Oh Atula, not the law of today only. "They blame him who remains silent; they blame him who talks much; they blame even the man of few words." There is not anyone in this world who is not blamed. 7

228. There never was, nor will be, nor is there now to be found any person who was wholly blamed, any person who is wholly praised. 8.

229 & 230. But who is worthy to blame him, whom the discriminating praise after daily scrutiny, as without blemish, wise, endowed with meditative wisdom and virtue, and pure like the coin of purest gold? Even the gods praise him; he is praised by Brahma even. 9 & 10.

231. One should guard himself against bodily irritation; should control the body. Having eschewed evil deeds, one should practise virtue with his body. 11.

232. One should guard himself against speech irritation; should control his tongue. Having abandoned the sins of speech he should practise virtue with his speech. 12.

233. One should guard himself against mind irritation; should control his mind. Having abandoned the sins of mind he should practise virtue with his mind. 13.

234. The wise who control the body, control the speech and control the mind are indeed well controlled. 14.

XVIII IMPURITY

235. You are now like a withered leaf; the messengers of death await you. You stand at the gate of death and you have made no provision for the journey. 1.

236. Make an island for yourself (for safety); strive vigorously to be wise. When your Impurities are purged and you are free from attachment you will reach the heavenly abode of the noble. 2.

237. Your life has come to an end; you are come in the presence of death god. There is no resting place for you on the way and you have made no provsion for your journey. 3.

238. Make island for yourself for safety; strive vigorously and be wise. When your impurities are purged and you are free from attachment you will not again enter into birth and old age. 4.

239. Even as a smith blows off the impurities of silver so should a wise man blow off the impurities of his self, one by one, little by little and from time to time. 5.

240. Rust arising from iron eats into it though born from itself; like-wise the sinner's own acts bring him to the evil state. 6.

241. Non-reflection is the rust of prayers; non-exertion is the rust of house; sloth is the rust of appearence (beauty), and thoughtlessness is the rust of the watchful. 7.

242. Bad conduct is the taint of a woman; malice is the impurity of the giver. Evil deeds are impurities in this world and in the next. 8.

243. Greater than all impurities (rusts) is ignorance. It is the greatest impurity. Oh! Mendicants! cast away that impurity and be free from all impurities. 9.

244. Life is easy to live for one who is shameless, a crow-hero mischief-maker. insulting, bold and wretched fellow. 10.

245. But Life is hard to live for a man who is modest, who loves purity, who is disinterested, quiet, spotless and i ntellingent. 11.

246 & 247. The man who destroys life, who speaks untruth, who in this world takes what is not given to him. who goes to another man's wife, and gives himself to drinking liquours is digging up his own root even in this world. 12 & 13.

248. Know this, Oh, man, sinful are the undiscipined. See to it that greed and lawlesseness do not bring upon you long suffering. 14.

249. Men give (alms) according to thier faith or pleasure. Therefore, he who frets because food and drink are given to another does not get peace of mind (meditation) either by day or by night. 15.

250. He in whom this spirit (of envy) is destroyed and uprooted attains peace of mind (meditation) by day and by night. 16.

251. There is no fire like passion, no shark (or crocodile) like hatred; no snare like delution, nor flood like greed. 17.

252. The fault of others is easily seen that of ours is difficult to see. Men winnow the faults of others like chaff but their own faults they hide as cunniug gambler hides a loosing throw. 18.

253. If a person observes the faults of others, and is always inclined to think ill of others, his own paisions will grow and he is far from the destruction of passions. 19.

254. There is no path through the sky. One is not a Sramana by outwards acts. Mankind delights in worldly pursuit; but Tathagatas (Buddhas) are free from worldliness. 20.

255. Ther is no path through the sky. One is not Sramana by outward acts. Nothing in the phenomenal world is eternal but there is no instablility to the Buddhas. 21.

XIX THE RIGHTEOUS

256 & 257. A man who carries out his purpose by voilence is not righteous (established in law). That man is wise and righteous who discriminated between right and wrong, who is learned, who guides others not by voilence but by law and equity, who is guarded by law and is intelligent.

258. A man is not learned simply because he talks much. He who is tranquil, free from hatred and fear is called learned. 3.

259. A man is not a supporter of the law simply because he talks much. But he who, though little learned, keeps it in deed, does not neglect the law, is indeed the supporter of the law. 4.

260. A man is not an "Elder" because his hair truned grey. His age alone is ripe; but he is ealled "Old in vain". 5.

261. He is callled an "elder" in whom there is truth, virtue, love, restraint, self-mastery and who is free from impurity and is wise. 6.

262. Not by mere eloquence, not by the beauty of the complexion, a man becomes "respectable" when he is lustful, miser and wicked. 7.

263. "respectable,' is that man in whom these faults are uprooted and done away with and who is free from hatred and is wise. 8.

264. Not by tonsure does an undisciplined man who speaks untruth become a Sramana How can a man who is full of lust and greed be a Sramana ? 9.

265. But he who quiets the evil tendecies great or small, is called a "relegious" because he has queted all evil tendencies. 10.

266. One is not a mendicant simply because he begs others (for alms). One who adopts the whole law is a mendicant but not one who only begs 11.

267. But one who is above good and evil and is chaste who passes in the world with knowledge is, indeed, called a Bhikkhu. 12

268 & 269. By observing silence one does not become a sage if he be foolish and ignorant. But the one who holds as it were, the balance, taking what is good and avioding what is evil is a sage. One who weighs both sides, in this world is called a sage. 13 & 14.

270. One is not noble because he injures living beings.

He is called noble because he does not injure any living being. 15.

271 & 272. Not only by disciplined conduct and vows, not only by much learning, nor by the attainment of meditative calm, nor by sleeping in solitude, do I get that peace which no worldling can attain Oh, Bhikkhu, do not be confident (rest not content) until you have reached the extinction of all taints. 16 & 17.

XX THE PATH

273. Eight fold path is the best of paths. The four truths are the best of truths. The best of virtues is passionlessness. The best of men is he who is possessed of sight. 1.

274. This is the way; there is no other that leads to the purification of intelligence (insight) You follow this way. This (way) will confuse (make ineffective) Mara (the Tempter). 2.

275. Going by this way you will end your grief. This was preached by me when I became aware of the removal of the thorns (in the world). 3.

276. It is you who must strive. The Blessed Ones are only preachers. Those who follow the way (preached by the blessed) and practise meditation are freed from Mara's bonds. 4.

277. "All created things are impermanent" when one by wisdom realises this, heeds not (this world of) sorrow. This is the way to purity. 5

278. "All created things are full of sorrow", when one by wisdom realises this, he heeds not (this world of) sorrow. This is the way to purity. 6.

279. "All forms are without real existence" when one by wisdom realises this, he heeds not (this world of) sorrow. This is the way to purity. 7.

280. He who does not get up when it is time to get up, who, though young and strong, is full of sloth, whose will and thought are weak, who is sluggard and idle, will never find the way to wisdom. 8.

281. He who guards his tongue, controls his mind, commits no wrong by his body, keeping thus these three roads of action clean, will achieve the way shown by the wise. 9.

282. From meditation springs knowledge; from lack of medititation there is loss of knowledge. Knowing this twofold path of progress and decline one should choose the way that leads to the growth of wisdom 10.

283. Cut down the whole forest (of lust), not the tree only. Danger comes out of the forest. When you cut down the forest (of lust) and its undergrowth, then Oh, Bhikkhus, you will be rid of forest (will attain freedom). 11.

284. As long as the desire, however small, of a man for woman is not destroyed, so long he is in bondage, running to her as a sucking calf to the cow. 12.

285. Cut out the love of self as you would an atumn !otus wtsh the hand Cherish the road of peace, to Nirvana, that has been shown by Sugata. 13.

286. "Here I shall dwell in the rainy season, here the winter and the summer". Thus thinks the fool; he does not think of the obstacles (of life). 14.

287. As a great flood carries off a sleeping village, death takes off that man who is infatuated with children and cattle and whose mind is distracted. 15.

288. There is no protection for a man, from his sons, or father, or kins-folk when death has seized him. Kinsmen can not save him from death. 16.

289. Realising the significance of this the wise and good person should quickly clear the path that leads to Nirvana. 17.

XX MISCELLANEOUS VERSES

290. If, by surrendering a lIttle pleasure. a wise man sees larger pleasure, he should look to the greater pleasure and leave the small (less). 1.

291. He who seeks his own pleasure by inflicting suffering on others, is entangled in the bonds of hatred and can not get free from hatred. 2.

292. What should be done is neglected and what should not be done is done. The taints of the unruly and thouhtless increase. 3.

293. But those who are always pondering over the nature of the body, who do not aim at what should not be done, who are constant in duty-in these the vigilant and wise, the impurities come to an end. 4.

294. Scatheless goes the Brahmana, though he have killed father and mother and two Kshatriya kings, and destroyed the whole kingdom with its subjects. 5.

295. Scatheless goes the Brahmana, though he have killed father and mother and two holy kings and an eminent man as the fifth. 6

296. The followers of Buddha are always vigilant, and their thoughts are always, day and night, set on the Buddha. 7.

297. The followers of Buddha are always vigilant, their thoughts are always, day and night. set on the law. 8.

298. The followers of Buddha are always vigilant and their thoughts are always, day and night. set on the order. 9

299. The followers of Buddha are always vigilant and their thoughts are always, day and night, set on the (nature of the) body. 10.

300. The followers of Buddha are always vigilant and their thoughts are always, day and night, set upon non-injury. 11.

301. The followers of Buddha are always vigilant and their thoughts are always, day and night, set upon meditation. 12.

302. It is hard to leave the world as a recluse and hard to enjoy. Hard also is it to live at home as a house-holder. Hard it is to live with the unsympathetic. The life of a wanderer is beset with pain. Therefore. let no man be a wanderer and he will not be beset with pain. 13.

303. A man of faith, endowed with virtue, fame and prosperity is honoured wherever he goes. 14,

304 Good people shine from afar like the Himalaya mountains. But the wicked pass unseen, like arrowes shot in the night. 15.

305. Sitting alone, sleeping alone and acting (walking) alone without being indolent; let a man strongly control himself and take pleasure in forest glades (in the extinction of desires). 16.

XXII HELL

306. He who speaks what has not happend i. e., liar, goes to hell; he also, who having done a thing says "I have not done it". Being men with evil deeds; both become equal, after death, in the next world. 1.

307. Many men whose shoulders are covered with yellow robes are ill-behaved and unrestrained. Such evil doers by their evil deeds go to hell. 2.

308 Better it is for a bad, unrestrained fellow to swallow a ball of red-hot iron than enjoy the diet of a kingdom (charity of the state). 3.

309. An unrestrained man who courts another's wife gains four things: a bad reputation uncomfortable bed (broken sleep) evil name and fourthly, hell. 4.

310. There is access of sin and evil character; there is the short lived joy for the frightened man in the company of a frightened woman, and heavy penalty from the ruler. Therefore, let no man run after another man's wife. 5.

311. As a blade of grass wrongly handled cuts the hand so also wrongly practised asceticism leads to hell. 6.

312 All duties, carelessly performed, all vows improperly observed, unwilling obedience to the code of chastity, all these bring no great reward. 7.

313. If anything is to be done let one do it with all his might. A recluse who is careless raises only more dust. 8.

314. Better leave an evil deed undone; for an evil deed causes suffering later. Better it is to do the good deed, for it does not bring remorse. 9.

315. As a frontier-town is well-guarded within and without, so guard the self. Do not allow a moment glide away, for they who allow the moments to pass, suffer when they are consigned to hell. 10.

316. They who are ashamed of what they ought not to be ashamed of and are not ashamed of what they ought to be ashamed of, such men embracing false doctrines; enter the evil path. 11.

317. They who fear when they ought not to fear and do not fear when they ought to fear, such men, embracing

false doctrines, enter the evil path. 12.

318. They who see evil when there is no evil, and see no evil in what is evil, such men, embracing false doctrines, enter the evil path. 13.

319. They who see the forbidden as forbidden and know what is not forbidben as not forbidden, embracing the true doctrines, enter the good path. 14.

XXIII THE ELEPHANT

320. I shall endure hard words as the elephant in battle endures the arrowes sent from the bow. For, the majority of the people are, indeed, ill-natured. 1.

321. They lead a tamed elephant to a battle; the king mounts a tamed elephant; the tamed is the best among men, who silently endures hard words. 2.

322. Good are mules if tamed; so also are the Sindhu horses of good breed and the great elephants of war. Better than all these is he who has tamed himself. 3.

323. For, with these animals does no man reach the unknwon quarter (Nirvana), where a tamed man goes with tamed self. 4.

324. The elephant called Dhanapalaka is hard to control in the time of rut. He does not eat even a morsel (of food) when bound thinking longingly of the elephant grove. 5.

325. If one becomes sluggered or a gluttion; rolling himself in gross sleep, like a hog fed on wash, again and again, that foolish one comes to birth. 6.

326. Formerly, this mind of mine would wander as it liked, as it desired. as it pleased. Now will I control it

thoroughly as Mahout holding a goad, controls the elephant in a state of rut. 7.

327. Be not wreckless; guard your thoughts; as an elephant sunk in the mud, extricate yourself from the clutches of evil. 8.

328. If you find an intelligent companion to go with you, who leads a good life, lives soberly overcoming all hard-ships, walk with him delighted and thoughtful. 9.

329. If you can not find an intellegint companion to go with you, who lives a good life, lives soberly, walk alone like a king who has renounced kingdom he has conqured or like an elephant in the forest. 10.

330 It is better to live alone: there is no companionship with a fool. Walk alone like an elephant in the forest. Have few wishes; commit no sin. 11.

331. Pleasant are the companions at the time of need. Enjyoment is pleasant whatever be the cause (or when mutual). At the hour of death merit is pleasant, and pleasant is the giving up of all sorrows. 12.

332. To have a mother (or motherhood)is happiness in the world; to have a father (or fatherhood) is happiness in the world; to have recluse (or the state of recluse) is pleasant in this world. To have a Brahmana (or Brahmanhood) is pleasant in this world. (or this may be translated as ' Pleasant is the reverance to mother" etc.). 13.

333. Pleasant is virtue lasting till old age; pleasant is faith, rooted firmly; pleasant is the attainment of wisdom and pleasant is the aviodence of sins. 14.

XXIV THIRST

334. The thirst of a thoughtless man growes like a

creeper; like a monkey wishing for fruit in a forest, he bounds hither and thither (from life to life). 1.

335. Whom so ever this fierce thirst, full of poison, overcomes in the world, his sufferings increase like the ever spreading virana grass. 2.

336. Like water drops from a lotus leaf, sufferings fall of from him, who overcomes this fierce thirst, difficult to subdue in the world, 3.

337. I give this good counsel to all of you who are gathered here; dig up the root of desire as one digs up the Virana grass to find out the Usira-root. Let not Mara destroy you again even as a river destroys the reeds. 4.

338. As a tree even though it has been cut down, growes again if its root is safe, even so unless the feeders of thirst are destroyed, this suffering (of life) returns (to us) again and again. 5

339. The waves carry away that misguided man whose thiry six streams, flowing towards pleasures of senses are strong and whose thoughts are set on passion. 6.

340. The streams flow every where; the creeper (of passion) sprouts and gets fixed. If you see the creeper growing, cut its roots by means of wisdom. 7

341 To creatures happen recollections, attachments and endearments. Those who are attached to pleasures and hanker after them indeed, undergo birth and old age. 8.

342. Men, driven on by craving run about like a snared (hunted) hare. Fast bound in its fetters, they undergo suffering for long time again and again. 9.

343. Men, driven by craving run about like a snared (hunted) hare Let therefore, the mendicant, wishing for himself freedom from passion, drive out craving. 10.

344. He, who having got rid of the forest (lust) gives himself over to forest (lust) and he, who being free from the forest (lust) runs back to the forest (lust) look at him, who, though free, runs into bondage. 11.

345. Wise people do not say that the fetter, made of iron, wood, or hemp is strong. The attachment to ear rings made of precious stones, to sons and wives is far stronger. 12

346. This fetter, wise people call strong, which drags down, yields and is difficult to undo. After having cut this, people renounce the world, free from cares, and forsaking the pleasures of senses. 13.

347. Those who are slaves to passions, follow the stream (of desires) as a spider the web which he has made himself. Having cut this, wise people renounce the world free from cares, leaving all sorrow behind. 14.

348. Passing to the other shore of existence, give up what is before, what is behind and what is in the middle. your mind is altogether free you will not again enter into When birth and old age. 15.

349. If a man is disturbed by dobts, is full of strong passions and yearns only for what is pleasant, his thirst will grow more and more and he will, indeed; make his fetters strong. 16.

350. If a man delights in quieting his doubts and always selfreflecting, dwells on what is not pleasant, will certainly remove, nay, will cut the fetters of Mara. 17.

351. The man, who has attained firmness of mind, who is fearless, who is without desires and without sin, has broken the thorns of life and this is his last body. 18.

352. He, who is without craving and without affection who understands words and their meanings, who knows the

order of letters, is called the enlightened and great person. This is his last body. 19.

353. I have eonquered all; I am free from taint in all conditions of life. I have renounced all; I am free through destruction of craving. Having learnt myself, to whom shall I point as (my) teacher' ? 20.

354. The gift of law surpasses all gifts. The flavour of law surpasses all flavours. The pleasure of the law surpasses all pleasures. The extinction of craving overcomes all sorrow. 21.

355. The enjoyments destroy the foolish if they do not seek beyond the other shore. By his thirst for enjoyments, the fool kills himself as if he were his own enemy. 22.

356. Weeds are the bane of fields; passion is the bane of mankind; therefore, offerings made to the passionless bear much fruit. 23.

357. Weeds are the bane of fields; hatred is the bane of mankind; therefore, offerings made to those, free from hatred, bear much fruit. 24.

358. Weeds are the bane of fields; infatuation is the bane of man-kind; therefore, offerings made to those, free from infatuation bear much fruit. 25.

359. Weeds are the bane of fields, desire is the bane of mankind. Therefore, offerings made to those, free from desire bare much fruit. 26.

XXV BHIKKHUVAGGO

360. Good is the restraint of eye; good is the restraint of the ear; good is the restraint of the nose; good is the restraint of tongue. 1.

361. In the body restraint is good; good is restraint in speech; good is restraint in thought; good is restraint in all

things. A mendicant who is restrained in all things is free form all pains. 2.

362. That man is the best amongst the temperate, who has controlled his hand, foot and tongue. Him they call a Bhikkhu who delights inwardly, who is collected and who is alone and content. 3.

363. Sweet are the utterances of that Bhikkhu who controls his tongue, who speaks wisely, is not puffed up and who illuminates the meaning and the law. 4.

364. He, who abides in the law, takes pleasure in the law, meditates on the law, followes the law that Bhikkhu does not fall away from the true law. 5.

365. Let a Bhikkhu neither despise (or overvalue) what he receives nor envy, what is received by others. A Bhikkhu who envies others does not obtain peace of mind. 6.

366 Even the gods praise that Bhikkhu, who though he receives little does not despise (or over value) what he receives, whose life is pure and who is not slothful. 7.

367. He who is never attached to any name and form, who does not grieve over what is no more, is, indeed, called a Bhikkhu. 8.

368 That Bhikkhu who lives in friendliness and is calm (has faith) in the doctrine of Buddha will reach the quiet, blessed place (Nibbana), cessation of natural desires. 9.

369. Empty the boat, Oh, Bhikkhu; when emptied, it will go lightly. Having cut off passion and hatred, you will go to Nibbana. 10.

370. Cut the five; get rid off (other) five; take five more (in their place); he who got beyond the five fetters is said to have crossed the flood. 11.

371. Meditate, Oh, Bhikkhu, be not negligent. Do not direct your thought to what gives pleasure; that you may not for your negligence have to swallow the iron ball (in Hell) that you may not cry out when burning "This is pain". 12.

372. There is no meditation for him who is without wisdom; there is no wisdom for him who is without meditation. Nearer to Nibbana is he, in whom meditation and wisdom meet. 13.

373. A Bhikkhu, who enters solitude with tranquil mind feels divine pleasure, through his right discernment of law. 14.

374. Whenever he comprehends the origin and destruction of the elements (khandha) of the body he obtains joy and happiness which is life-eternal to those who know. 15.

375. This is the beginning here to a wise Bhikkhu; contentment, control over the senses, restraint under the law. Keep noble friends whose life is pure and who are not slothful. 16.

376. Let him live in charity; let him be perfect in discharging the duties. Then his happiness being much, he will make an end of his sorrow. 17.

377. As the Vassika plant sheds its withered flowers, so, Oh, Bhikkhus, you get rid of lust and hatred. 18.

378. That Bhikkhu, who has calmed his body, speech and mind, who is well-established and who has rejected the baits of the world is called quiet. 19.

379. Rouse yourself; examine yourself by yourself; thus self guarded and attentive, you, Oh, Bhikkhu, will live happily. 20.

380. For, self is lord of self; self is the refuge of self; therefore, even as a merchant curbs a good horse so you curb yourself. 21.

381. That Bhikkhu, full of delight and calm (has faith) in the doctrine of Buddha, will reach the quiet, blessed place (Nibbana), cessation of natural desires. 22.

382. The Bhikkhu who, though young applies himself to the doctrine of Buddha, brightens up this world, like the moon when freed from a cloud. 23.

XXVI THE BRAHMANA

383. Oh, Brahmana, cut of the stream (of passions) valiantly. Drive away the desires. Knowing the destruction of all that is made, you will understand what was not made. 1.

384. When the Brahmana has reached the other shore in both laws (in restraint and contemplation), to him who knows, all bonds vanish. 2.

385. Him I call a Brahmana for whom there is neither this shore nor that shore, nor both and who is fearless and unshackled. 3.

386. Him I call a Brahmana who is meditative, free from passions settled, who has done his duties, who is free from taints and who has attained the highest end (of sain thood). 4.

387. The sun shines by day; the moon lights up the night; the warrior shines in his armour; the Brahmana shines in his meditation. But Buddha (the awakened) shines with splendour day and night. 5.

388. One is called Brahmana because he has put away evil. One is called Samana (Sramana) because he (walks

quietly) lives in serenity One is called Pabbajita because he has driven away his own impurities. 6.

389. Let no one do evil to a Brahamana; let no Brahmana free (his anger) on him (his aggressor). Woe to him who strikes a Brahmana and more woe to him who sets free (his anger) on him (the agressor). 7.

390. It is no slight benefit to a Brahmana if he holds his mind back from the pleasures of life. Wherever the wish to injure vanishes there is cessation of pain. 8.

391. Him I call a Brahmana who does not hurt by body, speech or mind, being guarded in these three. 9.

392. Even as a Brahmana worships the sacrificial fire, so should a man worship him from whom he understood (learnt) the law as taught by the well-awakened. 10.

393. One does not become a Brahmana by matted hair, or by lineage or caste He is a Brahmana in whom there is truth and righteouness. He is blessed. 11.

394. What is the use of matted hair, O fool, what of the raiment of deer-skin or of the yellow garments ? Your inward nature is full of wickedness, the outside you make clean. 12.

395. Him I call a Brahmana who is clothed in dirty raiments, who is lean and spread over with veins and practises meditation alone in the forest. 13.

396. I do not call him a Brahmana because of his origin or of his mother. though he is a Bhovadi and wealthy. But I call him a Brahmana who is poor and free from attachment. 14.

397. Him I call a Brahmana who has cut off all his fetters, who never trembles (in fear), who is free from attach

ments, and who is not in contact with impurity. 15.

398. Him I call a Brahmana who has cut the strap and the thong, the chain with its links, who has pushed aside the bar and is awakened. 16.

399. Him I call a Brahmana who, though he has committed no offence, bears patiently abuse, ill-treatment and punishment, who has endurance for force and strength for his army. 17.

400. Him I call a Brahmana who is free from anger. who observes religious vows and moral rules, who is without appetite, controlled, and who has received his last body. 18.

401. Him I call a Brahmana, who does not cling to pleasures like water to a lotus leaf, or a mustard-see to the needle-point. 19.

402. Him I call a Brahmana who, in this very world, knows the end of his sufferings, who has laid aside his burden and who is unshackled. 20.

403. Him I call a Brahmana whose knowledge is deep who possesses wisdom, who discerns the right way and who has attained the highest goal. 21.

404. Him I call a Brahmana who keeps aloof both from householders (laymen) and the houseless (mendicants), who frequents no houses and who has but few wants. 22.

405. Him I call a Brahmana who lays aside the rod with regard to moving or unmoving creatures, and who neither kills nor causes (their) death. 23.

406. Him I call a Brahmana who is without hostility among those who are hostile, who is calm amidst those who are fighting (or with uplifted staves) and who is unattached

among those who are interested in the collection (of wealth) 24.

407. Him I call a Brahmana from whom anger, hatred pride and hypocricy have dropped away like a mustard-seed from the needle-point. 25.

408. Him I call a Brahmana who utters true speech, instructive, and free from harshness by which no one is offended. 26.

409. Him I call a Brahmana, who in this world, takes nothing that is not given him, be it long or short, small or large, good or bad. 27.

410. Him I call a Brahmana who has no desire for this world or for the next, who has no inclinations and who is seperated (from impurity). 28

411. Him I call a Brahmana who has no desires, who has understood (the truth) and has cast off doubt, who is diving into ambrosia (of Nirvana) and reached it. 29.

412. Him I call a Brahmana who, in this world has passed beyond the attachment of either merit or demerit, who is free from grief and who is cleaned and purified. 30

413. Him I call a Brahmana who is bright like the moon, who is pure, serene and undesturbed and in whom joyance has been extinguished. 31.

414. Him I call a Brahmana who has gone beyond this miry road, the impassable quagmire of rebirth and delusion, who has crossed over and reached the other shore, who is meditative, unagitated free from doubts and attachments and who is content. 32.

415. Him I call a Brahmana, who in this world deserting his lusts wanders about without a home, and in whom

all desire for existence is extinguished. 33.

416. Him I call a Brahmana who, in this world, deserting all craving, wanders about without a home and in whom all craving for existence is extinguished. 34.

417. Him I call a Brahmana who casts off attachment to human things (pleasures) and rises above attachment to heavenly things (pleasures) and is (thus) seperated from all attachments. 35.

418. Him I call a Brahmana, who has left what gives pleasure and pain, who is cooled and free from all seeds (of rebirth) and who is a hero who has conquered all the worlds. 36.

419. Him I call a Brahmana who knows, everywhere, the destruction and return of beings, who is free from bondage, living aright and awakened. 37.

420. Him I call a Brahmana, whose way the gods do not know, nor spirits nor men, whose passions are extinct and who is an Arhat. 38.

421. Him I call a Brahmana for whom there is nothing before, behind or between, who is poor and is without attachment (with the world). 39.

422. Him I call a Brahmana who is leader, noble, heroic, the all-wise, victor, sinless, purified, who has accomplished his study and is awakened. 40.

423. Him I call a Brahman who knows his former abodes (lives) who sees heaven and hell, has reached the end of rebirth, is a sage with perfect knowledge and who has accomplished all that has to be accomplished. 41.